

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

12. YÜZYIL ANADOLU'SUNDA TÜRK İSLAM MEZAR
YAPILARI

Şeyma SARIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. M. Gül AKDENİZ

Kasım, 2019

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

12. YÜZYIL ANADOLU'SUNDA TÜRK İSLAM MEZAR YAPILARI

ŞeymaSARIOĞLU tarafından hazırlanan tez çalışması 26.11.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Gül AKDENİZ

Yıldız Teknik Üniversitesi

Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. M Gül AKDENİZ, Danışman

Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU, Üye

Yıldız Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru ÖZEKE TÖKMECİ, Üye

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr.M. Gül AKDENİZ sorumluluğunda tarafımca hazırlanan 12.yüzyıl Anadolu'sunda Türk İslam Mezar Yapıları başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardanaldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerineve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresincebilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımınaksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim

Şeyma SARIOĞLU

İmza

Aileme

ve

tüm sevdiklerime

TEŞEKKÜR

12. Yüzyıl Anadolu'sunda Türk İslam Mezar Yapılarının incelendiği bu tez çalışması sürecinde konunun ortaya konarak sınırlandırılmasında ve araştırma yöntemlerinin belirlenmesinde, bilgi ve tecrübesini paylaşarak bana destek olan danışman hocam Prof. Dr. M. Gül AKDENİZ'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Yaşamım boyunca olduğu gibi, tez çalışmamın her aşamasında maddi manevi desteklerini benden esirgemeyerek, her daim yanımda olduklarını hissettiren aileme de bu tez aracılığıyla teşekkür ediyorum.

Şeyma SARIOĞLU

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLİSTESİ	vii
TABLOLİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
1 Giriş	1
1.1 Literatür Özeti.....	1
1.2 Tezin Amacı.....	2
1.3 Hipotez.....	2
2 Konum ve Tarihçe	3
3 Tarihi Süreç İçerisinde Türklerde Mezar Yapılarının Gelişimi	12
3.1 İslamiyet Öncesi.....	12
3.2 İslamiyet Sonrası.....	17
3.2.1 Karahanlılar Dönemi (840-1042).....	22
3.2.2 Gazneliler Dönemi (969-1187).....	25
3.2.3 Büyük Selçuklular Dönemi (1040-1157).....	26
4 12.yüzyıl Anadolu'sunda Türk İslam Mezar Yapıları	32
4.1 Emir Saltuk Kümbeti.....	33
4.2 Hacı Çıkrık Türbesi (Atabey Şahin Şah)	39
4.3 Kulak Türbesi.....	42
4.4 Sultan II. Kılıç Arslan Türbesi.....	45
4.5 Bekar Sultan Türbesi	50
4.6 Melik Gazi Türbesi	53
4.7 Hasbek Kadı Kümbeti	57
4.8 Han Camisi (Emir Cemalettin Tanrıvermiş) Kümbeti	60

4.9 Alaca Kümbet	64
4.10 Kayseri Anonim Kümbet I.....	68
4.11 Kayseri Anonim Kümbet II	71
4.12 Hacıp Çavlı Kümbeti	74
4.13 Sitte Melik (Şahin Şah) Kümbeti	77
4.14 Emir Kemarettin Kümbeti	81
4.15 Melik (Mengücek) Gazi Kümbeti.....	83
4.16 Behram Şah Kümbeti	87
4.17 Mama Hatun Kümbeti.....	90
5 Sonuçve Öneriler	96
Kaynakça	105
TezdenÜretilmişYayınlar	110

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil2.1	Anadolu'da siyasal-idari örgütlenme ve egemenlik sınırları.....	13
Şekil3.1	Bir sanatçının suluboya kurgan tasviri (18.yy)	13
Şekil3.2	V Numaralı pazırık kurganı atlar ve diğer buluntular (restütisyon)....	14
Şekil3.3	Göktürk devri kurgan örnekleri.....	15
Şekil3.4	Kül Tigin mezar külliyesini tasvir eden çizim	16
Şekil3.5	Stupa örneği (Emel Esin'den).....	17
Şekil3.6	Kubbet-üs Süleybiye plan ve kesit.....	18
Şekil3.7	Samani Türbesi plan ve genel görünüş	19
Şekil3.8	Yurt tipi Türk çadırı.....	20
Şekil 3.9	Rubrucklu William'ın resmettiği arabalı çadırlar (solda) ve Doğu Radkan Kümbeti (sağda)	22
Şekil 3.10	Tim Arap Ata Türbesi (Özbekistan)	23
Şekil 3.11	Balacı Hatun Türbesi (solda), Ayşe Bibi Türbesi (sağda)	24
Şekil 3.12	Özkent Türbesi plan ve görünüş	25
Şekil 3.13	Aslan Cazip Türbesi	26
Şekil 3.14	Cihil Duhteran Kümbeti plan ve genel görünüş	27
Şekil 3.15	Kümbet-i Ali plan ve genel görünüş	27
Şekil 3.16	Harrekan Kümbetleri planlar ve genel görünüş	28
Şekil 3.17	Doğu Radkan Kümbeti planlar, kesit ve görünüş	29
Şekil 3.18	Kümbet-i Surh plan ve genel görünüş	29
Şekil 3.19	Yusuf bin Kuseyr Kümbeti genel görünüş ve kesit	30
Şekil 4.1	Türk İslam mezar yapılarının Anadolu'daki dağılımı (12.yüzyıl)	32
Şekil 4.2	Erzurum Üç Kümbetler çevresi.....	33
Şekil 4.3	Emir Saltuk Kümbeti rölöve projesi plan ve kesit.....	35
Şekil 4.4	Emir Saltuk Kümbeti rölöve projesi kuzey cephe görünüş çizim (solda), fotoğraf (sağda)	35
Şekil 4.5	Emir Saltuk Kümbeti hücre tavanı figürleri.....	37
Şekil 4.6	Emir Saltuk Kümbeti saçak silmesi	38
Şekil 4.7	Emir Saltuk Kümbeti ikiz pencereler.....	38
Şekil 4.8	Hacı Çıkrık Türbesi plan.....	40
Şekil 4.9	Hacı Çıkrık Türbesi genel görünüş	40
Şekil 4.10	Hacı Çıkrık Türbesi sandukalar	41
Şekil 4.11	Kulak Türbesi plan.....	43
Şekil 4.12	Kulak Türbesi genel görünüş	43
Şekil 4.13	Kulak Türbesi giriş üstü kufi kitabe	44
Şekil 4.14	II. Kılıç Arslan Türbesi planlar	46
Şekil 4.15	II. Kılıç Arslan Türbesi kesitler	47
Şekil 4.16	II. Kılıç Arslan Türbesi genel görünüş	47
Şekil 4.17	II. Kılıç Arslan Türbesi çini kaplı sandukalar.....	48
Şekil 4.18	II. Kılıç Arslan Türbesi giriş kapısı kemer alınlığı	49
Şekil 4.19	Bekar Sultan Türbesi rölöve projesi plan ve kesit	51
Şekil 4.20	Bekar Sultan Türbesi genel görünüş	52
Şekil 4.21	Bekar Sultan Türbesi bezeme detayı	52
Şekil 4.22	Melik Gazi Türbesi üst kat ve alt kat planı (solda), giriş cephesi görünüş (ortada), kesit (sağda)	55

Şekil 4.23	Melik Gazi Türbesi genel görünüş	55
Şekil 4.24	Melik Gazi Türbesi giriş cephesi	56
Şekil 4.25	Melik Gazi Türbesi kubbe (solda), duvar nişleri (sağda)	56
Şekil 4.26	Hasbek Kadı Kümbeti plan	58
Şekil 4.27	Hasbek Kadı Kümbeti genel görünüş	59
Şekil 4.28	Hasbek Kadı Kümbeti kitabe kuşağı	59
Şekil 4.29	Han Camisi Kümbeti plan ve kesit	61
Şekil 4.30	Han Camisi Kümbeti korniş altı kitabe kuşağı	62
Şekil 4.31	Han Camisi Kümbeti ikiz pencereler	62
Şekil 4.32	Han Camisi Kümbeti genel görünüş	63
Şekil 4.33	Alaca Kümbet plan (solda), kuzey cephe görünüş (sağda)	65
Şekil 4.34	Alaca Kümbet kuzey cephesi taçkapı	66
Şekil 4.35	Alaca Kümbet batı cephesi görünüş	66
Şekil 4.36	Alaca Kümbet genel görünüş	67
Şekil 4.37	Anonim Kümbet I rölöve projesi plan ve kesit	69
Şekil 4.38	Anonim Kümbet I genel görünüş	70
Şekil 4.39	Anonim Kümbet II rölöve projesi plan ve kesit	72
Şekil 4.40	Anonim Kümbet II genel görünüş	73
Şekil 4.41	Anonim Kümbet II saçak ve saçak altı yazı kuşağı	73
Şekil 4.42	Anonim Kümbet II güney batı cephe pencere detayı	74
Şekil 4.43	Hacip Çavlı Kümbeti plan ve kesit	75
Şekil 4.44	Hacip Çavlı Kümbeti ikiz pencereler (solda), kapı üzeri alınlık (sağda)	76
Şekil 4.45	Hacip Çavlı Kümbeti saçaktaki yazı kuşağı	76
Şekil 4.46	Hacip Çavlı Kümbeti güney duvar üzerindeki kitabe	77
Şekil 4.47	Sitte Melik Kümbeti rölöve projesi plan (solda), kesit (ortada), kuzey cephe görünüş (sağda)	78
Şekil 4.48	Sitte Melik Kümbeti saçak silmesi bezeme şeridi	79
Şekil 4.49	Sitte Melik Kümbeti güney cephe	80
Şekil 4.50	Sitte Melik Kümbeti cephe nişi	80
Şekil 4.51	Emir Kemarettin Kümbeti rölöve projesi plan ve kesit	82
Şekil 4.52	Emir Kemarettin Kümbeti genel görünüş (solda), giriş kemeri (sağda)	82
Şekil 4.53	Emir Kemarettin Kümbeti korniş altı çanaklar	83
Şekil 4.54	Melik Gazi Kümbeti üst kat planı (solda), alt kat planı (sağda)	85
Şekil 4.55	Melik Gazi Kümbeti genel görünüş	86
Şekil 4.56	Melik Gazi Kümbeti giriş cephesi bezemeleri	86
Şekil 4.57	Behram Şah Kümbeti plan	88
Şekil 4.58	Behram Şah Kümbeti genel görünüş	89
Şekil 4.59	Mama Hatun Kümbeti üst kat plan (sol üstte), cenazelik katı plan (sağ üstte), örtü planı (altta)	91
Şekil 4.60	Mama Hatun Kümbeti kesit (solda), giriş cephesi görünüş (sağda)	91
Şekil 4.61	Mama Hatun Kümbeti vaziyet planı	92
Şekil 4.62	Mama Hatun Kümbeti genel görünüş	93
Şekil 4.63	Mama Hatun Kümbeti mezar yapısı	94
Şekil 4.64	Mama Hatun Kümbeti çevre duvarı taçkapı	95
Şekil 4.65	Mama Hatun Kümbeti çevre duvarı taçkapı detayı	95

TABLO LİSTESİ

Tablo 5.1	Tez kapsamındaki yapıların Anadolu'daki konumu, yapım tarihi ve siyasi dönemi	100
Tablo 5.2	Tez kapsamındaki yapıların plan tipleri.....	101
Tablo 5.3	Tez kapsamındaki yapıların mumyalık bulundurma durumu.....	102
Tablo 5.4	Tez kapsamındaki yapılarda malzeme kullanımı	103
Tablo 5.5	Tez kapsamındaki yapıların yapı elemanları	104

12. yüzyıl Anadolu'sunda Türk İslam Mezar Yapıları

Şeyma SARIOĞLU

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. M. Gül AKDENİZ

1071 Malazgirt zaferi sonrasında Türkistan'dan (Orta Asya'dan) akınlarla gelen Türkler, 12.yüzyılda Anadolu'da kalıcı olma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Türkiye Selçukluları ve hakimiyetindeki beylikler, bu topraklarda kalıcı olabilmek ve siyasi bütünlüğü kurabilmek için iskan faaliyetlerinde bulunmuşlardır.Mezar yapıları, bu faaliyetler arasında, Türkler'in ihtiyaç ve geleneklerine bağlı olarak ortaya çıkmış doğal sonuçlarıdır.

Türkler'in gömü gelenekleri, İslamiyeti kabul etmeleri sonrasında da devam etmiştir. İlk anıt mezarlar Türkler'in yaşadığı coğrafyalar üzerinde görülmektedir.

10. yüzyıldan itibaren türbe ya da kümbet olarak adlandırılan yapı tipi görülmeye başlanmıştır. Üzeri örtülü mezar yapısı anlamına gelen türbe kelimesi, anlam olarak kümbeti de kapsamaktadır.Esas amacı ölüye saygıyı somutlaştırmak olan bu yapılar, işlev olarak Orta Asya'dan gelen İslam öncesi Türk topluluklarının kurganları ile benzeşmektedir.

Türk İslam mezar yapıları Karahanlılar, Gazneliler ve nihayetinde Büyük Selçuklular döneminde gelişerek çeşitlenmişlerdir.

Anadolu'daki ilk beyliklere ve Türkiye Selçukluları'na mal edilen ve 12. yüzyıla tarihlendirilen on yedi adet mezar yapısı bulunmaktadır. Bu yapıların her biri ele alınarak incelenmiş ve görsel malzeme eşliğinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: anıt mezar, mezar yapıları, kümbet, türbe, mimari

Turkish Islamic Tombs in 12th Century Anatolia

Şeyma SARIOĞLU

Department of Architecture

Master's Thesis

Advisor: Prof. Dr. M. Gül AKDENİZ

After the victory of 1071 Malazgirt, the Turks who came from Turkestan (Central Asia) with raids continued their struggle to settle in Anatolia in the 12th century. Anatolian Seljuks and beyliks under their domination have made resettlement activities, in order to be permanent in these lands and to establish political integrity. Grave structures are the natural consequences of these activities, depending on the needs and traditions of the Turks.

The burial traditions of the Turks continued after they accepted Islam. The first monumental tombs are seen on the lands inhabited by the Turks.

From the 10th century onwards, the type of structure called gonbad (cupola) or türbe (mausoleum) began to be seen. Türbe which means roofed tomb, also known as gonbad. These structures, whose main purpose is to objectify the respect for the dead, are similar in function to the kurgans of pre-Islamic Turkish communities from Central Asia.

Turkish Islamic grave structures are diversified rapidly, during the reign of the Karahanids, Ghaznavids and eventually the Great Seljuks.

Seventeen tombs have been found in Anatolia dated 12th century, which are constructed by Anatolian Seljuks and beyliks. Each of these structures was examined and evaluated with visual materials.

Keywords: tomb, grave structures, tomb, tomb, architecture

1.1 Literatür Özeti

Başlangıç olarak Yıldız Teknik Üniversitesi Şevket Sabancı, İstanbul Teknik Üniversitesi Mustafa İnan, Bilim Sanat Vakfı ve IRCICA gibi kütüphanelerdeliteratür taraması yapılmıştır. Ayrıca Ulusal Tez Merkezi aracılığıyla yayınlanmamış tezler araştırılmıştır.Dijital tez arşivinde bulunmayan tezler için üniversitelerin kendi kütüphanelerinden yararlanılmıştır.

İkinci bölümdeAnadolu'nun tanımı, konumu ve tarih öncesinden başlanarak 12.yüzyılın sonuna kadar olan genel siyasi ortam anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde İslam öncesi Türk medeniyetlerinin ölü gömme adetleri ve mezar yapılarından kısaca bahsedilmiştir.Konudaki temel kaynaklardan biri olanYaşar Çoruhlu'nun Erken Devir Türk Sanatı adlı eserine başvurulmuştur. İslam'da mezar anlayışı ve mezar yapılarına değinilen; Türkler'in geliştirerek devam ettirdiği mezar geleneğinin Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklu Devleti dönemlerinin ele alınarak incelendiği ikinci kısımda ise Mustafa Cezar'ın Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, Oktay Aslanapa'nın Türk Sanatı eserleri kaynak olarak öne çıkmaktadır.

Tezin dördüncü bölümündearaştırmanın ana konusu yer almaktadır.Burada 12.Yüzyıl Anadolu'sundaki Türk İslam mezar yapılarının tarihlendirilmesi vemimari özellikleriarştırılmıştır.Bu bölümde yararlanılan kaynaklar arasında öne çıkanlar; Prof. Dr. Hakkı Önkal'ın Anadolu Selçuklu Türbeleri ve Prof. Dr. Orhan Cezmi Tuncer'in Anadolu Kümbetleri I (Selçuklu Dönemi) ederleridir.

Beşinci bölümde, Sonuç ve Öneriler adı altında tüm bölümler genel olarak kısaca gözden geçirilmiştir. Anadolu'da 12. yüzyıl Türk İslam mezar yapılarının değerlendirmesi yapılmış, belirleyici özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.2 Tezin Amacı

Bu tezde, mezar yapılarınınTürk toplumlarındaki tarihi gelişimiele alınmış, İslam öncesi ve sonrası Türk devletleri yapılarından örnekler verilmiştir.Anıt mezar mimarisinin kültürel alt yapısının oluşumuna etki eden12. yüzyıldaki Anadolutarihi, idari ve siyasi ortamıanlatılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde verilen yapı örneklerinin mimari çerçeve içerisinde araştırılmasıyla, ölü gömme geleneğinin yapılaşma sürecinin anlaşılması amaçlanmıştır.

1.3 Hipotez

Tez kapsamında12.yüzyıla ait olduğu bilinen ya da düşünülen Anadolu'daki on yedimezar yapısı ele alınarak incelenmiştir. Bu yapılar malzemesi, mimari özellikleri, plan tipi ve bezeme özellikleri yönünden ele alınmışlardır. Bazı farklara rağmen ortak bir dil ortaya koydukları gözlemlenmiştir.İmar faaliyetleri açısından erken bir dönem olmasına rağmen, Türk İslam mezar yapılarınınfarklılaşarak çeşitlenmesi ve kendi kimliğini oluşturması bakımından, 12.yüzyıl Anadolu'su ardılları için örnek niteliğindedir.

Anadolu'nun İslam Ansiklopedisi'ndeki tanımı "Türkiye'nin Asya kıtası üzerinde bulunan kesimi" dir. Günümüzde Türkiye'nin Asya kıtasında kalan topraklarının adı olarak kullanılan Anadolu, Bizans döneminde ortaya çıkmış bir kavramdır. Yunanca "güneşin doğduğu yer" anlamına gelen anatoli kelimesinden türediği düşünülmektedir (Tuncel, 1991, s.106). Ana Britannica'daki Anadolu tanımı; Türkiye'nin Asya kıtasındaki toprakları ve "küçük asya" şeklindedir

Anadolu; Karadeniz, Akdeniz, Ege Denizi ve Marmara Denizi'nin sınırlandırdığı, Asya kıtasının batıya uzanan dikdörtgen şeklindeki yarımadasıdır (Tuncel, 1991, s.106). Üç tarafı çevreleyen kıyılarının uzunluğu yaklaşık 6000 kilometredir. Kuzey ve güney boyunca kıylara paralel uzanan dağ sıralarını, orta bölgelerdeki yüksek ve geniş düzlükler ayırmaktadır (Tuncel, 1991, s.107). Anadolu orta iklim kuşağı üzerinde, geçiş bölgesinde yer almaktadır. Kıyı bölgeleri ormanların en çok bulunduğu alanlar olmakla birlikte, iç kesimlerde bozkır hakimdir. Özellikle güney Marmara, Akdeniz'in iç kesimi¹, İç Anadolu'nun batı kısmı ve Doğu Anadolu göller açısından zenginken, Karadeniz ve Güney Doğu Anadolu fakirdir (Tuncel, 1991, s.107).

Yapılan araştırmalar Anadolu'da insan yaşamının Paleolitik (Eski Taş Çağı/Yontma Taş Devri) döneme kadar uzandığını göstermektedir (İplikçioğlu, 1991, s.109). Bu devirlerde Küçükçekmece'deki Yarımburgaz Mağarası (İstanbul), Karain ve Beldibi Mağaraları (Antalya), Dülük Şarklı Mağarası (Gaziantep) gibi kaya altı sığınaklar insanlar için uygun barınma yerleri olmuştur.

Yeni Taş Çağı (Cıvalı Taş Çağı/Neolitik Çağ) (M.Ö. 8000-5000) Anadolu'da, insanlık tarihinin ilk şehirleşmesi kabul edilen Çatalhöyük (Konya), Çayönü (Diyarbakır), Hacılar ve Kuruçay (Burdur) gibi önemli yerleşim yerleri ile temsil edilmektedir.

¹ Göller Yöresi denilen bölge

Bu yerleşim yerlerinde dönemin yaşayışını daha iyi anlamamızı sağlayacak kalıntılar bulunmaktadır (Harmankaya, 1997, s.15).

Kalkolitik Çağ (M.Ö. 5000-M.Ö. 3000) Anadolu'sunda yerleşim yerleri sayısının 1200'e ulaştığı tespit edilmiştir (Harmankaya, 1998, s. 8).

Üç döneme ayrılan Tunç Çağı'nın (M.Ö. 3000-M.Ö.1200) ilk dönemi olan Erken Tunç Çağı'nda Anadolu Kalkolitik Çağ'daki tarıma dayalı köy kültürü devam eder. Orta Tunç Çağı (M.Ö.2500-M.Ö.2000) Anadolu'da uygarlık seviyesinin tekrar yükselişe geçtiği; mimarlık, şehircilik, heykeltıraşlık ve çömlekçilikte dünyanın başta gelen merkezlerinden biri olduğu görülmektedir. Bu dönemde Anadolu'daki teokratik beylikler tarafından yönetilen gelişmiş kentlerin en bilinenleri Kızılırmak bölgesindeki Hatti uygarlığı ve Çanakkale yakınlarındaki Troia karallığıdır (Akurgal, 1998, s.174). Son Tunç Çağı'na damgasını vuran Hititler'in önce beylikler halinde (M.Ö. 2000-M.Ö.1660), sonra krallık olarak (M.Ö.1660-M.Ö.1460), daha sonra ise büyük bir krallık kurarak (M.Ö. 1460-M.Ö.1190) Anadolu'ya hakim oldukları görülmektedir (Akurgal, 1998, s.174).

Demir Çağı (M.Ö.1200-M.Ö.750) Hititler'in parçalanması ile uygarlığın gerilemesi, kazılar ve araştırmalarda bu döneme girebilecek bir eser bulunamaması gibi nedenlerden de Karanlık Çağ olarak anılmaktadır. Yazılı kaynakların özellikle durduğu, Anadolu'nun çeşitli bölgelerden göç aldığı bu dönemin uygarlıkları arasında Urartular, Frigler, Yeni Asurlular, Likyalılar, Lidyalılar, İyonyalılar gibi topluluklar yer almaktadır (Ceylan, Kozbe, Polat, Sivas, Sivas, Şahin ve Toploğlu, 2008, s.1).

M.Ö. 546 yılından itibaren neredeyse tüm Anadolu Pers İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. M.Ö.334 yılında Perslere karşı büyük bir sefere başlayan Büyük İskender Anadolu'yu ele geçirse de, 323'te ölümü ardından Anadolu generalleri arasında bölünmüştür (İplikçioğlu, 1991, s.109).

Helenistik Çağ'ın ardından İmparator Augustus ile Roma Çağı'na (M.Ö.30-M.S.395) girilmiştir. Bergama (Pergamon) Krallığı'nın M.Ö. 2. yüzyılda Roma hakimiyetine girmesi ile Anadolu da Roma etkisi altına girmeye başlamıştır. M.S.395 yılında İmparator Theodosius'un ölümü ile Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmış, Anadolu topraklarını da kapsayan, İstanbul merkezli Doğu Roma İmparatorluğu, günümüz

araştırmacılarına göre M.S.330 yılından itibaren Bizans İmparatorluğu olarak gelişme göstermiştir. İstanbul'un fethine (1453) kadar, yaklaşık bin yıl varlığını sürdüren Bizans'ın, 11.yüzyılın sonlarından itibaren, Selçuklu Çağı'nın (1071-1300) başlamasıyla, Anadolu'daki etkisi gittikçe azalmıştır (Akyürek, 2007; İplikçioğlu, 1991, s.110).

İç Asya'da kurulan Selçuklu Devleti zamanla güney ve doğu kısmındaki Gazneli ve Karahanlı topraklarının büyük kısmını kendi sınırları içerisine alıp Anadolu'ya da sayısız akınlar düzenlemiştir. Dandanakan savaşı öncesinde fetih amacının ön planda tutulmadığı, keşif hareketleri olarak değerlendirilen bu akınlar, sonrasında sahiplenme ve yurt edinme amacıyla devam etmiştir (Sevim, 2000, s.78).

Malazgirt zaferi öncesinde 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'de Kars, 1067'de Kayseri, Konya ve Niksar fethedilmiştir (Güler, 2005, s.4). Özellikle Doğu Anadolu'daki bu fetihler sayesinde Malazgirt Savaşı zaferle sonuçlanmıştır (Kaya, 2014, s.227). Zafer sonrası Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan; Danişmend Gazi'yi (Tokat, Sivas, Kayseri yakınlarına), Mengücek Gazi'yi (Divriği, Erzincan yakınlarına), Ebu'l Kasım Saltuk'u (Erzurum, Bayburt, Tercan yakınlarına) ve Artuk'u (Diyarbakır, Harput, Mardin, Hasan Keyf yakınlarına) Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir (Güler, 2005, s.4).

1072'de babası Alp Arslan'ın yerine tahta geçen oğlu Melikşah, 1073'te Arslan Yabgu torunu Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ı Büyük Selçuklu Sultanlığı'na bağlı Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı olarak atamıştır. Süleyman Şah Orta Anadolu üzerinden Marmara Denizi'ne doğru ilerleyerek İznik'i almış, başkent yaparak Anadolu Selçuklu Devletini kurmuştur (1075-1080).Bizans'ın iç kargaşasından faydalanarak kurduğu devletin sınırlarını İstanbul Boğazı'na kadar genişletmiştir (Sümer, 2009, s.380).

Halep kuşatması sırasında Türkmen beylerini de safına katan Melikşah'ın kardeşi, Suriye Selçukluları hükümdarı Tutuş 'a yenilen Süleyman Şah kendi hayatına son vermiştir (1086).Tutuş, Süleyman Şah'ı Halep Kapısı'nda defnettirmiş, eşini ve iki oğlunu (Dolat ve Kılıçarslan) önce Antakya'ya daha sonra da İsfahan'a göndermiştir.(Sevim, 2010, s.105).

Melikşah'ın 1092 yılında ölmesi üzerine serbest kalan Süleyman Şah'ın oğullarından Kılıç Arslan, İsfahan'dan yola çıkıp, eskiden babasına tabi olan kuvvetleri de arkasına alarak İznik'e kadar gelmiştir (Demirkent, 2002, s.397). Süleyman Şah'ın Halep seferine çıkarken İznik'e vekil tayin ettiği Ebu-l Saltuk'un, Melikşah'ın emriyle Urfa Emiri Bozan Bey tarafından boğdurulması üzerine yerine geçen kardeşi Ebu-l Gazi, iktidarı Kılıç Arslan'a devretmiştir (Demirkent, 2002, s.397).

Dağılmış devletin birliğini yeniden kurmaya çalışan Kılıç Arslan, İzmir Bey'i Çaka'nın kızı ile evlenerek, beyliği de yanına alıp batı sınırını güvende tutmaya çalışarak Bizanslılarla mücadele etmiştir. Sonraki yıllarda tehdit olarak görmeye başladığı Çaka Beyliği'ni zayıflatmak için için kayınpederini öldürtmüştür.

Keşiş Pierre l'Ermite idaresinde Anadolu'ya gelmiş olan ilk Haçlı ordusunu Drakon vadisinde pusuya düşürüp yenilgiye uğratan Kılıç Arslan, Danişmendliler'in de ele geçirmek istedikleri Malatya şehrini kuşatmak için İznik'ten ayrılmıştır. Büyük bir haçlı ordusunun tekrar Anadolu'ya doğru yola çıktığını öğrendiğinde hızla İznik'e geri dönse de kuşatmayı ve yenilgiyi engellemek için geç kalmış, bu yenilgilerin ardından Selçuklular Orta Anadolu'ya çekilerek, devletin merkezini Konya yapmışlardır (Sümer, 2009, s.381).

Kılıç Arslan, Danişmendli Gümüştekin Gazi ile ittifak yaparak, 1101'deki Haçlı seferlerine katılan üç ayrı haçlı grubunu yenilgiye uğratmıştır. Fakat sonrasında Gümüştekin Gazi'nin Malatya'yı kuşatıp fethetmesi (1102) ve elinde esir bulunan haçlı kumandanı Boemondo'yu serbest bırakması (1103) Kılıç Arslan ile aralarının açılmasına sebep olmuştur. Gümüştekin'in ölümü (1104) sonrasında iki aylık kuşatma sonucu Malatya'yı geçiren (1106) Kılıç Arslan, Danişmendlileri de himayesi altına almıştır (Sevim ve Yücel, 1990, s.85-86).

Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı olarak Musul bölgesini idare eden Emir Çavlı, topraklarını Musul'a kadar genişleten Kılıç Arslan'a karşı verdiği ilk savaşta Musul'u kaybetmiştir (22 Mart 1107). Daha büyük bir ordu ile tekrar harekete geçen Çavlı, önceleri aleyhine ilerleyen durumu, Mardin Artuklu Bey'i İlgazi ve Halep Selçuklu Meliki Rıdvan ile birleşerek lehine çevirmiştir. Habur Irmağı

kıyısında çıkan savaşta yenilen Kılıç Arslan esir düşmemek için atını ırmağa sürmüş ve boğularak ölmüştür(3 Haziran 1107) (Merçil, 2017, s.194).

Kılıç Arslan'ın büyük oğlu Şahinşah (Melikşah), Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emriyle ya da gizliden Anadolu'ya dönerek, babasının ölümü ardından üç yıl boş kalan Konya tahtına, Anadolu Selçuklu Devleti üçüncü sultanı sıfatıyla oturmuştur (1110) (Güler, 2005, s.6). Bizanslılarla altı yıl mücadele eden Şahinşah, abisi Mesut tarafından tahttan indirilmiş (1116) ve bir yıl sonra, 21 yaşında öldürülmüştür (Merçil, 2013, s.112). Kayınpederi Danişmend'li Emir Gazi'nin de yardımlarıyla 1116 yılında tahta çıkan Sultan Mesut, batıda Bizanslılarla mücadeleye başlamış ve doğudaki hakimiyeti özellikle Emir Gazi'nin ölümüne kadar (1134) kısmen Danişmendlilere bırakmıştır (Önkal, 1999, s.17). Emir Gazi döneminde hakimiyetleri Malatya'dan Batı Anadolu'ya uzanan ve Karadeniz kıyılarına ulaşan Danişmendliler, ölümü sonrası yerine geçen kardeşi Melik Muhammet'in Sultan Mesut'la Bizanslılara karşı iş birliğini devam ettirerek topraklarını genişletmeye devam etmişlerdir (Sevim ve Yücel, 1990, s.92-93).

1144 yılında Urfa Kontluğu'nun Musul'un Atabeyi İmaneddin Zengini tarafından ortadan kaldırılmasıyla Avrupa'daki Haçlı Devletleri yeniden hareketlenmeye başlamıştır (Demirkent, 2004, s.101).1147 yılında Bizans imparatoru Manuel'in tüm uyarılarına rağmen büyük bir ordu ile Selçuklulara karşı harekete geçen Alman Kralı III.Konrad Eskişehir yakınlarında Sultan Mesut'a karşı ağır bir yenilgiye uğramış, Fransız Kralı VII.Louis ise Sultan Mesut'un ordularından kaçarak Balıkesir, Bergama, İzmir üzerinden Antalya'ya büyük kayıplarla ulaşmışlardır (Güler, 2005, s.7).

1148'de Melik Muhammed'in ölümü sonrasında oğulları arasında çıkan that kavgaları ve anlaşmazlıklar neticesinde Anadolu'da Danişmendliler'in gücü sarsılırken, Haçlılara karşı kazandıkları zaferler neticesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin hakimiyeti yeniden önem kazanmaya başlamıştır (Sevim ve Yücel, 1990, s.93).

Sultan Mesut, 1149 yılından itibaren Haçlılar ve Danişmendlilerle mücadeleye başlamış, 1149 yılında Maraş'ı, 1150 yılında Antep'i alarak oğlu Kılıç Arslan'ı bölgeyi yönetmesi için bu bölgenin başında bırakmıştır. 1151 ve 1152 yıllarında

Sivas, Malatya ve Kayseri’de hüküm süren Danişmendli Beyliği’nin tüm emirlerinin kendi otoritesi altına girmesini sağlamıştır¹ (Güler, 2005, s.8). Bu seferlerin ardından Haçlılar ile işbirliği yaparak, Adana ve Tarsus’u Bizanslılar’ın elinden alıp Anadolu Selçuklu topraklarına yönelen Ermeni Prensi Toros’u durdurmak için Osmaniye’ye kadar ulaşan Sultan Mesut burada hastalanarak seferi yarıda bırakmış, 1155 yılında ölmeden hemen önce Konya’ya dönerek Devleti üç oğlu arasında paylaşmıştır (Güler, 2005, s.8). Elbistan vekili olan oğlu Kılıç Arslan’a Selçuklu tahtını devretmiş, diğer oğulları Dolat (Devlet) ve Şahinşah’ı ona tabi kılmıştır (Sümer, 2004, s.341).

Babasının ardından Selçuklu tahtına geçen II. Kılıç Arslan öncelikle taht üzerinde hak iddia eden kardeşi Dolat’ı etkisiz hale getirmiş daha sonra Bizans İmparatoru Manuel’in desteğini alan kardeşi Ankara ve Çankırı meliki Şahinşah ve başta Sivas meliki Yağlıbasan olmak üzere Danişmendli emirleri ile mücadele etmiştir. Selçuklu topraklarına girmeye çalışan Ermeni Prensi Toros’u durdurmak için Maraş ve Göksun’a girmiş, gerekli tedbirlerin alınmasının ardından güneydeki topraklara saldıran Musul Atabeyi Nureddin Mahmut’a karşı harekete geçerek onu geri çekilmek zorunda bırakmıştır (1157) (Güler, 2005, s.8).1162 yılında İstanbul’a gidip, uzun süre kalarak İmparator Manuel ile barış anlaşması imzalayan II. Kılıç Arslan, sonraki yıllarda anlaşmayı bozarak Anadolu Selçuklu Devleti’ne karşı tekrar büyük bir orduyla Konya üzerine yürüyen Bizans İmparatoru Manuel’i Miryokefalon’da yenilgiye uğramıştır (Sümer, 2009, s.381). 1071 Malazgirt zaferi sonrası Bizans İmparatorluğu’nun Anadolu’daki ikinci büyük yenilgisi olan Miryokefalon zaferi (17 eylül 1176); Bizans’ın askeri gücüyle birlikte Anadolu üzerindeki planlarına dair ümitlerini kaybetmesi ve güç dengesinin bir daha değişmemecesine Türklerin lehine dönmesi açısından Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir (Ayönü, 2014, s.146).

II. Kılıç Arslan; Sivas, Tokat, Kayseri, Amasya gibi önemli Orta Anadolu şehirlerini yöneten ve babası Sultan I. Mesut zamanında nüfuzu azalmaya başlayan

¹ Sultan Mesut, Zülkarneyn’e kendisine tabi olması şartıyla, Malatya hakimiyetini devam ettirme izni vermiştir (TDV, Danişmendliler).

Danışmendlileri 1178 yılında tek kalan Malatya şubesini de ele geçirerek tamamen ortadan kaldırmıştır (Sümer, 2009, s.381).

Danışmendliler ve Bizanlılar ile yıllar süren mücadeleleri lehine sonuçlanan II. Kılıç Arslan, yaşının ilerlemesi nedeniyle son yıllarında ülkeyi onbir oğlu arasında paylaştırarak Konya merkezli onbir ayrı devlete bölmüştür. İlerleyen yıllarda kardeşler arasında saltanat mücadelelerinin başlaması üzerine en küçük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i veliahtı ilan ederek 1192 yılında Aksaray'da vefat etmiş, naaşı Konya'ya getirilip kendisinin inşa ettirdiği künbedhaneye defnedilmiştir (Güler, 2005, s.9; Önköl, 1999, s.17).Döneminde Anadolu Selçuklu Devleti'ni yükseltip, Anadolu'daki varlığını sağlamlaştıran II. Kılıç Arslan; altın para bastıran, medrese ve kervansaray yaptıran, adına kitap sunulan ilk Selçuklu sultanıdır (Sümer, 2009, s.381).

Babasının desteğiyle Selçuklu tahtına oturan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanat dönemi yalnızca dört yıl sürmüştür. Bu dört yılda Selçuklu tüccarları için kervan yollarının güvenliğini sağlayarak ticareti korumak amacıyla Bizanslılara karşı seferler düzenleyerek ülke sınırlarını Menderes Irmağı'na kadar genişletmiştir (Önköl, 1999, s.19).

Tokat meliki olan Rukneddin Süleymanşah (II.Süleymanşah) 1196 yılında Konya'ya gelerek tahtı kardeşinden almıştır.Melikliği süresince Karadeniz kıyılarının alınmasıyla ilgilenen II.Süleymanşah, tahta oturduktan sonra Amasya, Niksar, Elbistan'ı diğer kardeşlerinden alarak ve Bizans ve Ermenilere karşı mücadeleyi devam ettirerek Anadolu Selçuklu birliğinin tekrar kurulmasına çalıştırmıştır (Kaya, 2010, s.107).Eyyubiler'den de destek alarak kardeşi Muizüddin Kayserşah'a karşı hareket edip Malatya'yı ele geçirmiş (1201), böylece devletin sınırları neredeyse babası II. Kılıç Arslan'ın devrindeki haline ulaşmıştır (tdv,süleyman). Döneminde Mengücek, Artuklu ve Saltuklu emirlerinin sultana bağlılığı sağlanmış Anadolu Türkbirliği kurma mücadelesi yürütölmüştür (Önköl, 1999, s.21). İkinci kez Gürcistan seferine çıktığında Konya-Malatya arasında hastalanarak ölmüş (1204) ve naaşı Konya'ya geri götürölerek künbedhaneye defnedilmiştir (Önköl, 1999, s.21).Ölümü üzerine küçük yaştaki oğlu III.Kılıç Arslan

tahta geçirilmişse de yalnızca sekiz ay sultanlık yapmış, yerine amcası I. Gıyaseddin Keyhüsrev ikinci kez tahta geçmiştir (Güler, 2005, s.10).

I. Gıyaseddin Keyhüsrev, altı yıl süren ikinci saltanat döneminde Samsun ve kıyılarını tekrar Selçuklu topraklarına katmış ve Antalya'yı fethetmiştir. İznik'i alan Laskaris hanedanlığına karşı yapılan savaşta bizzat çarpışarak hayatını kaybetmiş (1211) cesedi Konya'ya götürülerek Künbedhane'ye defnedilmiştir (Önkal, 1999, s.19).

Gıyaseddin Keyhüsrev'in yerine oğulları önce I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), daha sonra I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) geçmiştir. Türkiye Selçukluları'nın en parlak dönemi, ülke sınırlarını genişleten, ticaretini geliştiren ve Moğol tehdidi için sağlam önlemler alan I. Alaeddin Keykubad zamanında gelişmiştir (Önkal, 1999, s.24). Moğol istilasından sebep ülkelerinden kaçan İran ve Türkistanlı ilim adamları ve sanatçıları koruması altına alarak Anadolu'da Türk kültür ve uygarlığının çeşitlenerek gelişmesini sağlamıştır (Sevim ve Yücel, 1990, s.120).

I. Alaeddin Keykubad, büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan meliki, küçük oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı veliahtı ilan etmesinin akabinde, razaman bayramında elçiler için verdiği ziyarette yediği kuş etinden etinden zehirlenerek ölmüş (1237), naaşı Konya Alaeddin Tepesi'nde Künbedhane'ye defnedilmiştir (Sevim ve Yücel, 1990, s. 120).

Alaeddin Keykubad'ın ölümü üzerine tahta oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Moğollar ile yapılan Köseadağ savaşında yenilmesinin ardından (1243) Türkiye Selçuklu Devleti merkezi hakimiyetini kaybetmiş, sonrasında gelen tüm Selçuklu sultanları¹, 1318 yılında Anadolu Selçuklu Devleti tamamen ortadan kalkana kadar Moğollara tabi olmuşlardır (Güler, 2005, s.10).

1071'den sonra Anadolu'da, bir çoğu Malazgirt savaşına katılan Türkmen Beyleri irili ufaklı Türk İslam Beylikleri kurulmuştur. Anadolu'da varlığını sürdüren bu beylikler çoğunlukla Türkiye Selçukluları'nın yönetimi altına girmiştir (Güler, 2005, s.11).

¹ II. İzzeddin Keykavus, IV. Kılıç Arslan, III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mesud, III. Alaeddin Keykubad

11. ve 12. yüzyılda Anadolu'da Türkler adına iki önemli dönüm noktası olan Malazgirt ve Miryokefalon savaşları ve Haçlı seferleri yaşanmış, şehirler el değiştirmiş, sınırlar değişmiş; tüm bu değişimlerin yanında Türkler Anadolu'ya bir daha ayrılmamak üzere yerleşmişler, savaş ortamı elverdiği ölçüde inşa ve iskan faaliyetlerine başlamışlardır. Tarihte Anadolu'yu bütünüyle ilk iskan edenler ve buraya yerleşenler Orta Asya'dan göç yolu ve akınlarla gelen, zamanla bugünkü Türkiye'yi oluşturan Türkler olmuştur (Akurgal, 1998, s.214).

Şekil2.1Anadolu'da siyasal-idari örgütlenme ve egemenlik sınırları (12.-13. yüzyıllar) (Özcan, 2006)

Tarihi Süreç İçerisinde Türklerde Mezar Yapılarının Gelişimi

3.1 İslamiyet Öncesi

Eskiçağlardan beri ölülerin yakılması, kayalıkların tepelerine bırakılarak yırtıcılara parçalatılması, torba içlerinde derin kuyulara sarkıtılması gibi inançlara bağlı uygulamalar olduğu bilinmektedir. Bu uygulamalardan en yaygın olanı ise halen geçerliliğini koruyan gömme adetidir (Haseki, 1977, s.5). Ölüyü koruma amacıyla ortaya çıkmış mezar yapılarının da ölüm, dini ritüeller ve ölü gömme adetlerinden bağımsız düşünülemez. Zamanla basit mezar yapılarının yerini yeraltı mimarisinin de gelişmesine imkan tanıyan çeşitli mezar yapıları almaya başlamıştır. Toprak mezar, oda mezar, kaya oyuğu mezarı, sandık mezar gibi mezar mimarisi çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bu yapıların gelişmesinin nedenlerinden biri de ölü ile beraber gömülen değerli eşyaların çalınmasına karşı önlem almaktır (Bahar, 2013, s.269). Ölüyle birlikte değerli eşyaların da gömülmesi, ölümden sonraki yaşama olan inancı göstermektedir.

Özellikle yaşarken saygı duyulan kişilerin öldüklerinde de aynı şekilde karşılanması ve ölüye olan saygıyı somutlaştırma çabası ile mezar anıtları ortaya çıkmış, gelişmiş ve tarih boyunca varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Türklerde ölülere saygı, ölümden sonraki yaşama inanç ve farklı cenaze ritüelleri güçlü bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Cezar, 1977, s.107). İslamiyet öncesi Türklerde bu mezar anıtları yer altına inşa edilmiştir.

Kurganlar, Türklerin bilinen ilk mezar yapısı örneklerindendir (Şekil 3.1). Proto-Türk ve Hun dönemlerinde inşa edilen Altay'daki Pazırık kurganlarında Türklerin en eski ölü gömme adetleri görülmektedir (Godssi, 1976, s.12). Kurgan inşası; mezar çukuru açılması, tabanı ve çevresinin ağaç kütükleriyle döşenmesi, mumyalanmış cesedin mezar odasının doğusundaki halı ve keçelerle kaplı küçük odaya yerleştirilmesi, ölüye sunulan hediyelerin de konulmasının ardından

mezarın üstünün önce tomruklarla ardından toprak ve taş yığınıyla örtülmesi şeklindedir (Yazar, 1998, s.419). Ölü çoğunlukla ağaçtan bir lahite mumyalanmış olarak yerleştirilmekte, bazı durumlarda iç içe birden çok lahit kullanılmakta, bazı durumlarda ise ölen kişinin tabutsuz defnedildiği görülmektedir (Çoruhlu, 2007, s.84).

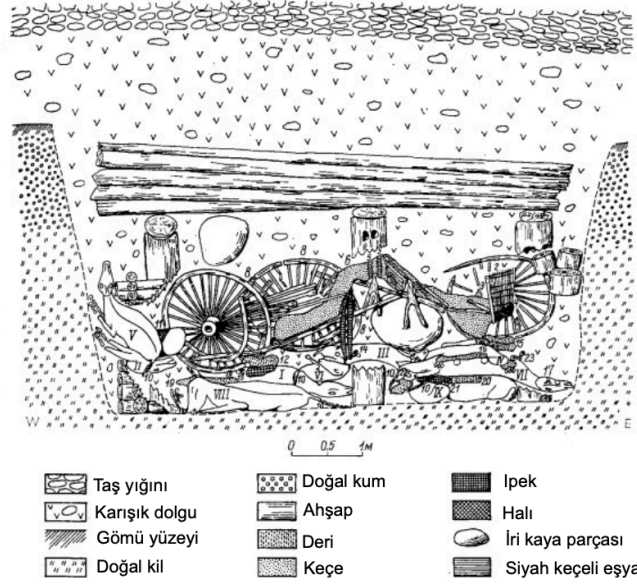

Şekil 3.1 Bir sanatçının suluboya kurgan tasviri (18.yy) (Rus Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, St. Petersburg)

Kurgan kelimesi ilk kez Codex Cumanikus'ta "mezar tepesi" açıklamasıyla görülmektedir¹. "Kurgan" kelimesi aslında mezarın kendisini değil, üstündeki koruma amaçlı, mezara ulaşmayı zorlaştıran taş/toprak yığını tepeyi ifade etmektedir (Çoruhlu, 2007, s.82). Ölümünden sonraki yaşam inancının etkisiyle çoğu kez ölen kişinin özel eşyaları, silahları ve hatta atıyla gömüldüğü kurgan mezarlar, kalıcı bir yapı olarak düşünülerek ev düzeninde inşa edilmiştir. Kurgan mezarların inşası için en çok tercih edilen yerler kutsal sayılan dağların dorukları ve etekleridir (Belli, 2002, s.927).

¹ Karadeniz'in kuzeyinde Kıpçak Türklerinden (Kumanlar) 14. Yüzyılda İtalyanlar ve Almanlar tarafından derlenmiş olan iki bölümlük eserdir. Sözlük ya da metin derlemesi sayılabilecek eserin Latince olan ismi Türkçeye Kuman Kitabı olarak çevrilir (Ercilasun, 2010, s.382).

Kurgan mezarlara verilebilecek bilinen ilk ve en önemli örnek, 1929 yılında Rus arkeologlar Rudenko ve Griaznov tarafından gün yüzüne çıkarılan, M.Ö. 2.yüzyıla dayandırılan, büyüklü küçüklü kırk adet mezardan meydana gelen Altay'daki Pazırık kurganlarıdır (Resim 3.2) (Çoruhlu, s.57). Beş tanesi büyük olan kurganlara yerleştirilen eşyaların¹ sayısı ve çeşidine göre ölçüleri 6 m. ve 46 m. arasındadır. Hun Türkleri bu gibi kurganlara dönemin etkili isimlerini mumyalanmış halde, soylu olmayan kişileri ise daha basit mezarla gömerlerdi (Özarslan, 2007, s.32). Mumyalama işleminin, zahmet gerektiren kurgan inşasının tamamlanmasına kadar ölünün çadırda² bekletilmesi geleneğinin bir gerekliliği (çürümemesi ve kokmaması adına) olduğu düşünülmektedir (Karamürsel, 2002, s.77). Cesedin çadırda bekletilmesinin diğer bir sebebi de özellikle Altay bölgesinde hemen her mevsim toprağın belirli bir derinliğe kadar donmuş halde bulunması ve gömü işlemi için toprağın çözülmesinin beklenmesi gerekliliğidir³ (Çoruhlu, 1998, s.47).

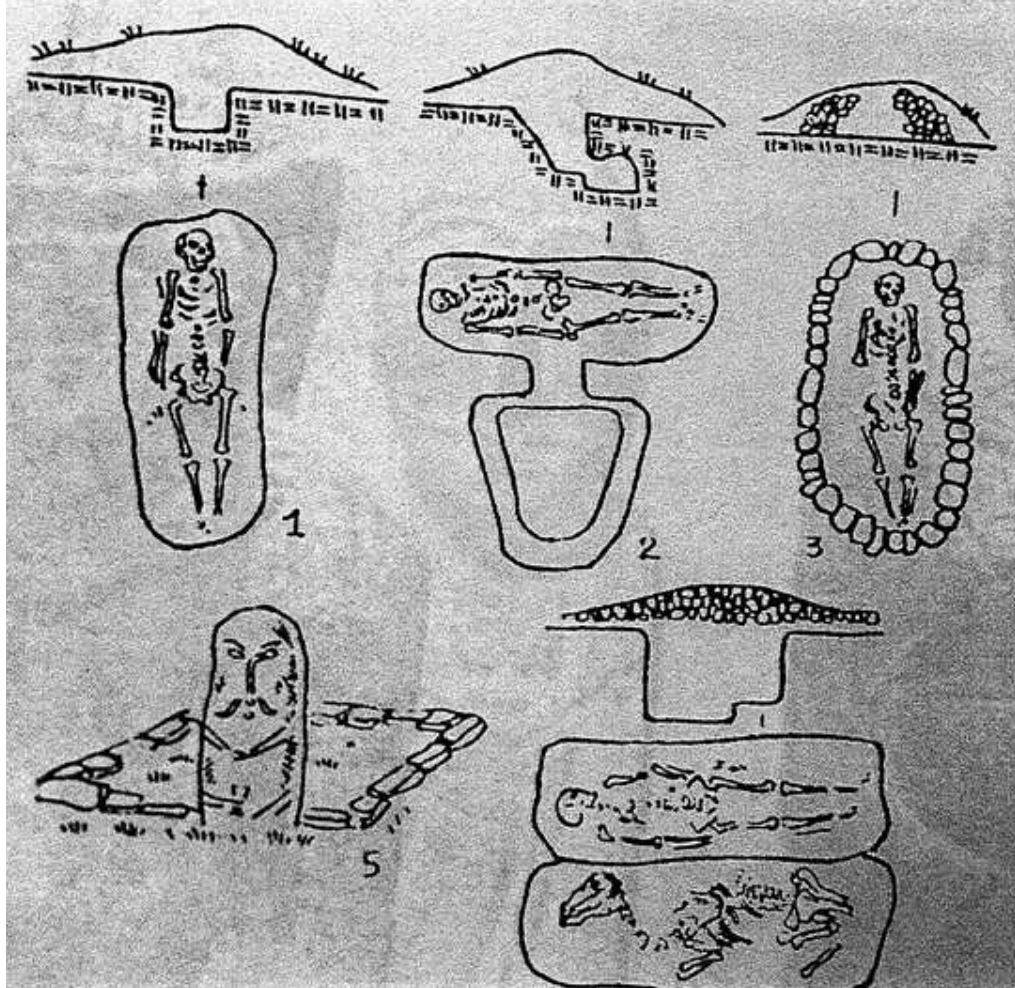
Şekil 3.2V Numaralı pazırık kurganı atlar ve diğer buluntular (restütisyon) (Ekim, 2006)

¹Ahşap oyma figürler, madeni eşyalar, çeşitli süslemeler dışında 5.Pazırık kurganında dört tekerlekli ahşap at arabası ve kültür tarihimiz açısından büyük önem taşıyan Pazırık halısı bulunmuştur.

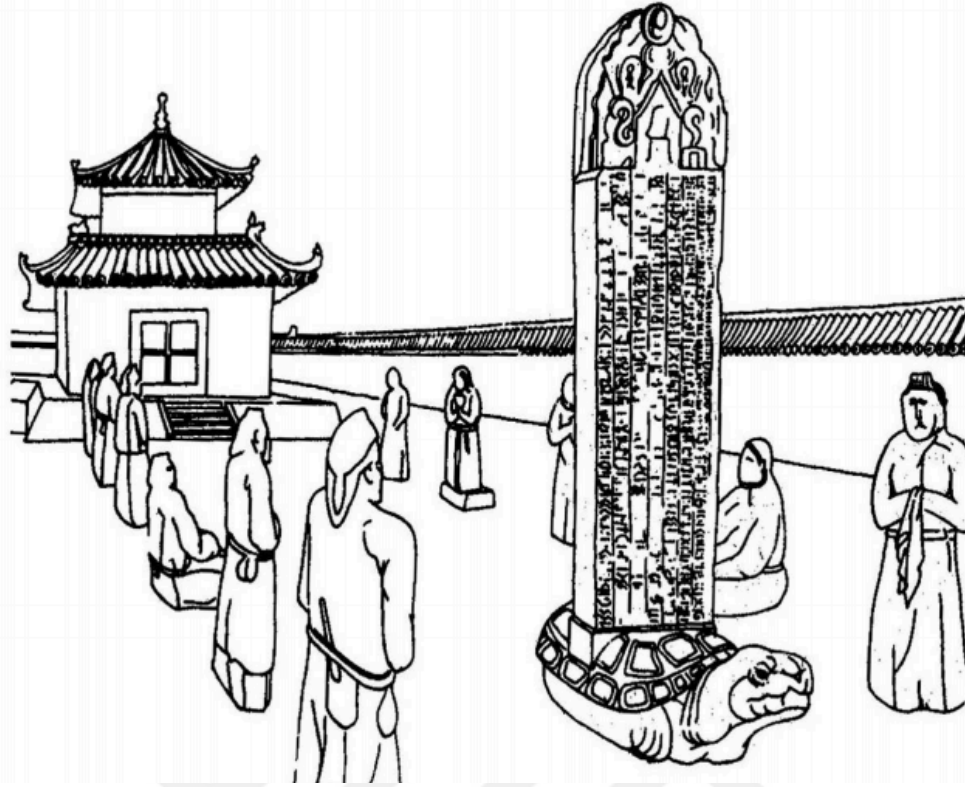
²Gömülene kadar ölünün bekletildiği çadıra bark denilmektedir.

³Kış veya güz mevsiminde ölen ilkbaharda, ilkbaharda ölen sonbaharda gömülüyordu. Çin yıllıklarındaki detaylı açıklamanın çevirisi için bkz. A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, 1972, s. 177-178

Şamanizm dinini benimseyen Göktürklerin de mezarları kurgan tipine benzese de Hun döneminde yapılanlara göre farklılık göstermektedir (Odabaş Uslu, 1997, s.78). Kurganlarının üstünde dikili heykeller çokça görülmektedir (Şekil 3.3.). Kurganların merkezindeki bu heykellerin bazıları kadınlı erkekli çiftler halinde, bazıları tektir. Tek olan heykellerin yüzleri doğuya, çift olanlarıki ise birbirine bakmaktadır. Çin kaynaklarında belirtildiğine göre küllerin gömüldüğü, mezar odasının duvarlarına ölüm portresi ve yaşanan savaşların resimlerinin çizildiği kabir üzeri yapılar inşa edilmiştir (Çoruhlu, 2007, s.162). Göktürk mezar külliyeleri çoğunlukla tipik kurganlar gibi yer altında değil yerüstünde bulunan, ölen kişi adına belli dönemlerde anma törenlerinin yapıldığı yapılardır (Şekil 3.4). En bilinenleri Kültigin (732), Bilge Kağan (735), Tonyukuk (726-732) külliyeleridir (Çoruhlu, 2007, s.162).

Şekil 3.3Göktürk devri kurgan örnekleri (Eleukenova, 1999)

Şekil 3.4 Kül Tigin mezar külliyesini tasvir eden çizim (Nowgorodowa, 1980)

Ölen kahramanın mezar başına, adet gereğince, kendi heykeli ve öldürdüğü düşmanları simgeleyen ağaç veya taştan kabaca yontulmuş balbal¹ taşları dikilirdi. Yükseklikleri çoğunlukla 0,5 m. ile 2 m. arasında değişen bu balballar, mezar üstüne, doğu-batı yönünde savaşçıların öldürdükleri düşman adetince dizilirdi (Tanrıverdi, 2018, s.21). Çoğu Göktürkler'den, bir kısmı da Uygurlar'dan kalan balballar, Türk heykel sanatının özgün eserleri olup daha sonraki devirlerde yerlerini mezar taşlarına bırakmışlardır (Aslanapa, 2005, s.9).

Yerleşik hayata adapte olan budist Uygurlar, stupa adlı kubbeli, hem ölünün gömüldüğü hem de sunak yeri olarak kullanılan, mezar yapıları ile bilinen ilk türbe örneklerini vermişlerdir (Şekil 3.5) (Aslanapa, 2005, s.13). Hoço'daki Koş-Gumbaz diye adlandırılan Budist stupaları, İslam sonrası Türkler'in kubbeli yapı tipi ve türbe geleneklerinin işaretlerini vermektedir (Cezar, 1977, s.75). Çoruhlu, ilk defa

¹ Arkeolog ve tarihçi L. A. Evtiyuchova ile L. R. Kızlasov'un çalışmaları ile "balbal"ın, önceden sanıldığı gibi öldürülen düşman adına dikilen heykel değil; ölen alpin, yaşarken öldürdüğü düşmanları adına mezarına konulan taşlardan edildiği ortaya çıkarılmıştır (İnan, 1986, s.231).

Uygur stupalarında kullanılan lotus kubbenin, İslam sonrası Türk mimarisinde çokça karşımıza çıkan çift cidarlı, yüksek kasnaklı soğan kubbenin kökeni olduğunu belirtmektedir (2007, s.255).

Şekil 3.5 Stupa örneği (Emel Esin'den) (Tuncer, 1978)

3.2 İslamiyet Sonrası

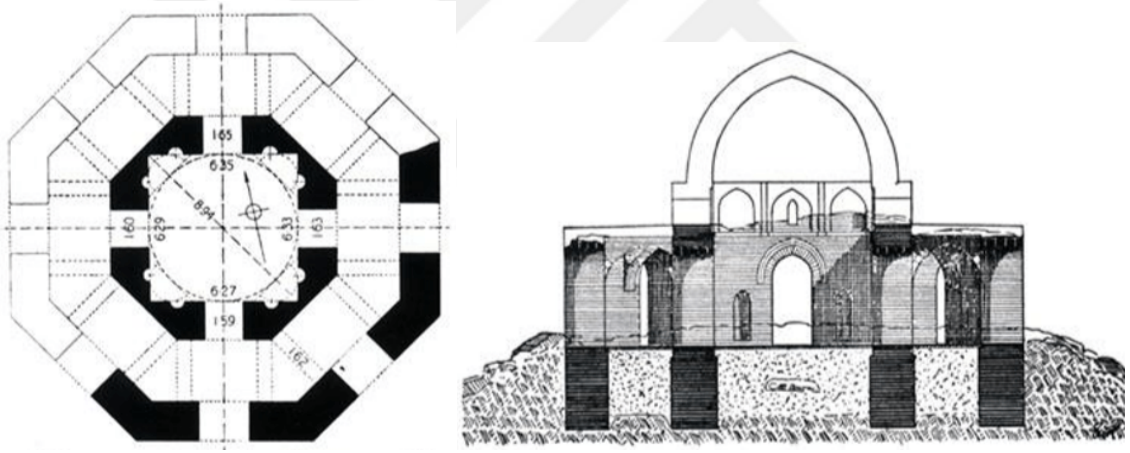
İslam mimarisinde anıt mezar/mezar yapısı fikri İslam öncesine ait geleneklere dayanmaktadır (Grabar, 1966, s.7). Orta Asya'dan gelen Türkler aşama aşama yerleşerek, islam medeniyetinde yer aldıkça, bir çok alanda olduğu gibi ölü gömme ve cenaze alanındaki adetlerini de islam medeniyetine uyarlamışlardır (Arık, 1967, s.58-59). İslamiyetin Türkler tarafından kabulüyle Türk islam mimarisinde zamanla farklı işlevlerde ortaya çıkan mimari eser tiplerinden biri de mezar yapılarıdır (Çoruhlu, 2000, s.13-15).

“En iyi mezarlar, en çabuk ortadan kaybolanlardır” hadisi, mezarların tapınma yerine dönüşmesinin engellenmesi adına Hz. Peygamber döneminde başlatılan mezarların tesviyesi hareketi¹ gibi nedenlerle anıtsal mezar yapıları fikri islam dünyasında hoş karşılanmamış ve kolay benimsenmemiştir (Godssi, 1976, s.13; Yazar, 1998, s. 422). İslam dini kabir ve kabristanın düzenli ve tertipli yapılmasını,

¹ İslam tarihi kaynaklarında tesviyet el-kubur olarak geçer.

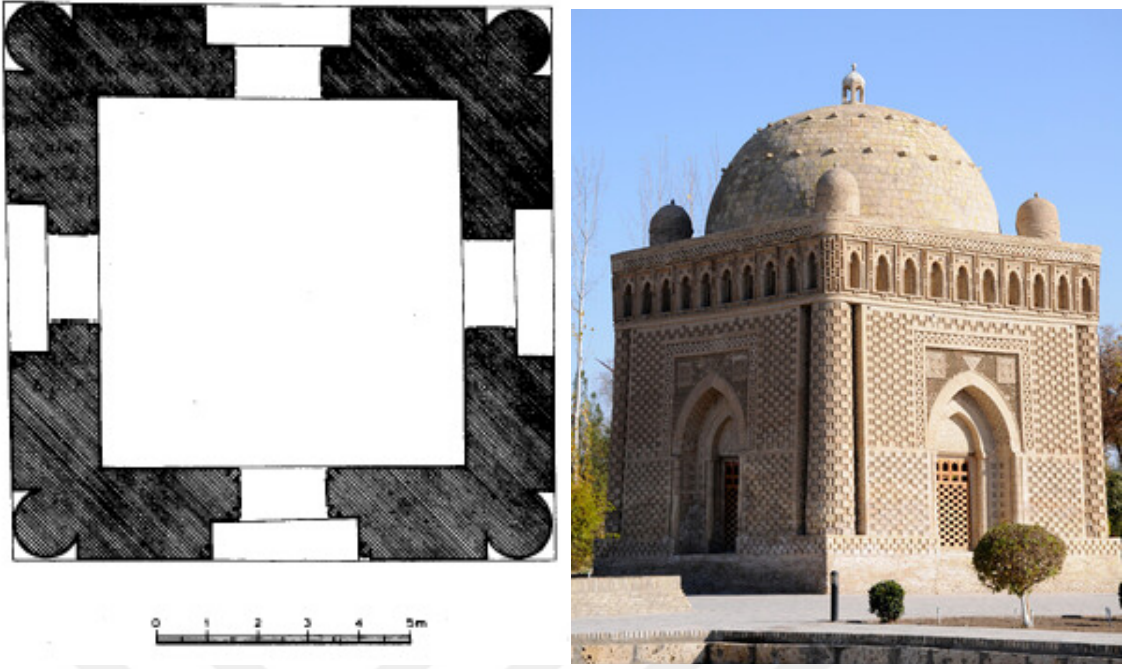
temiz tutulmasını, yeşillendirilmesini hayatta bulunan insanların ölümlere vefa borcu olarak görür. Öte yandan kabirlerin yükseltilmesi, kubbeli binalar yapılması, israf derecesinde masraf edilmesi hoş karşılanmamıştır. Hz. Peygamber'in mezarı bile sade ve basit şekilde yapılmış, etrafı sadece perdelerle çevrilmiş, daha sonra 13. yüzyılda bir kubbe ile örtülmüştür (Grabar, 1966, s.8).

Erken dönem İslam mimarisinde, Emeviler ve Abbasiler döneminde, Samarra'daki Kubbet-üs Süleybiye (862) dışında mezar anıtı görülmemektedir. İslam mimarlığının ilk mezar yapısı olan Kubbet-üs Süleybiye, Halife el- Müntasır için Yunan asıllı annesi tarafından yaptırılmış Doğu Roma (Bizans) etkileri görülen bir mezar yapısıdır (Çoruhlu, 2000, s.15). İç içe iki sekizgen formdan meydana gelen yapıda merkezi kare mekan kubbe ile kapatılmış, iki sekizgen arası koridor dolaşma alanı olarak bırakılmış, dış sekizgenin her kenarına kapı açılmıştır (Şekil 3.6).

Şekil 3.6 Kubbet-üs Süleybiye plan ve kesit

Günümüze ulaşabilmiş bilinen en erken tarihli ikinci türbe, aynı zamanda Orta Asya'daki ilk türbe 907 yılında Özbekistan Buhara'da inşa edilen İsmail Samani türbesidir (Dündar, 2018, s.584). Kare planlı, kubbe örtülü bu tuğla mezar yapısı kendinden sonraki türbelere örnek olsa da, hiçbirinde bu yapı gibi dört cephede kapı bulunmamaktadır (Şekil 3.7) (Cezar, 1977, s.115). İran ve Türkistan'daki mezar yapılarında tuğlanın hem inşa hem süsleme malzemesi olarak kullanılmasının öncüsü de Samani türbesi olarak gösterilmektedir (Dündar, 2018, s.584).

Şekil 3.7 Samani Türbesi plan (solda), genel görünüş (sağda)

10. yüzyıldan itibaren başlıca iki tip halinde gelişen Türk İslam mezar anıtlarından biri dört duvar üzerine kubbe örtülü fazla yüksek olmayan türbeler, diğeri ise çokgen ya da yuvarlak gövde üzerine konik ya da piramidal çatı ile örtülü kümbetlerdir (Godssi, 1977, s.13).

Bu tip mezar örneğinde, ölü yapının bodrum katında yer alan cenazelik kısmına gömülürken, toprak üstünde kalan üst katta sembolik sanduka bulunur (Odabaş Uslu, 1997, s.81).

Kümbet kelimesinin Farsçada “üstü kubbeli bina, gökyüzü” anlamına gelen günbed kelimesinden, türbe kelimesinin ise Arapça “toprak, mezar anlamındaki türbe kelimesinden türediği düşünülmektedir (Çeşmeli, 2007, s.120).

Orhan Cezmi Tuncer araştırmaları neticesinde mezar yapılarının türbe ve kümbet şeklinde iki ayrı ana biçimde ve fakat birlikte ilerledikleri sonucuna varmıştır (Tuncer, 1986, s.11).

Hakkı Önkal ise halk dilinde ve araştırmalarda türbe-kümbet kavramının iç içe geçtiğini, kitabelerde de bu ayrımının olmadığını belirtmiş; türbe kelimesinin üzeri külahla örtülü mezar yapıları anlamını da içerdiği ve daha kapsamlı olduğunu öne sürmüştür (Önkal, 1996, s.1).

Gerek kümbet gerekse türbe olarak isimlendirilen bu mezar yapıları, esas amacı “ölünün ruhunu yaşatmak” olan döneminin ileri gelene kişileri adına yapılan anıt mezarlardır (Odabaş Uslu, 1997, s.84).

Mezar yapılarının mimari kaynakları konusunda çeşitli fikirler öne sürülmektedir. Bunlardan en çok öne çıkanı Türk çadırlarını kümbetlerin prototipi olarak kabul eden görüştür (Şekil 3.8). Josef Stryzgowsky tarafından öne sürülen ve bir çok sanat tarihçisinin benimsediği varsayıma göre kümbetler Türklere ait çadır sanatının mimariye geçmiş örnekleridir (Önkal, 1996, s.4-5). Eski Türk çadırı kümbetlerin prototipi olarak kabul edilir (Yetkin, 1965, s.117).

Şekil 3.8Yurt tipi Türk çadırı

Otto-Dorn, Türk çadırı ve mezar yapıları arasında “Selçuklu kümbetleri, Orta-Asya’nın yuvarlak çadırının bir yansımasıdır. Zengince süslenmiş tuğla kaplamalı yapı, renkli kumaşlarla süslü yün çadırın yerine geçebilir. Çadırdaki özel kısımlar kümbetlerde muhafaza edilmiştir. Bunların menşesindeki tekstil karakteri özel örneklerde ve mesela Radkan Kümbetinde, yine aynı devirdeki Anadolu Selçuklu kümbetlerinde, Kırşehir’deki Melik Gazi türbesinde açıkça görülür” şeklinde ilişki kurmuştur (Otto-Dorn, 1965, s. 128-130).

Bahaeddin Ögel (1971) “Türklerde genel olarak hükümdarların ölüm töreninde kurulan çadır, bilimsel olarak kümbetle ilişkilidir” beyanında bulunmuştur (Odabaş Uslu, 1997, s.82).

Celal Esat Arseven “Bu binaların Türklerin iptidai bir meskeni olan çadır şeklinden geldiği aşîkardır” demiştir (Arseven, 1955, s.27).

Aslanapa “Kümbetler yuvarlak çadır evlerin tuğladan örnekleridir ve çadırları anlatan bu tuğla kümbetlerin yaratılmasında ölünün kendini rahat hissedeceği ve şeklini benimseyeceği sağlam bir abide içinde gömülmesi gibi çok kuvvetli bir arzu ve kökleri çok derin bir anane vardır” açıklamasıyla Josef Strykowski’nin görüşünü desteklemiştir (Aslanapa ve Diez, 1955, s.15-42).

Türk islam mezar yapılarının kaynağının çadır tipine bağlanmasına karşı Doğan Kuban, malzeme ile mimariye geçişte hiç olmazsa daire planlı yapılara ait bir geçiş evresi bulunması gerektiğinden, fakat Orta Asya’da bir iki istisna dışında daire planlı yapı bulunmadığı için çadır formunun doğrudan mezar anıtlarına bağlanmasının güç olacağından bahsetmektedir (Kuban, 1965, s.29). Buna karşılık Emel Esin Türk stupasının çadır ile türbe arasındaki geçiş formu olduğunu öne sürmüştür (Esin,

Mustafa Cezar ise konuyla ilgili, çadır şekli ve mezar yapılarının mimarisi arasında fikir bağlantısı kurarak, çadırın bu yapıları etkileyebileceği sonucunu çıkartmanın; Türk islam mezar yapılarının kaynağıyla ilgili yalnızca sosyal açıdan bir yaklaşımda bulunmak olacağı şeklinde eleştirisini dile getirmiştir (Cezar, 1977, s.326). Öte yandan Cezar bu çadır-türbe etkileşim yorumlarında, Rubrucklu William’ın 1253 yılında Karakurum’da Böğü Kağan’ı ziyaret ettiğinde görüp resmini çizdiği arabalar üzerindeki çadırlar hakkında verdiği bilgilerin epey etkili olduğunu belirtmiştir (Cezar, 1977, s.326). Yuvarlak yivli gövdesi ve konik örtüsüyle resmedilen arabalı çadırlar özellikle Doğu Radkan kümbeti ile büyük benzerlik göstermektedir (Şekil 3.9).

Şekil 3.9Rubrucklu William'ın resmettiği arabalı çadırlar (solda) ve Doğu Radkan Kümbeti (sağda)

Orhan Cezmi Tuncer (1991) ise kümbet formunun kaynağını Şamanizm döneminde görülen barklara dayandırmıştır. Şamanizm etkisindeki Türkler, ölüyü kapısı doğuya bakan bir çadıra alarak gömme törenine kadar ilaçlayıp bekletirlerdi. Bu arada ölünün iç organları da toprağa gömülürdü. Tuncer, o zaman kullanılan bu iki katlı mezar çadırının kümbetlere ilham olduğunu belirtmiştir (Odabaş Uslu, 1997, s.82).

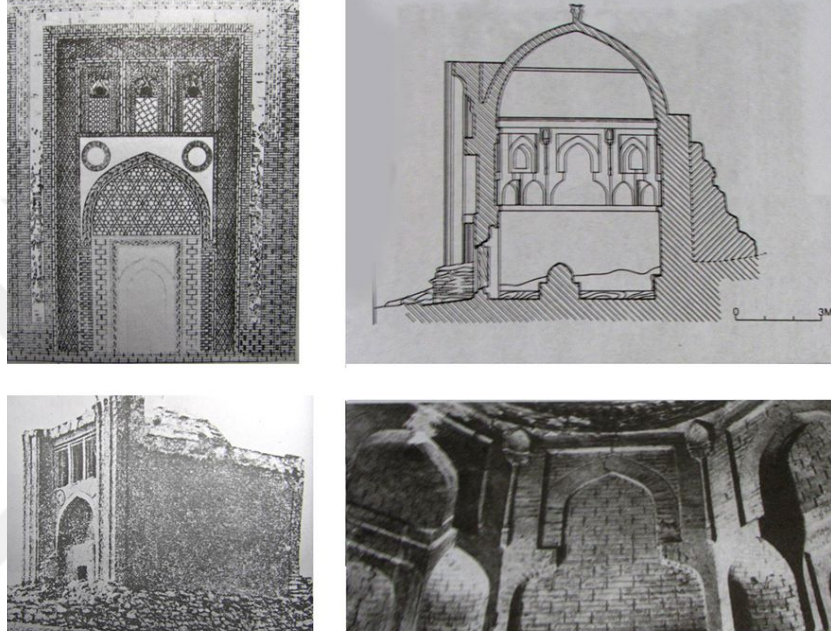
3.2.1 Karahanlılar Dönemi (840-1042)

10. yüzyıl itibariyle Türklerin İslamiyet'e geçmeleriyle beraber mimaride yaşanan değişikliklere türbe mimarisi de eklenmiştir. İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar kendi dönemlerinde bir çok sivil ve dini yapı yaptırarak Türkler'in İslam devrine ait ilk ürünlerini ortaya koymuşlardır (Tanrıverdi, 2018, s.60).

Karahanlılar döneminin İslam mimarisine en büyük katkılarından biri mezar anıtı olan türbelerdir. Mezar yapıları tipolojik olarak gelişmeye, hayvan ve insan motiflerinin yerini kufi yazılar almaya başlamıştır (Bahar, 2013, s.288). Bu dönemin türbeleri tuğla süslemenin yoğun şekilde kullanıldığı, dış cepheye ayrıca önem verilen, gösterişli mezar anıtlarının en erken örneklerindendir (Altun,2001, s.412-414) Karahanlı türbeleri genelde kare planlı, kubbe ile örtülü, yüksek portallı yapılarıdır (Tanrıverdi, 2018, s.61).

Karahanlılar dönemi türbe mimarisine verilebilecek en iyi örnek Özbekistan'ın Tim şehrinde bulunan Arap Ata Türbesi'dir (978) (Şekil 3.10). Ardıllarına göre daha

fazla önem verilerek detaylandırılmış ve yükseltilmiş giriş cephesi, kubbeye geçişte kullanılan üç yapraklı yonca şeklindeki tromplarıyla dönemin öncü mezar yapısı konumundadır (Çoruhlu, 2000, s.22). Kubbeyi gizleyen büyük, sivri kemerli kapı nişinin üstünde yan yana sıralanan üç niş, dikdörtgen çerçeveli giriş cephesinin geometrik tuğla bezemeleri ile Karahanlılardan kalan en eski mimari eser ve daha sonraki türbelerde göreceğimiz mimari gelişmelerin öncüsüdür (Aslanapa, 1989, s.32).

Şekil 3.10 Tim Arap Ata Türbesi (Özbekistan)

Kazakistan Talas'da aynı külliye içerisinde bulunan Ayşe Bibi ve Balacı Hatun Türbeleri de (11.-12.yüzyıl) Karahanlı mezar yapılarının önemli örneklerindendir (Şekil 3.11). 7 x 7 m. ölçülerindeki kare planlı Ayşe Bibi Türbesi'nde girişin iki yanında orta kısma doğru daralan iki silindirik kule bulunmaktadır. Tüm yapı sırlı tuğlayla 64 farklı form kullanılarak bezenmiştir (Aslanapa, 1989, s.33).

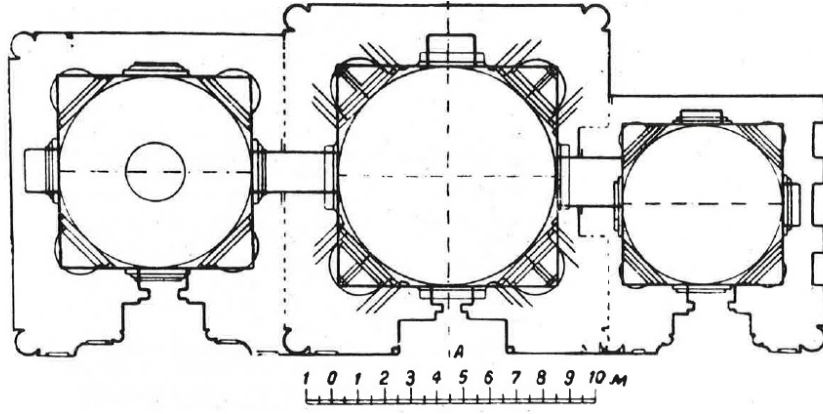
Balacı Hatun Türbesi aynı ölçülerde (7 x 7) yapılmış daha sade görünümlü, içten tromplu sekiz dilim kubbe, dıştan 16 dilimli piramidal külâh ile örtülüdür. Ana girişi doğu cephesinde bulunan türbenin, batı cephesi hariç tüm cephelerinde pencere ya da kapı nişleri bulunmaktadır. Giriş cephesindeki nişin ebatları kuzey ve güney cephelere göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Dikdörtgen çerçeve şeklindeki çizgi niş, sivri kemerli giriş nişi ve iki kenarındaki dar uzun nişleri

çevreleyecek şekilde yapılmıştır (Koshenova, 2016, s.191-192). Giriş cephesi üst kenarı boyunca tuğla hamurundan kitabe ile süslenmiştir.

Şekil 3.11 Balacı Hatun Türbesi (solda), Ayşe Bibi Türbesi (sağda)

Yine Karahanlılar döneminde yapılan Kırgızistan Özkent'te bitişik inşa edilmiş üç türbeden ortada bulunan (1012) en eski ve en büyük olanıdır (Şekil 3.12). Kare planlı olan bu yapıda kubbe, tromplar ve kemerde sıva malzemesi olarak alçı kullanılmıştır (Cezar, 1977, s.118). Girişin sağlam kalan geniş bordüründeki dördü düğüm ve yıldız şekilleri Türk sanatında klasik süsleme motiflerinden biri haline gelen geometrik kompozisyonun ilki olması açısından önemlidir (Aslanapa, 1989, s.34). Kuzey türbe (1152) bu grubun en sağlam durumdaki yapısıdır. Kitabesi giriş nişinin sivri kemerli alınlığında bulunmaktadır. Girişin çevresi geniş geometrik bordür ile çevrelenmiş, iki köşe yuvarlak paye ile yumuşatılmıştır (Aslanapa, 1989, s.34-36). Güney Türbe (1187) kubbesine üçer nişli, sivri kemerli tromplarların olduğu sekizgen kasnakla geçilen kare planlı bir yapıdır (Çeşmeli, 2007, s.134). Tamamı tuğladan inşa edilen yapı taştan kaideli temelin üzerine oturtulmuştur.

Şekil 3.12 Özkent Türbesi plan ve görünüş

Zengin süslemeli taç kapılara sahip bu bitişik nizam türbelerdeki terrakota, çini, stuko gibi malzemelerin kullanıldığı, farklı esenlerdeki süsleme kompozisyonlarına sonraki devirlerde de sıkça rastlanmaktadır (Çoruhlu, 2000, s.22).

Şah (Şeyh) Fazıl Türbesi (11.-12. yüzyıl) dıştan son derece sade, iç bezeme açısından zengin olmasıyla diğer Karahanlı türbelerinden ayrılmaktadır. İçte duvarlardan kubbeye kadar süsleme kuşakları ve bordürler görülmektedir (Çeşmeli, 2007, s.136). Kare planlı bu türbe dışarıdan görülecek şekilde üç kademeli kasnağa oturtulan sivri kubbeye örtülmüştür.

Tirmiz'deki Sultan Saadet Türbeleri (11.-12. yüzyıl), Buhara/Karakul'da Şaburgan Ata Türbesi (12. yüzyıl) de Karahanlılar döneminde yapıldığı düşünülen türbelerdendir (Çoruhlu, 2000, s.22).

3.2.2Gazneliler Dönemi (969-1187)

Gazneliler döneminde fazla mezar yapısına rastlanmamaktadır. Günümüze ulaşan örnekler az olmakla birlikte en bilineni Sengbest'deki Aslan Cazip Türbesi'dir (1028) (Şekil 3.13). Gazneliler'in Tus valisi Aslan Cazip adına yaptırdıkları tuğladan inşa edilmiş kare planlı bu yapının kubbesi sekizgen kasnak üzerine

oturmuştur. Kasnağın dört kenarındaki sivri kemerli açıklıklar türbeyi aydınlatmaktadır. Dıştan sade görünen türbenin süslemeleri iç mekandadır. Duvarlar ve kubbede tuğlalar zikzak ve merdiven şeklinde dizilmiş, duvarların üst kenarına beyaz yazılı kufi kitabe kuşağı yerleştirilmiştir. İkinci kitabe şeridi tromp ve kubbeyi ayırmaktadır (Aslanapa, 1986, s.46).

Şekil 3.13 Aslan Cazip Türbesi

Bunun dışında Gazne'nin 2 km. Doğusundaki Ravza'da bulunan harabe haldeki Sultan Mahmud Türbesi'nin sandal ağacından yapılmış süslemeli kapı kanatları günümüzde Delhi müzesinde sergilenmektedir (Aslanapa, 1986, s.46).

3.2.3 Büyük Selçuklular Dönemi (1040-1157)

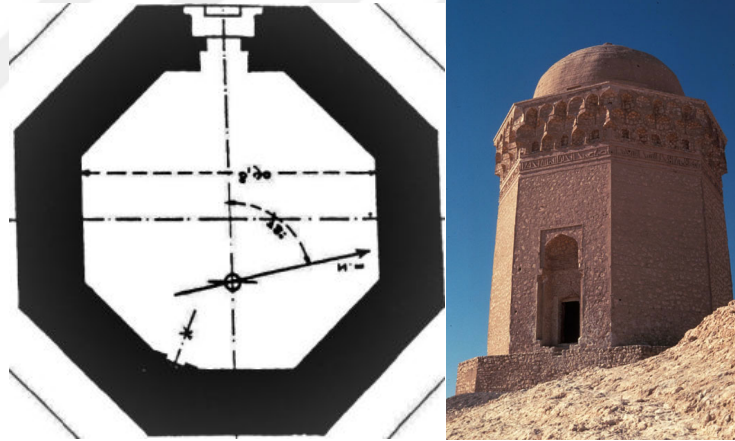
Büyük Selçuklu devrine gelindiğinde mezar yapılarının sayıca artarken, tipolojik olarak da çeşitlendiği; önemli ve abidevi örnekler olarak günümüze ulaştıkları görülmektedir (Çoruhlu, 2000, s.33).

Damgan'daki Cihil Duhteran (Kırk Kızlar) Kümbeti (1054-1055) Tuğrul Bey zamanında yapılmış, bilinen en eski Büyük Selçuklu mezar anıtıdır (Şekil 3.14). İçten ve dıştan silindirik gövdeli ve tamamı tuğladan yapılmıştır. Genel görünümü sade olmakla birlikte gövdeden kubbeye geçişte kufi kitabe şeridinin yer aldığı korniş cepheye hareket katmaktadır (Aslanapa, 1989, s.70). Döneminin ikinci en eski mezar yapısı olan Abarkuh'daki Kümbeti Ali (1056), tamamının moloz taştan yapılmasıyla, ağırlıklı olarak tuğlanın kullanıldığı dönem için nadir ve önemli bir

örnektir (Şekil 3.15). Sekizgen plan tipinin Selçuklu mezar yapılarında bilinen en eski örneğidir (Cezar, 1977, s.330). Yüzeyleri düz ve alçak olan bu sekizgen kümbetin gövdeden kubbeye geçişteki iri mukarnas kornişi ile öne çıkmaktadır (Aslanapa, 1989, s.70).

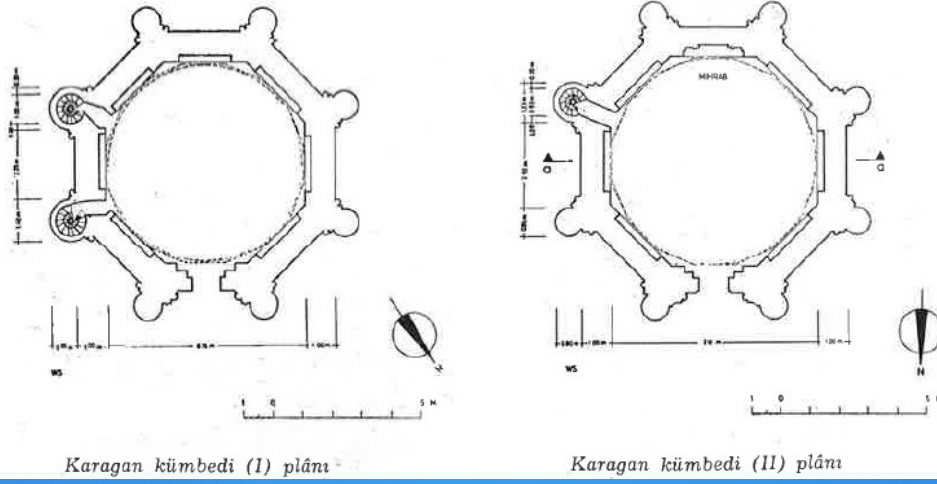
Şekil 3.14 Cihil Duhteran Kümbeti plan ve genel görünüş

Şekil 3.15 Kümbet-i Ali plan ve genel görünüş

Kavzin-Hemedan arasında Harrekan denilen bölgede tamamı tuğladan yapılmış, sekizgen planlı, çift kubbeli, köşelerinde aynı şekil ve çapta silindirik kuleleriyle yan yana iki kümbet bulunmaktadır (Aslanapa, 1989, s.71) (Şekil 3.16). Doğuda kalan birinci kümbetin (1067-1068) içi, batı tarafındaki ikinci kümbetin (1093) dış süsleme açısından daha zengindir. Birinci kümbetin çoğunluğu tahrip olmuş iç süslemeleri arasında kaynaklardan edinilen bilgiye göre; duvarlarında zincirlere asılı kandil motifleri, bunların üstünde daireler içinde yer alan tavus kuşları, iç içe

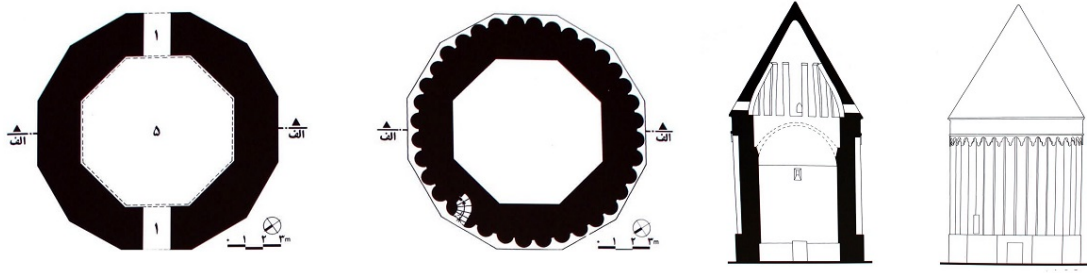
geçmiş üçgen ve karelerden oluşan çeşitli desenler bulunmaktadır (Aslanapa, 1989, s.71)

Şekil 3.16 Harrekan Kümbetleri planlar ve genel görünüş

Sekizgen plan tipinin öne çıktığı önemli bir örnek de Demavent Kümbetidir (11. yüzyıl). Harrekan kümbetleriyle benzerlik gösteren bu yapı her köşesi yuvarlak payeli, içten silindirik dıştan sekizgen gövde üzerine sekizgen piramidal külah şeklindedir. Kenarlar üç eşit parçaya bölünmüş ve her bir parçanın içinde farklı kompozisyonlarda tuğla süslemeler bulunmaktadır (Aslanapa, 1989, s.73).

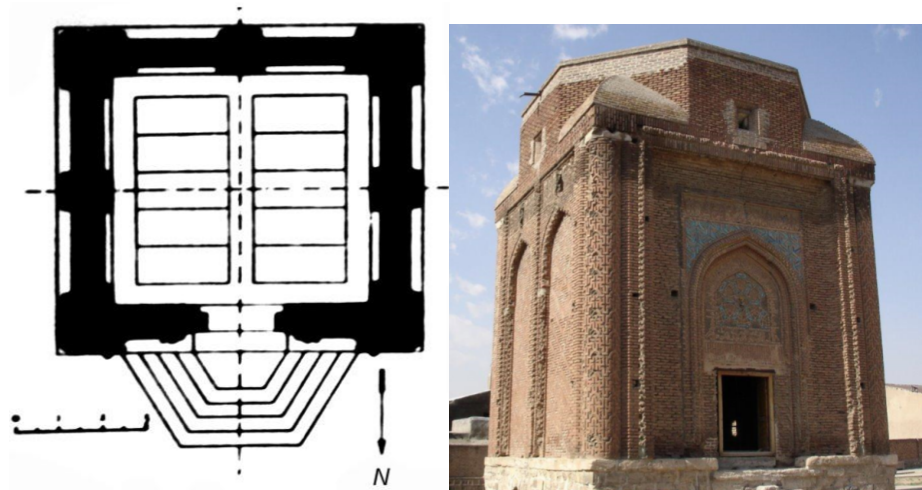
İran'ın doğusunda Horasan bölgesinde bulunan Doğu Radkan (12.yüzyıl) Kümbeti hem şekil hem süsleme açısından Türk çadırıyla kolayca ilişkilendirildiği için önemli bir örnektir (Aslanapa, 1989, s.83) (Şekil 3.9). Rubrucklu Wiiliam'ın Karakurum'daki ziyaretinde görüp resmettiği arabalı çadırların tuğlayla örülmüş bir kopyası gibidir. 22 m. boyundaki kümbet 36 yuvarlak yivle çevrili, içten kubbe, dıştan konik çatı ile örtülü silindirik bir yapıdır (Aslanapa, 1989, s.83) (Şekil 3.17).

Şekil 3.17 Doğu Radkan Kümbeti planlar, kesit ve görünüş

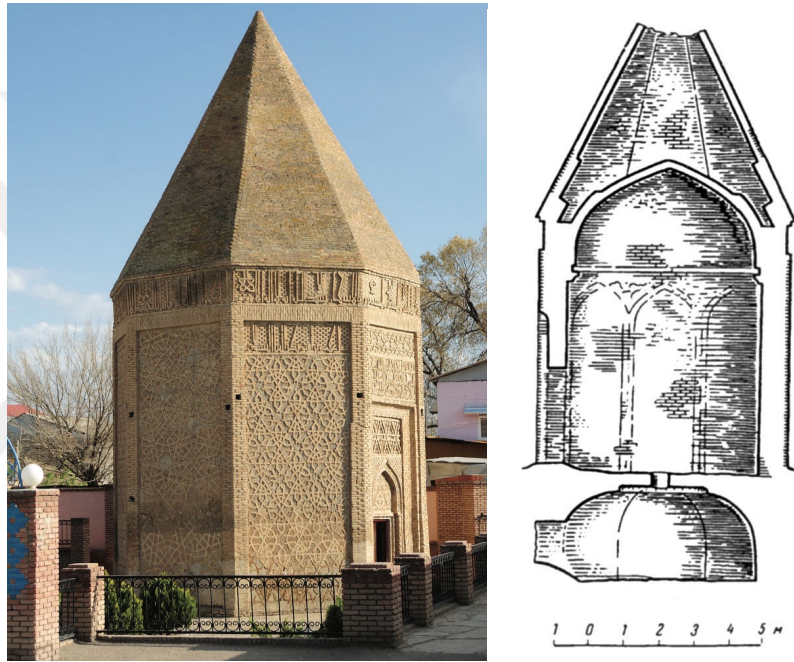
Büyük Selçuklu mezar yapılarının en öne çıkan örneklerinden biri de Türkmenistan'ın Merv şehrinde bulunan Sultan Sencer Türbesi'dir(1157) (Çoruhlu, 2000, s.35). Çoruhlu bu yapıda özellikle İslam öncesi Türk stupalarının ve yurt tipi çadırların etkisinin görüldüğünden bahsetmektedir (2000, s.35). Kare planlı, tamamı tuğladan yapılmış, çift kubbeli yapı dış galeri ile yükseltilmiştir.

Azerbaycan bölgesindeki kümbetler, Büyük Selçuklu mezar yapıları içerisinde kendi üsluplarıyla öne çıkan örneklerdir. Meraga kümbetlerinden bilinen en eski tarihli Kırmızı Kümbet (Kümbet-i Surh) (1147), kare planı ve tromplu kubbesi ile Karahanlı türbelerini anımsatmaktadır (Cezar, 1977, s.332-333) (Şekil 3.18). Dış süslemede tuğla ve Meraga'da öne çıkan firuze çini kullanılmıştır. Mumyalık orta ayaklı, kare payeli tonoz ile örtülüdür. Bunun dışında Yuvarlak Kule denilen Kümbet-i Müdevver (1167-1168) ve Mavi Kümbet denilen Kümbet-i Kabud (1196-1197) da dış süslemede mavi renkli çininin bolca kullanıldığı Meraga kümbetlerindendir (Cezar, 1977, s.335-337).

Şekil 3.18 Kümbet-i Surh plan ve genel görünüş

Büyük Selçuklu türbe geleneğinin Anadolu'ya aktarılmasında Nahcivan okulunun etkili olduğu düşünülmektedir ¹ (Yılmaz, 2017, s.114). Nahcivan kümbetlerinin bir çoğu Büyük Selçuklu Atabekleri İldenizler zamanında yapılmıştır. Acemî Nahcivanî'nin (asıl adı El Benna Acemi bin Ebubekir el Nahcivani) ilk eseri olan, Yusuf Kuseyroğlu (Yusuf bin Kuseyr) Kümbeti (1162) üzeri sekizgen piramidal kubbe ile örtülen sekizgen gövdeli tuğla malzemeden inşa edilmiş bir yapıdır (Yılmaz, 2017, s.6) (Şekil 3.19). Kubbe, içten hafif sivri kubbe dıştan külâh şeklinde, çift kubbe tekniği ile inşa edilmiştir. Cephede yüzeyleri kaplayan geometrik süslemeler ve üst kenarındaki geniş kufi kitabe kuşağı görülmektedir.

Şekil 3.19 Yusuf bin Kuseyr Kümbeti genel görünüş ve kesit

Mümine Hatun Kümbeti (1186) içten dairevi dıştan ongen kümbetin tüm yüzleri saçak seviye altından mukarnaslı taç ile tamamlanan mihrap nişleri, üstünde firuze çini ile yazılmış kufi kitabe kuşağı, onun üstünde gövdeden kubbeye geçişte yine mukarnas kuşak bulunmaktadır. Yüzeylerdeki diğer geometrik bezemelerde de sırlı tuğla ve firuze çini kullanılmıştır. Cenazelik katı Meraga'daki Kümbet-i Surh gibi orta ayaklı tonozla örtülmüştür (Tuncer, 1986, s.21). Kümbetin, günümüze

¹Avusturyalı sanat tarihçisi Ernst Diez; Türk Sanat Tarihi isimli eserinde, büyük Türk Mimarı, Mimar Sinan'ın İstanbul'da yapmış olduğu türbelerde Nahcivan kümbetlerinin etkisi olduğundan bahsetmektedir (Diez, E., *Türk Sanatı*, 1946)

ulaşmayan iki yanı silindirik minareli ta kapısı, daha sonra Anadolu'daki medreselerde kullanılmıřtır¹.

Bunlar dışında Büyük Selçuklu türbeleri arasında Rey'deki anonim kümbet ve Nakarhane Türbesi (12.yüzyıl); Damgan'daki Burcu Mihmandust (Masumzade Kümbeti) (1097); Afganistan'daki Yahya Bin Zeyd (11.-12. yüzyıl) ve İmam Kalan (11.-12.yüzyıl) türbeleri; Serahs yakınında Yartı Kümbet (1098); Türkmenistan'daki Vekil Bazar'da Abdullah İbn Breyda Türbesi, Astanababa Türbesi (12.yüzyıl), Merv'de Muhammed İbn Zeyd (1112), Serahs'da Ebulfazl (11.yüzyıl sonu), Minhe'de Ebu Sait Türbesi (11.yüzyıl sonu) sayılabilir (Çoruhlu, 2000, s.35; nkal, 1996, s.16).

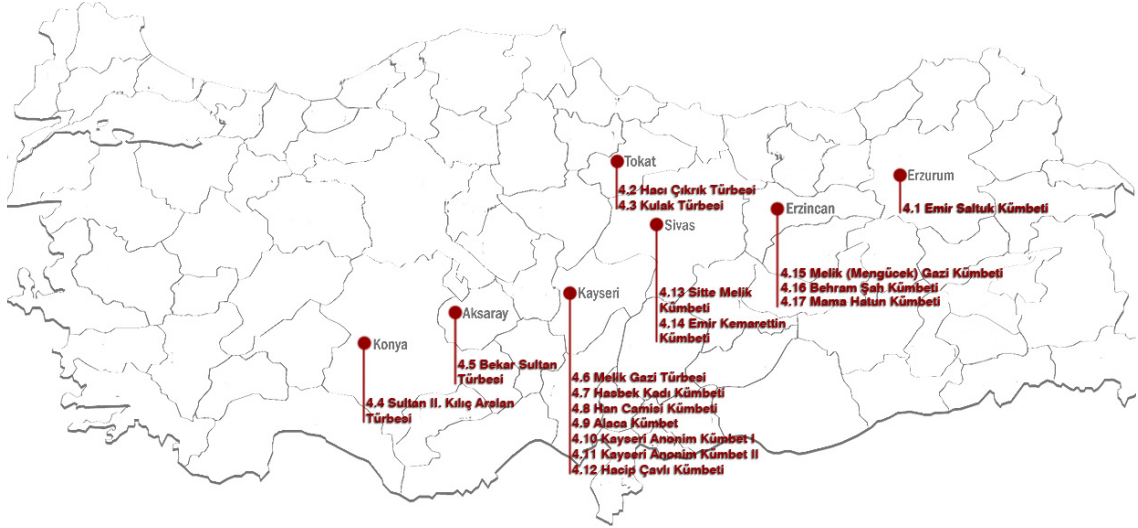
Tüm bunlardan yola çıkararak özellikle tercih edilen bir plan tipi olmamakla birlikte, çokgen planlara (sekizgen, ongen, onikigen) sık rastlandığı, sonrasında Anadolu'da Selçuklu dönemi türbelerinde de çokça görülen sekizgen planın, Büyük Selçuklu İran mezar yapılarında ilk² ve önemli örneklerinin verildiğı, çift kubbe tekniğinin sık kullanıldığı söylenebilir (Godssi, 1977, s.220-224). Özellikle cephe süslemesinde kufi yazı kullanılmış, ini sadece firuze renginde tercih edilmiştir (ney, 1981, s.44-45). Tuğla hem inşaada hem de süslemede tercih edilen başlıca malzemedir (Godssi, 1976, s.215). Yine çok kullanılan çift katlı mezar yapısı tipolojisi; altta cenaze katı, üstte kaidenin/sandukanın bulunduğı mekan olarak Orta Asya mezar geleneğini devam ettirir niteliktedir (Erkman, 2007, s.66).

¹ Sivas Gök Medrese ve Erzurum ifte Minareli Medrese rnek olarak verilebilir.

² Kubbet's Süleybiye istisna kabul edilir (TDV)

12.yüzyıl Anadolu'sunda Türk İslam Mezar Yapıları

12.yüzyıl Türkler için Anadolu'da yer edinme mücadeleleri ve seferler ile geçmiştir. Bu dönemdeki inşa faaliyetlerinin önemli bir kısmı ölü gömme geleneklerinin kesintisizliğinin bir sonucu olan mezar yapılarıdır. Türbe ya da kümbet denilen bu yapılar Türkiye Selçukluları, Danişmendliler, Saltuklular ve Mengücekliler hakimiyetinde olan merkezlerde inşa edilmiştir. Anadolu'da 12.yüzyılda yapıldığı düşünülen mezar yapılarından 17 tanesi günümüze ulaşabilmiştir (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 Türk İslam mezar yapılarının Anadolu'daki dağılımı (12.yüzyıl)

4.1 Emir Saltuk Kümbeti

Konum

Erzurum şehrinin güney kesiminde, Çifte Minareli Medrese'nin güneybatı tarafında Üç Kümbetler olarak anılan yapı grubunun yanında, günümüze ulaşmayan eski bir mezarlığın ortasında yer almaktadır (Şekil 4.2).

Şekil 4.2Erzurum Üç Kümbetler çevresi

Banisi

Hakkı Önkal'a göre kümbet II.İzzeddin Saltuk hükümdarlığı döneminde, kendisi tarafından yaptırılmıştır (1996, s.22).Fakat yapının banisi, kitabe olmaması ve yazılı kaynakların yetersizliği nedeniyle kesin olarak bilinmemektedir.

Mimarı

Mimarı belli değildir.

Yapım Tarihi

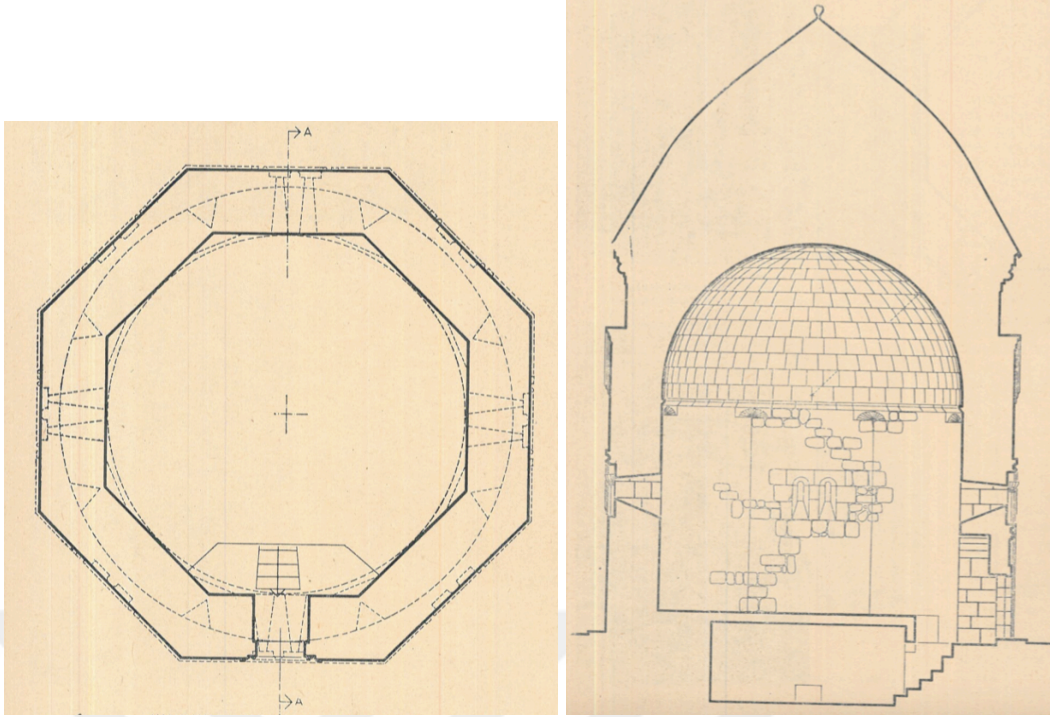
Yapıda inşa kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir.1591 tarihli tahrir defterinde yapının Sultan Melik Saltuk Gazi Türbesi olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır (Beygu, 1936, s.87). Bu kayıta Saltuklu emirlerinden hangisinin kastedildiği belli olmasa da söz konusu

hükümdarın, siyasi ve ekonomik sebeplerden ötürü, beyliğin kurucusu Ebu'l Kasım Saltuk değil, en uzun süre tahtta kalan dördüncü hükümdarı II. İzzeddin Saltuk (1132-1168) olduğu düşünülmektedir (Önkal, 1996, s.22; Özkan, 2002, s.77).Üslup da göz önüne alındığında konuyla ilgili araştırmacılar kümbetin 12. yüzyıla maledilebileceği konusunda görüş birliği içindedirler (Aslanapa, 1973, s.251; Mülayim, 1982, s.25; Önkal, 1996, s.23; Özkan, 2016, s.115; Sümer, 1990, s.44; Tuncer,1986, s.125; Turan, 1988, s.35).

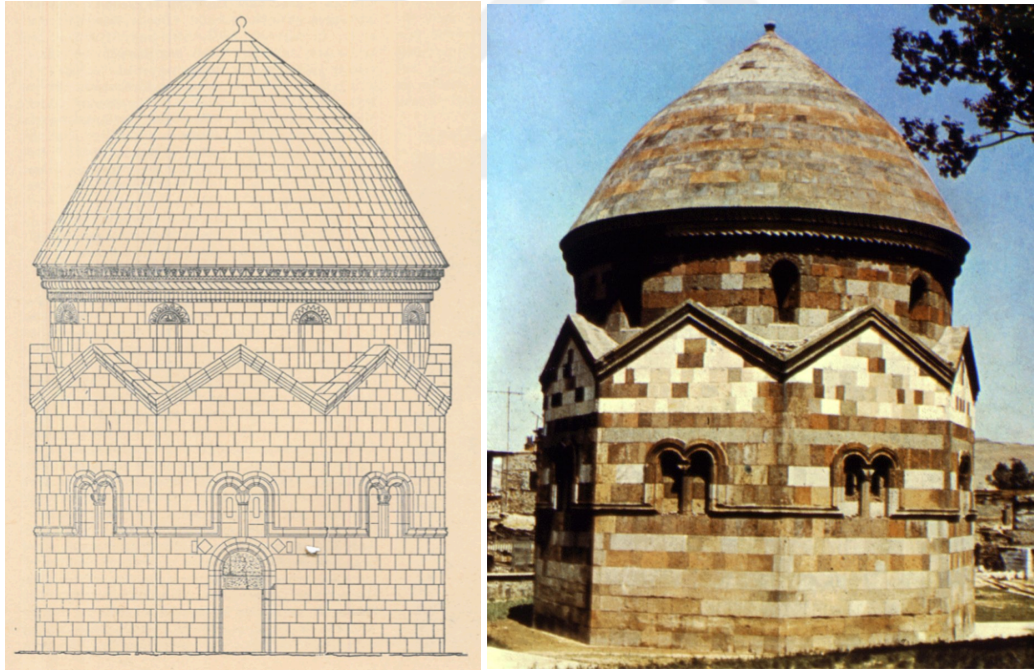
Mimari Özellikler

İki katlı ve sekizgen planlı Emir Saltuk Kümbeti'nin girişi kuzey cephededir. Kümbetin kuzey girişindeki portalın karşısındaki basamaklardan inilerek dikdörtgen planlı, beşik tonoz örtülü cenazelik bölümüne ulaşılmaktadır.Kümbetin içerisinden girilen cenazelik katında herhangi bir açıklık ya da menfez bulunmamaktadır. Kümbetin iç mekanı sekizgen olup, dışarıdan külah olan örtüsü içeride yüksek bir kubbedir (Şekil 4.3). İç mekan, gövdenin sekizgen kısmında bulunan dört ana yöne açılmış ikiz pencerelerle aydınlanmaktadır.Kubbeye geçişlerde her sekiz köşe için sekiz adet küçük istiridye tromplar kullanılmıştır (Özkan, 2016, s.120).

Tüm kenarları üçgen alınlıklarla sonlandırılan sekizgen gövdenin çevrelediği silindirik kasnak üzerine konik külah yerleştirilmiştir.Üçgen alınlıklı sekizgen gövdenin silindirik gövdeyi zikzak oluşturacak şekilde çevrelemesiyle ortaya çıkan üç boyutlu cephe tasarımının Türk mezar yapıları arasında başka bir örneği yoktur (Kuban, 2008, s.227) (Şekil 4.4).

Şekil 4.3Emir Saltuk Kümbeti röle ve projesi plan ve kesit (Tuncer, 1986)

Şekil 4.4Emir Saltuk Kümbeti röle ve projesi kuzey cephe görünüş çizim(solda) (Tuncer, 1986) fotoğraf (sağda) (TDV İslam Ansiklopedisi'nden)

Yarım daire kemerli niş içerisinde yer alan giriş açıklığının atkısı ve kemer alınlığı geometrik bezeme ile süslenmiştir. Kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinde ikiz kemerli ve kalın söveli ikiz pencere açıklıkları bulunmaktadır. Ara yönlerde de aynı

şekilde inşa edilen pencereler, dört ana yönden farklı olarak aydınlatma amaçlı değil simetri sağlamak için inşa edilen dekoratif nişlerdir (Konyalı, 1960, s.419). Kapı kemerinin bitiminden başlayan ve tüm cephelerdeki ikiz pencerelerin etrafını saran kat silmesi, sekizgen cepheyi yatay olarak ikiye bölmektedir. Sekizgen gövdenin üzerinde ve gerisinde ikinci bir gövde gibi yükselen silindirik kasnağın üzerinde, sekizgen gövdenin köşelerinde üçgen planlı, yarım daire kemerli, hücre tavanlı sekiz adet dekoratif niş bulunmaktadır. Silindirik kasnak bu nişlerin üzerinde her biri farklı tuğla diziliminden meydana gelen profilli kalın bir kornişle külaha bağlanmaktadır.

Yarım daire kemerli niş içerisinde yer alan giriş açıklığının atkısı ve kemer alınlığı geometrik bezeme ile süslenmiştir. Kuzey, güney, doğu ve batı yönlerinde ikiz kemerli ve kalın söveli ikiz pencere açıklıkları bulunmaktadır. Ara yönlerde de aynı şekilde inşa edilen pencereler, dört ana yönden farklı olarak aydınlatma amaçlı değil simetri sağlamak için inşa edilen dekoratif nişlerdir (Konyalı, 1960, s.419). Kapı kemerinin bitiminden başlayan ve tüm cephelerdeki ikiz pencerelerin etrafını saran kat silmesi, sekizgen cepheyi yatay olarak ikiye bölmektedir. Sekizgen gövdenin üzerinde ve gerisinde ikinci bir gövde gibi yükselen silindirik kasnağın üzerinde, sekizgen gövdenin köşelerinde üçgen planlı, yarım daire kemerli, hücre tavanlı sekiz adet dekoratif niş bulunmaktadır. Silindirik kasnak bu nişlerin üzerinde her biri farklı tuğla diziliminden meydana gelen profilli kalın bir kornişle külaha bağlanmaktadır.

Mimari Süsleme

Sekizgen gövdenin tüm köşelerine denk gelen, kubbe kasnağına dekoratif olarak yapılmış üçgen planlı hücre tavanlarına çeşitli figür ve motifler yerleştirilmiştir. Araştırmacılar hücre tavanlarındaki bu kabartmalardan bazılarının eski oniki hayvanlı Türk takvimiyle ilişkili olduğu görüşündedirler (Aslanapa, 1973, Beygu, 1936, s.88; s.251; Öney, 1978, s.54; Önkol, 2006, s.354, Tuncer, 1986, s.125). Nişlerde boynuzlarının arasında insan kafası olan boğa başı, uzun kulaklı tavşan, yaras, kartal, gövdeleri birbirine dolanmış iki ejder, griffon¹

¹ Kartal başlı ve kanatlı, aslan vücutlu mitolojik yaratık

ve hayat ağacı benzeri bitkisel motifler görülmektedir (Şekil 4.5) (Özkan, 2016, s.118).

Silindirik gövde profilli bir kornişle külaha bağlanmaktadır.Bu saçak silmesi dört ayrı bezeme şeridinden oluşmaktadır. En alttaki ilk parçası yan yana, dikey sıralanmış dilimler, ikincisi kalın ve çıkmalı halat, üçüncüsü iki sıra düz silme, dördüncü ve en üsttekisi baş aşağı duran yan yana yaprak dilimleri şeklindedir (Şekil 4.6).

Tüm cephelerde ikiz pencereler bulunmaktadır. İkiz pencerelerin ortasında motifli paye başlıkları olan poligonal sütunlar yer almaktadır. İkiz pencereleri de kuşatan kat silmesi yapıyı çepeçevre dolaşmaktadır (Şekil 4.7).

Selçuk Mülayim, portal alınlığında onikigenlerden meydana getirilen geometrik bezemeyi İran'daki büyük Selçuklu Tuğla işçiliğine, lentodaki kompozisyonu ise Anadolu'da oldukça sık rastlanan taş sülemelere benzetmektedir (1982, s.26).

Şekil 4.5Emir Saltuk Kümbeti hücre tavanı figürleri (Özkan, 2016)

Şekil 4.6Emir Saltuk Kümbeti saçak silmesi (Özkan, 2016)

Şekil 4.7Emir Saltuk Kümbeti ikiz pencereler (Özkan, 2016)

Yapı Malzemesi

Kümbet farklı renk ve nitelikte kesme taşlardan inşa edilmiştir. Cenazelik katının duvarları, beşik tonozu ve döşemesi taştır. Kümbetin dışında, cenazelik katında ve üst kat kubbesinde kesme taş, giriş kat iç mekan duvarlarında ise moloz taş kullanılmıştır (Önkal, 2006, s.354).

Geçirdiği Onarımlar

Kümbetin onarım geçiren külahıyla ilgili iki farklı görüş vardır. Doğan Kuban, bugünkü kubbe formuna yakın, eğri profilli külahın, kümbeti örten asıl konik külahın yanlış onarımı sonucu ortaya çıktığı fikrini ileri sürmüştür (2008, s.227). Orhan Cezmi Tuncer ise, restorasyondan önceki fotoğraflara göre orjinal kubbenin daha konik olabileceğini, fakat restorasyonu yürüten Ali Saim Ülgen'in

yetkinliğine güveninin tam olduğunu belirtmiştir (1986, s.127).Emel Esin de Vakıflar Dergisi'ndeki yazısında, konuyla ilgili "Y. Mimar Ali Saim Ülgen'den öğrendiğime göre Erzurumda 12.yy. eseri olan Saltuk Türbesinin asıl kubbesi yani sonradan yapılan sivri kümbetin altında gizli kalan kümbet, onbirinci ve onikinci yüzyıldan bazı Karahanlı binalarında olduğu gibi lotus şeklini andırmakta imiş." şeklinde beyanda bulunmuştur (1962, s.279).

4.2 Hacı Çıkırık Türbesi (Atabey Şahin Şah)

Konum

Niksar ilçe merkezi Bengiler Mahallesinde Cahit Külebi Caddesi altında bulunan yapı günümüzde binaların arasında kalmaktadır.

Banisi

Sanduka kaidesinin güney cephesinde yer alan kitabeye göre Bedrüddin Atabek Ebu Mansur Şahinşah bin Arslan Doğmuş tarafından yaptırılmıştır (Çal, 1989, s.37). Arslan Doğmuş oğlu Atabey Şahinşah'ın II. Kılıç Arslan'ın komutanlarından biri olduğu tahmin edilmektedir (Akdamar, 2008, s.100; Uzunçarşılı, 1927, s.64)

Mimarı

Mimarı belli değildir.

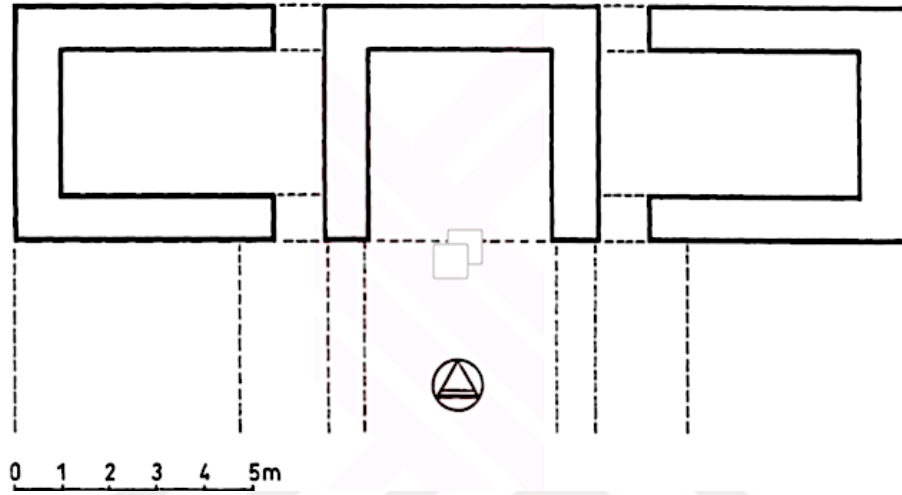
Yapım Tarihi

İ.H. Uzunçarşılı tarafından yayınlanan, bugün yerinde olmayan beş satırlık medrese kitabesi ile, türbe kısmındaki üç satırlık sülüs kitabeye göre yapı 1182-1183 (H 578) yıllarında Bedreddin Şahinşah hayatta iken yapılmıştır (Önkal, 1996, s.411; Uzunçarşılı, 1927, s. 62). Anadolu'da tarihi bilinen en eski türbe olduğu düşünülmektedir (Arık, 1962).

Mimari Özellikler

Hacı Çıkırık Türbesi kareye yakın dikdörtgen planlı, üstü beşik tonozla örtülü, üç yanı kapalı önü açık, eyvan niteliğinde bir yapıdır (Şekil 4.8).Doğu batı doğrultusunda, iki yanında yine beşik tonozlu hücreler bulunan eyvanın ağzı

güneye açıktır (Çal, 1989, s.37) (Şekil 4.9).Türbe olarak kullanılan ortadaki mekanda kuzey kenarı eyvan duvarına bitişik bir kaide, bu kaidenin üzerinde doğu batı doğrultusunda birbirine paralel, yarım daire kesitli üç adet silindirik sanduka bulunmaktadır (Şekil 4.10).Doğu ve batı tarafındaki hücrelerin kuruluşları simetriktir.Güney kapıları eyvana bitişik, kuzey kapıları da güneydekilerle aynı eksen üzerindedir.

Şekil 4.8Hacı Çıkrık Türbesi plan (Nuri Seçgin, 1997)

Şekil 4.9Hacı Çıkrık Türbesi genel görünüş

Şekil 4.10Hacı Çıkırcı Türbesi sandukalar

İ. H. Uzunçarşılı, sandukaların kaidesine yazılı türbe kitabesi dışında, bugün var olmayan kitabede geçen “medrese” kelimesine dayanarak, yapının aslında bir medresenin parçası olduğundan bahseder. H. Önkal kitabelerdeki tarihlerin ve kişilerin aynı olmasının bu varsayımı kuvvetlendirdiği görüşünü bildirmiştir (1996, s.409). T. Cantay da bu kitabelere ve eyvan cephesindeki kemer kalıntılarına dayanarak, binanın aslında medrese olduğu, türbenin sadece medresedeki bir eyvanı işgal ettiği fikrini öne sürmüştür (Cantay, s.27). H. Çal, medrese yapısının, mevcut eyvanın güneyine doğru geliştiğivarsayımını kabul eden bu yaklaşıma, güneydeki eyvanın olması gereken yerin çok çukurda olduğu ve medreseye dair herhangi bir iz bulunabilmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle katılmamıştır (Çal, 1989, s.40). Eyvanın arkasında açıkta kalan kısmı görülen duvardan yola çıkarak burada ikinci bir mekan olabileceğini, fakat medreselerde eyvanın arkasında ikinci bir mekanın sık kullanılan bir şema olmadığını öne sürmüş, halk arasında buradaki yolun Tekke Yolu olarak bilindiğini de ekleyerek bu mekanın zaviye olarak düşünülebileceğini belirtmiştir (Çal, 1989, s.40).

Mimari Süsleme

Yapıda sandukaların kaidesini dolaşan yazılar ve kitabe dışında herhangi bir süsleme yoktur.

Yapı Malzemesi

Eyvanın sivri kemeri ve iki yandaki hücre kapılarının lentoları kesme taş, tonozlar ve duvarlar ise moloz taş kullanılarak örülmüştür (İlcalı, 1999, s.93).

Geçirdiği Onarımlar

En son 2008 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen türbenin harap durumdaki duvarları tamir edilmiş, çatısı metal (kurşun) levhayla kaplanmıştır.

4.3 Kulak Türbesi

Konum

Niksar'ın doğusundaki Melik Gazi Mezarlığı içerisinde yer almaktadır.

Banisi

Bani kitabesine göre Arslan Doğmuş tarafından yaptırılmıştır (Çal, 1989, s.31).

Mimarı

Mimarı belli değildir.

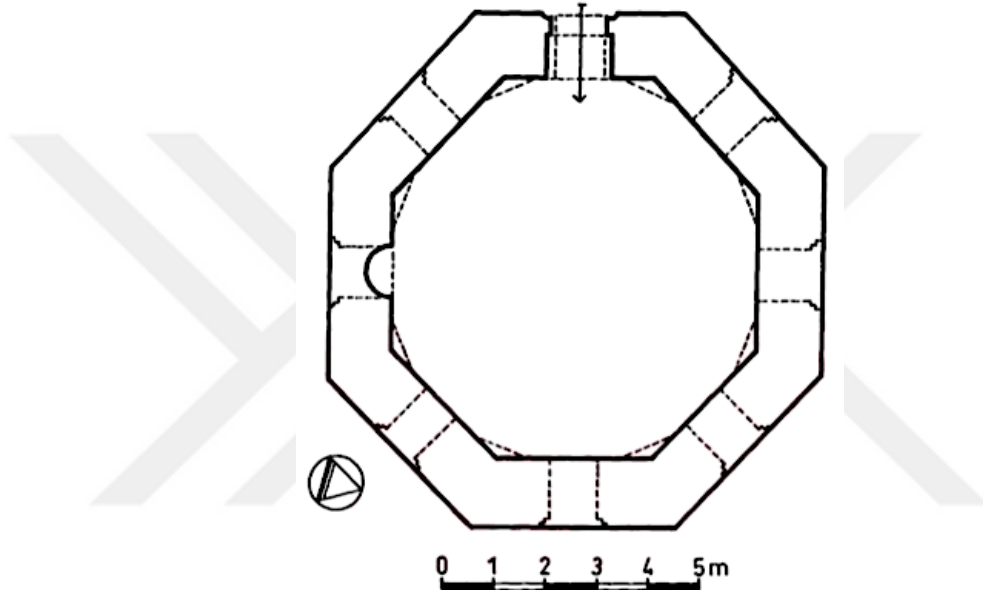
Yapım Tarihi

Türbenin inşa kitabesi yoktur.Ancak bani kitabesinde adı geçen Arslan Doğmuş'un, Hacı Çıkrık Türbesi'nde yatan Atabey Şahinşah'ın babası olan Arslan Doğmuş olma ihtimali çok yüksektir.Buna göre türbe 1182-1183 yıllarından önce yapılmış olmalıdır (Önköl, 1996, s.29).Mimari özellikleri esas alınarak 12.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir (Aslanapa, 1973, s.123; Çal, 1989, s.36; Tuncer, 1986, s.240).

Mimari Özellikler

Kulak Türbesi içte ve dışta sekizgen planlı, tek katlı bir yapıdır (Şekil 4.11) .İçten kubbe dıştan piramidal külah ile örtülüdür.Giriş kuzey batı cephesindeki düz atkılı geniş açıklıktan sağlanmaktadır.Kuzey batı cephesinin diğer cephelerden tek farkı bu kapıdır.Cephe duvarlarında, yarıdan biraz üste gelecek şekilde yerleştirilmiş

birer yarım daire kemerli pencere yer almaktadır(Erkman, 2007, s.36) (Şekil 4.12).Pencereler dıştaki daha taşkın olmak üzere çift kemerle çerçevelenmiştir.Göz seviyesinin çok üstünde olmaları bölgesel etkenlerin bu yapıdaki izleri olarak yorumlanmaktadır. D. Kuban bu etkilerin plan düzenlemesinde olmasa bile pencere ve kapı formlarında belirgin olduğunu, ancak benimsenmediği için pek fazla kullanılan bir form olmadığını öne sürmüştür (1965, s.148). İç mekanda güney kenarının ortasında yarım daire kesitli, çeyrek kubbeye sonlandırılmış sade bir mihrap nişi bulunmaktadır (İlıcılı, 1999, s.88).

Şekil 4.11Kulak Türbesi plan (Önkal, 1996)

Şekil 4.12Kulak Türbesi genel görünüş (TDV İslam Ansiklopedisi'nden)

Mimari Süsleme

Taş sandukanın etrafını dolaşan yazı kuşığı ile giriş atkısı üzerindeki kufi kitabe dışında yapıda süsleme yoktur (Önkal, 1996, s.28) (Şekil 4.13). Kaide üzerinde yer alan ve bazı parçalarının günümüze ulaşabildiği kitabe, çiçekli kufi yazı kuşığının yer aldığı Anadolu'daki ilk örneklerden olması açısından önemlidir (Karahana, 1976, s.38).

Şekil 4.13Kulak Türbesi giriş üstü kufi kitabe

Yapı Malzemesi

Duvarların dış kaplamaları, kapı ve pencerelerin kemer sövelerikesme taş, iç duvar örgüsü ve kubbe ise moloz taştır (Önkal, 1996, s28). İç mekanda duvarlar sıvalıdır ve kesme taştan bir adet yükseltilmiş sanduka bulunmaktadır (İlcalı, 1999, s.89).

Geçirdiği Onarımlar

Harap durumdaki yapı 1989 yılında tamamlanan restorasyonla onarılmıştır.Pencere kemer ve söveleri, duvar kaplamalarının büyük kısmı yenilenmiştir.Üst örtü ahşap konstrüksüyonla desteklenmiş, üstüne metal levhadan (kurşun) piramidal külâh örtülmüştür. Asıl döşemenin altında farklı doğrultulara bakan, kayaya oyulmuş altı adet mezar bulunmuş, kemikler toplanıp asıl mezarın içine konularak yer bugünkü taş döşeme ile kapatılmıştır (İlcalı, 1999, s.87; Seçgin,1997,s.30).

4.4 Sultan II. Kılıç Arslan Türbesi

Konum

Konya şehrinin merkezindeki Alaeddin Tepesi'nde bulunan Alaeddin Camii'nin kuzey avlusunda bulunmaktadır. Avludaki iki mezar anıtından doğuda kalandır.

Banisi

Kitabesine göre türbe, 1155-1192 yılları arasında hükümdarlık yapan II. İzzeddin Kılıç Arslan tarafından yaptırılmıştır (Önkal, 1996, s.189). Zeki Oral II. Kılıç Arslan'ın bu türbeyi babası I. Mesud için yaptırdığını öne sürmektedir (Oral, 1957, s.57). Türbenin banisi II. Kılıç Arslan ve babası I. Mesud ile birlikte sırasıyla II. Rükneddin Süleyman (1204), I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1211), I. Alaeddin Keykubad (1237), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1246), IV. Kılıç Arslan (1265), III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1283) olmak üzere toplam sekiz Selçuklu Sultanı yatmaktadır (Köseoğlu ve Toy, 1998, s.41).

Mimarı

İbrahim Hakkı Konyalı ve Haşim Karpuz'a göre, kümbetin kuzeydoğu yönüne bakan kemerinin üstünde yapının mimarı olarak Cuhalı Abdülgaaffar oğlu Yusuf'un adı okunmaktadır (Karpuz, 2009, s.409; Konyalı, 1964, s.580). Aslanapa ise asıl giriş cephesinin üzerinde, profilli dikdörtgen çerçeve içerisinde mimar olarak Hocen'li Yusuf bin Abdülgaaffar adının yazılı olduğundan bahsetmektedir (Aslanapa, 1973, s. 252). Başka araştırmacılar da kitabede Cuhalı değil Hocen'li ifadesinin geçtiğini öne sürmektedir (Mayer, 1956, s.34; Oral, 1957, s.57; Önkal, 1996, s.190).

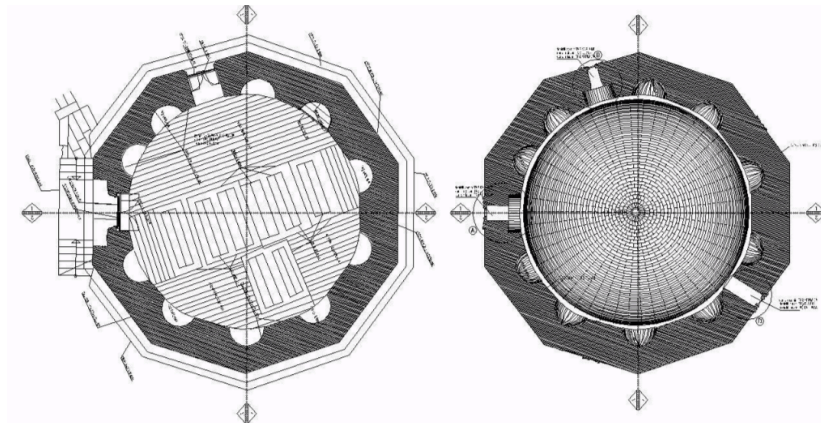
Yapım Tarihi

Kitabede yapım tarihi bulunmamaktadır. Ancak kitabede kullanılan dilden, kümbetin II. Kılıç Arslan hayatta iken yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da kümbetin II. Kılıç Arslan'ın ölümü (1192) öncesine ve "Rum ve Şam beldelerinin sahibi" ifadesine dayanarak da, II. Kılıç Arslan'ın Malatya'yı alarak son Danişmendli kolunu da ortadan kaldırdığı 1178 sonrasına tahrihlendirilebilir (Önkal, 1996, s.190).

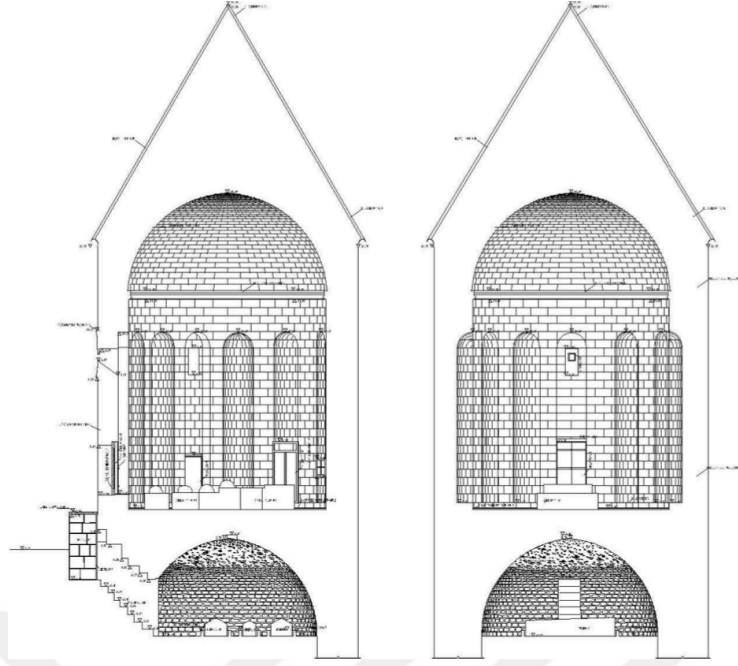
Mimari Özellikler

II. Kılıç Arslan Kümbeti dıştan ongen gövde üzeri piramidal külâh, içten dairevi gövde üzeri kubbe ile örütülü iki katlı bir yapıdır (Kuban, 2008, s.233) (Şekil 4.14).Kuzeydoğu yönündeki kapı kapatıldığı için giriş olarak doğu yönünde,giriş seviyesinden yukarıda kalan pencere kullanılmaktadır.Buraya dışarıdan çift yönlü altışar basamaklı merdivenle çıkılır. İç mekanda beş adet mazgal pencere bulunmaktadır. Doğu-batı doğrultusuna prizma şeklinde kaideler üzerine,farklı boylarda sekiz adet dikdörtgen silindirik sanduka yerleştirilmiştir (Tuncer, 1986, s.182). Daire planlı, kubbe örtülü cenazelik katınadışarıdaki merdiven sahanlığının altından altı basamaklı bir merdivenle inilir. Cenazelik katının kubbesi herhangi bir duvar ya da kaideye oturmadan, zeminden kavis yaparak yükselmekte ve 4,20 m'ye ulaşmaktadır (Şekil 4.15). Zeminden 3,50 m yükseklikte, aralıklı olarak konumlandırılmış, bugün kapatılmış olan, dört mazgal bulunmaktadır (Önkal, 1996, s.185-186). Konyalı'nın aktardığına göre bölgedeki ihtiyarlar, daha eski tarihlerde cenazelik katında altı adet mumyalık bulunduğunu söylemektedir (Konyalı, 1964, s.585).

Yüksek kaide üzerindeki ongen yapının bugün kullanılmayan kuzeydoğu kenarı üzerindeki esas kapısı, sivri kemerli yüksek bir niş içine yerleştirilmiştir (Şekil 4.16). Doğu tarafındaki girişin üstü Bursa kemeri ile sonlandırılmıştır. Bunun üstünde bulunan beş adet mazgal penceresinden, girişin üstünde olan diğerlerinden daha geniş tutulmuştur (Önkal, 1996, s.186).

Şekil 4.14II. Kılıç Arslan Türbesi planlar (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden)

Şekil 4.15II. Kılıç Arslan Türbesi kesitler (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden)

Şekil 4.16II. Kılıç Arslan Türbesi genel görünüş

Mimari Süsleme

İç mekanda, zeminden kasmağa uzanan ve kubbeciklerle son bulan on adet yarım daire kesitli niş ve sandukaların çini kaplamaları süsleme olarak kullanılmıştır (Şekil 4.17). Dışı da son derece sade olan yapıda korniş altında, üstteki lacivert altlıklı olan iki sıra kitabe¹ ve gövdeyi yatay olarak adeta ikiye bölen koyu renk taş sırası görülmektedir. Doğudaki giriş açıklığının üstünde 1 x 1 m ölçülerinde Bizans etkisi görülen² bezemeli bir taş levha yerleştirilmiştir (Ögel, 1996, s.14). Bursa kemeri ile sonlandırılan bu açıklık bitkisel bezemeli bir silmeyle dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır (Şekil 4.18). Üstündeki küçük pencere kuvvetli silmesi, iki satırlık kitabesi ve Bursa kemeriyle giriş açıklığının küçük bir kopyası gibidir (Arık, 1969, s.71; Önkol, 1996, s.186). Girişteki göre daha dar olan diğer dört cephenin mazgal pencereleri, düz silmeli dikdörtgen çerçeveler içine alınmışlardır.

Şekil 4.17II. Kılıç Arslan Türbesi çini kaplı sandukalar

¹ Üstteki kitabe lacivert zemin üzerine beyaz kabartma çini ile Ayet-el Kürsidir. Altındaki koyu renkli taş üzerine Farsça, ön cephede ise iki satır halinde Arapça bir kitabedir (Önkol, 1996, s.187-189).

² Kaynakta Bizans spoilesi olarak geçmektedir.

Şekil 4.18II. Kılıç Arslan Türbesi giriş kapısı kemer alınlığı

Geçirdiği Onarımlar

Aslen çini mozaiklerle kaplı olduğu düşünülen külah günümüzde metal levhayla kaplanmıştır (Konyalı, 1964, s.586). Gövdenin üst kısmında bulunan beş adet mazgal pencereden üçü sağır bırakılmıştır. Kornişin altındaki iki sıra kitabeden lacivert altlıklı olan onarılmış, altındakinin ise bazı kısımları cepheyi kaplayan düzgün taşlarla kapatılmıştır (Tanrıverdi, 2018, s.100).Yapının Kuzeydoğu kenarı üzerindeki ahşap, bitkisel motifli esas girişi kapatılmış, doğudaki penceresine kapı görevi verilmiştir. Cenazelik katının girişine metal bir kapı konulmuştur.

Yapı Malzemesi

II. Kılıç Arslan Kümbeti'nde taş ve tuğla birlikte kullanılsa da günümüzde yapıda tuğla malzemeye rastlanmamaktadır. İç mekanın alt ve üst katında tamamen kesme taş kullanılmıştır. Cenazelik katının kubbesi araları harçla derzlenmiş moloz taşla örtülü, zemini ise ahşaptır (Arık, 1969, s.70).

4.5 Bekar Sultan Türbesi

Konum

Aksaray'a bağlı Bekar köyü yakınlarında boş bir arazi üzerinde yer almaktadır.

Banisi

Banisi belli değildir.

Mimarı

Mimarı belli değildir.

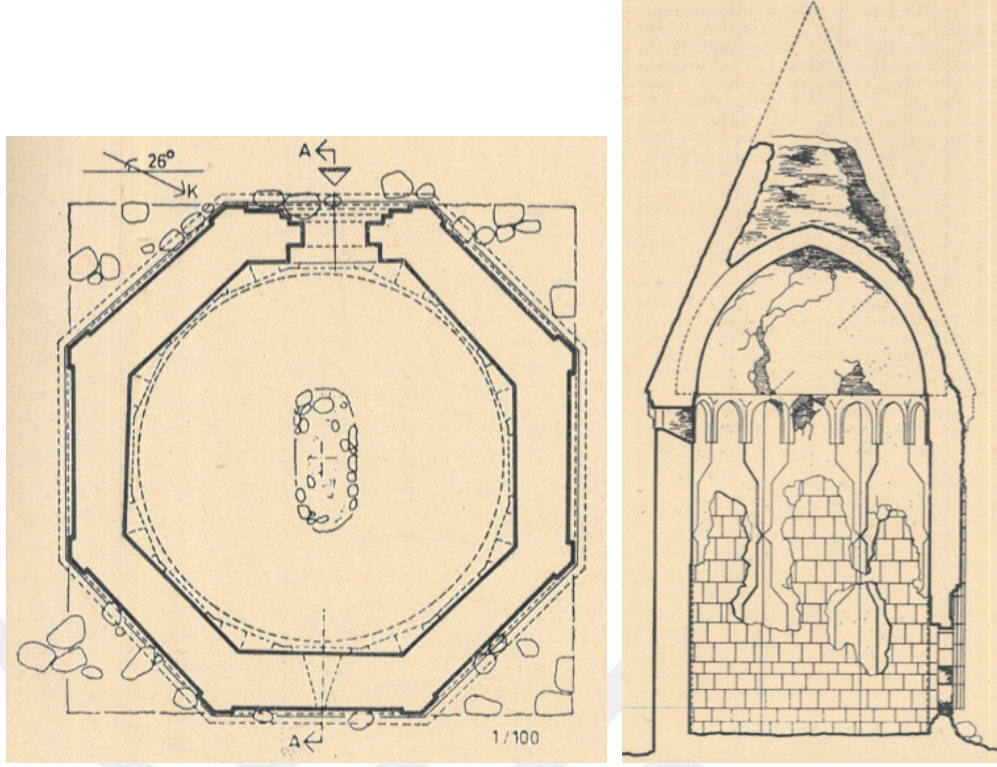
Yapım Tarihi

Yapıda inşa kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir.Mimari özellikleri ve yakın benzerleri esas alınarak uzman tarafından 12.yüzyıla tarihlendirilmesi farklı fikirler öne sürülmüştür ¹ .

Mimari Özellikler

Taştan kare kaide üzerinde yükselen sekizgen gövdeyi içten kubbe dıştan sekizgen piramidal külah örtmektedir.Tek katlı yapının dört basamakla çıkılan yükseltilmiş kemerli giriş açıklığı batı cephesindedir.Sekizgen planlı iç mekan doğu cephesine açılmış, dışa doğru daralıp küçülen bir pencere açıklığı ile aydınlanmaktadır. Kubbeye geçiş sekiz köşedeki sekiz trompla sağlanmıştır (Önkal, 1996, s.57).Yapının cenazelik katı bulunmamaktadır (Şekil 4.19).

¹H. Önkal XIII. yy II. yarısına, O. C. Tuncer XIII. yy III. çeyreğine, M. Oluş Arık ve Ö. Bakırer XII. yy sonu XIII. yy başına, E. N. Çetintürk XII. yy ortalarına,veya XIII. yy ilk yarısına, Ş. Yetkin XII. yy sonuna, H. İzet XII. yy içine, P. Tuğlacı Selçuklu devrine, Konyalı Danişmendliler devrine tarihlendirmektedirler (Erdal, 2014, s.270-271).

Şekil 4.19Bekar Sultan Türbesi rölöve projesi plan ve kesit (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Gövdenin tüm cepheleri yarım daire kemerlinişlerle bezenmiştir (Şekil 4.20). Giriş cephesinde sivri kemerli açıklığın üstünde kitabe için bırakıldığı düşünülen dikdörtgen bir taş plaka mevcuttur (Önkol, 1996, s.142). Gövdenin üst kısmında, yaklaşık 0,65 m. eninde kesme tuğla ile yazılmış, kalan izlerden ayet'el kürsi olduğu anlaşılan kufi kitabe şeridi bulunmaktadır (Önkol, 1996, s.144). Yazı arası boşluklar beyaz harçlıdır.Yazı zemininin geçmişte çinilerle süslü olduğu tahmin edilmektedir (Erdal, 2014, s.272).Yazı şeridi alttan ve üstten bezeme şeridiyle sınırlandırılmıştır.Bu bezeme şeridi ince tuğla şeritler arasında kesme tuğla ve firuze çini madalyonun yan yana dizilmesiyle meydana gelmiştir. Üst sınırın hemen üzerinde tuğladan örülmüş iki sıra mukarnas korniş bulunmaktadır.Bu kornişin üzerinde üçüncü kez kullanılan kesme taş-firuze çini şeridi ile piramidal külaha geçilmektedir (Şekil 4.21).

Şekil 4.20Bekar Sultan Türbesi genel görünüş

Şekil 4.21Bekar Sultan Türbesi bezeme detayı

Yapı Malzemesi

Yapının kaide ve gövdesinde kırmızıya çalan renkte düzgün kesme taş kullanılmıştır. İçteki kubbe, dıştaki piramidal külah ve mukarnaslı saçak korniş tuğladan yapılmıştır.

Geçirdiği Onarımlar

Türbe 2000’li yıllarda geçirdiği restorasyonla büyük ölçüde toparlanmıştır.Öncesinde hazine arayanlar tarafından içinde kazı yapıldığı ve külahın uç kısmı ile güney batı kısmının yıkık olduğu bilgisi mevcuttur (Erdal, 2014, s.271).

4.6 Melik Gazi Türbesi

Konum

Kayseri’nin kuzeyindeki Pınarbaşı ilçesine bağlı Pazarören köyünde bulunmaktadır.

Banisi

1500 yılına ait Alaüddevle Bozkurt Bey¹ Vakfiyesi’nde bu köyün Danişmendli mülkü olduğu belirtilmiştir (Cantay, 1976, s.87). Türbenin 1134 yılında Malatya’da öldüğü belirtilen Danişmend Gazi’nin oğlu Emir Melik Gazi tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Akok ve Özgüç, 1954). Ancak yapı içerisinde ya da başka bir kaynakta türbenin Melik Gazi’ye ait olduğunu gösteren bir belge olmadığı için banisi hakkındaki bu yorumlar tahminden öteye gitmemektedir (Türkmen, 2011, s.542). Yinanç Melik Gazi’nin Malatya’da öldüğünü, bu türbenin kendisine ait olmasının muhtemel olmadığını belirtmiştir (Yinanç, 1963, s.471).

Mimarı

Mimarı belli değildir.

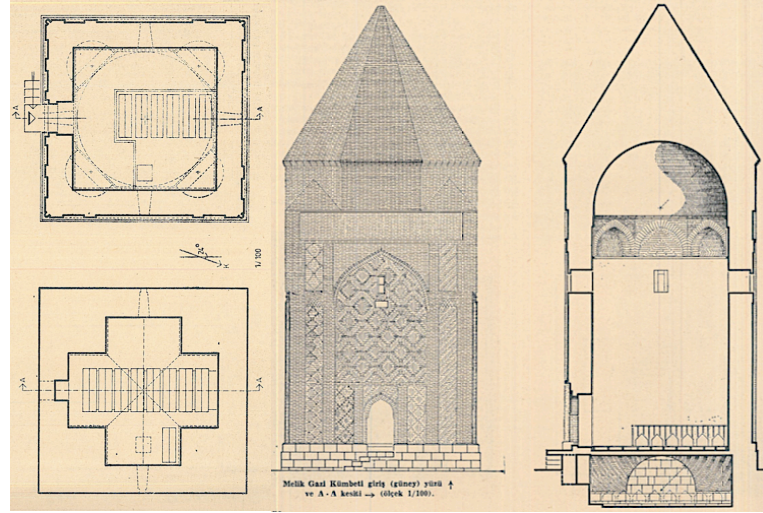
¹Dulkadiroğulları Hükümdarı ve Osmanlı Padişahı II. Bayezid’in kayınpederi

Yapım Tarihi

Kitabe ya da belge olmadığından yapım tarihi de banisi gibi bilinmese de, Anadolu'da benzeri bulunmayan bu yapının Anadolu öncesi Türkler'in kare planlı türbeleri ile olan benzerliğine de bakılarak 12. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmesi uygun görülmüştür (Aslanapa, 1973, s.249; Önkol, 1996, s.234). Özellikle Meraga'daki Kümbet-i Surh (1147-1148) ile olan benzerliği bu tarihlendirmeyi doğrular niteliktedir (Öney, 1978, s.67; Tuncer, 1978, s.146).

Mimari Özellikler

Melik Gazi Türbesi kare gövde üzerine yerleştirilmiş sekizgen kasnak ile bu kasnak üzerinde yükselen sekiz yüzeyle piramidal külah şeklindedir. İki katlı yapıya giriş güney cephe'deki açıklıktan sağlanmaktadır (Şekil 4.22). Yapı yüksek kaide üzerine oturtulduğu için giriş merdivenle çıkılır. İçerisinde altı adet sanduka bulunan kare mekan dört köşeye yerleştirilmiş tromplarla yarım küre olan kubbeye bağlanmaktadır. İç mekan dört cepheye açılmış mazgal pencerelerle aydınlanmaktadır (Önkol, 1996, s.231). Cenazelik katı dört yönlü bir plana sahiptir. Bu dört yön sivri kemerli beşik tonozla, ortadaki kare mekan da çapraz tonozla örtülmüştür. Dokuz sandukanın bulunduğu cenazelik katı doğu ve batı yönlerine açılmış mazgal pencereler ile aydınlanmaktadır (İlcalı, 1999, s.96). Cenazeliğe esas giriş güney cephe'deki üst kat giriş eşiğinin altındadır. Günümüzde bu giriş kapatılmış olup, türbenin tabanına açılmış olan 0,75 x 0,75 m ölçülerinde kapaklı bir delikten portatif merdiven ile geçiş sağlanmaktadır (Gündoğan, 2005, s.59; Önkol, 1996, s.232).

Şekil 4.22 Melik Gazi Türbesi üst kat ve alt kat planı (solda), giriş cephesi görünüş (ortada), kesit (sağda) (Tuncer, 1986)

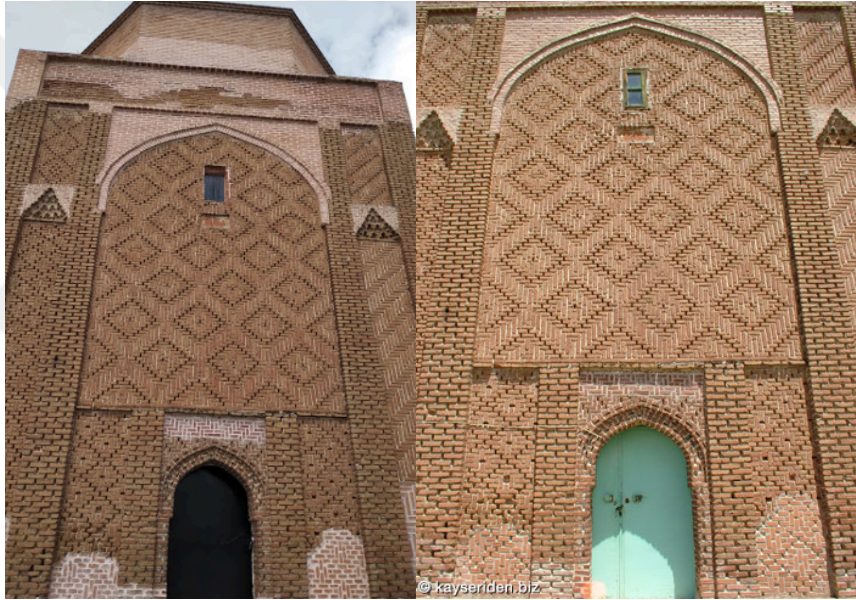
Girişin sağlandığı güney cephedeki bazı farklılıklar hariç tüm cepheler birbirinin aynısıdır. Ortadaki geniş olanüç dikey panoya bölünen yüzeyler yukarıda birer yatay panoyla sonlandırılmaktadır (Şekil 4.23). Tüm cephelerde geniş merkez panonun üst kısmına uzunlamasına küçük dikdörtgen formlu pencere açıklığı bırakılmıştır. Giriş cephesinde ortadaki pano da kapı hizasına kadar üç dikey bölüme ayrılmıştır. İç mekanda her köşesi sütunceli gövdeden sekizgen kasağa geçişte kullanılan tromplar dışta üçgen prizma şeklindedir.

Şekil 4.23 Melik Gazi Türbesi genel görünüş

Mimari Süsleme

Yapının geneli tuğla malzeme ile değişik kompozisyonlar oluşturularak süslenmiştir. Giriş (güney) cephesinde beş, diğer cephelerinde dört farklı örgü türü saptanmaktadır. Güney cephe hariç tüm cephelerin geniş orta panosu balık sırtı tuğla şeklinde döşenmiştir. Bu merkez panonun üzerine çift şeritli sivri kemer yerleştirilmiştir (Şekil 4.24). İki yandaki dar uzun panoları, gövdenin dört köşesindeki sütuncelerin seviyesine kadar yükselen dört sıra mukarnas bölmektedir. Güney cephenin merkez panosunda tuğlalar baklava dilimi oluşturacak şekilde örülmüştür. Sivri kemerli, tuğla söveli sade bir girişi vardır. İç mekanda kubbe balık sırtı tarzda örülmüş, duvarlarda çok sayıda küçük niş açılmıştır (Bakırer, 1981, s.247-255) (Şekil 4.25).

Şekil 4.24 Melik Gazi Türbesi giriş cephesi

Şekil 4.25 Melik Gazi Türbesi kubbe (solda), duvar nişleri (sağda)

Yapı Malzemesi

Melik Gazi Türbesi üç sıra kesme taş kaide üzerinde yükselen tuğla bir yapıdır. Zemin toprak olan cenazelik katı tamamen tuğla ile örülüdür (Önkal, 1996, s.232).

Geçirdiği Onarımlar

Hakkı Önkal, daha önce yapının kasnağının ve külahının yıkıldığını, ortaya çıkan tromplu iç kubbeyi kapatmak için önce geçici ahşap bir çatı yapıldığını, daha sonra bunun yerine taş kubbe inşa edildiğini, en sonunda bunun da yıkılarak özgün haline yakın olduğu düşüncesiyle kasnak ve külahla örtüldüğünü belirtmektedir (Önkal, 1996, s.234). Sonradan yapılmış olduğu düşünülen yapıyla uyumsuz kalem işi uygulaması¹ yerine son restorasyonda iç duvarlar tuğla ile örülmüştür. Vakıflar Genel Müdürlüğü en son 2014 yılında tamamlanan restorasyon çalışmasında yapının tuğla duvarlarına öncelik verilmiş olsa da, yağmur ve kar yağışları sonrasında duvarların su sızdırmasıyla dokunun bozulmaya başladığı görülmüştür. 2019 Nisan ayında yetkililer en yakın zamanda yeniden restorasyon işlemlerinin başlayacağını bildirmişlerdir

4.7 Hasbek Kadı Kümbeti

Konum

Kayseri merkezinde, Atatürk caddesi üzerindedir.

Banisi

Kitabede banisiyle ilgili bir bilgi bulunmasa da, yapının Mes'ud Gülzar Ali bin Nisan adına yaptırıldığı yazmaktadır (Erkiletlioğlu, 2001, s.18).

Mimarı

Mimarı belli değildir.

¹Kalem işi süsleme Hakkı Önkal'ın "Anadolu Selçuklu Türbeleri" eserinde geçmektedir (1996, s.232)

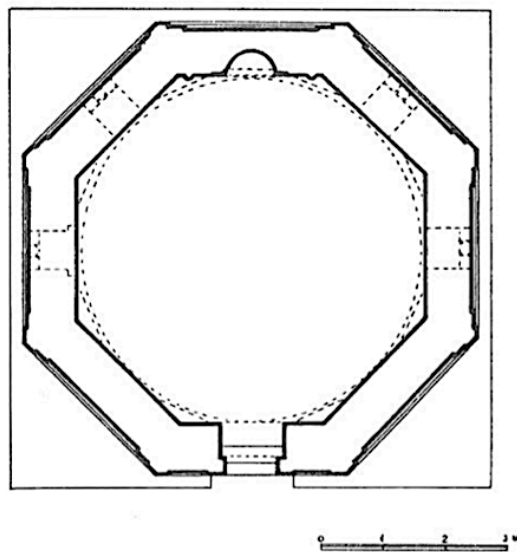
Yapım Tarihi

Kitabedeki ifadeye göre Mes'ud Gülzar Ali bin Nisan 1184-1185 (H580) yılları arasında öldürülmüştür (Erkiletlioğlu, 2001, s.18). Burdan yola çıkarak türbenin aynı sene ya da bir kaç sene sonrasında yapıldığı düşünülmektedir (Arslan ve Özbek, 2008, s.388; Önkal, 1996, s.33).

Mimari Özellikler

Hasbek Türbesi, kare kaide üzerinde yükselen sekizgen planlı, iki katlı, piramidal külahla örtülü bir yapıdır (Şekil 4.26) Kuzey cephede düz atkılı, dikdörtgen sade bir kapı üstünde sivri kemer alınlık bulunmaktadır. Girişin tam karşısındaki kenarın ortasında yarım daire kesitli bir mihrap nişi vardır (Önkal, 1996, s.30). İç mekan doğu batı olmak üzere iki ana yön ve güney cepeheye komşu olan iki ara yönde bulunan daire kemercikli, orta ayaklı ikiz mazgal pencere ile aydınlanmaktadır. Bunlar dışında cepheler birbirinin tekrarı niteliğindedir (Şekil 4.27).

O. C. Tuncer (1978) o günkü verilere dayanarak yapıyı tek katlı kabul etmiş, cenazelik katı için daha sonra yapılacak kazıların bu konuya açıklık getireceğini belirtmiştir (s.150). Yeni bilgiler ışığında, kuzeydeki giriş açıklığının hemen altında girişi olan sivri beşik tonozla örtülü, büyük çoğunluğu toprak altında kalmış bir cenazelik katı olduğu aktarılmaktadır (Dursun, 2009, s.10).

Şekil 4.26Hasbek Kadın Kümbeti plan (Önkal, 1996)

Şekil 4.27Hasbek Kadı Kümbeti genel görünüş(Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri'nden)

Mimari Süsleme

Kaval oyuk silme kornişle sonlandırılan sekizgen gövde, köşeleri ince silmeli sekizgen külaha bağlanmaktadır.Yapının tüm cephelerinde çift kemer silme bulunmaktadır.Kuzey, kuzeydoğu ve doğu cephelerinde, üzengi seviyesinde yatay kitabe kuşağı yerleştirilmiştir.Düz satırlı zemin oyma tekniği ile oluşturulmuş celi sülüs yazının arasında kalan boşlukları doldurmak için çeşitli motifler işlenmiştir(Dursun, 2009, s.11) (Şekil 4.28).

Şekil 4.28Hasbek Kadı Kümbeti kitabe kuşağı

Yapı Malzemesi

Hasbek Türbesi'nde birçok Kayseri eserinde olduğu gibi taş kullanılmıştır. Dış duvar ve külahın taş kaplaması özenle yontulup yerleştirilmişken, iç kaplama taşları daha özensizdir (Önkal, 1996, s.31-32). Onarımda yenilenen kısımlarda gesi taşı kullanılmıştır (Şener, 2000, s.23).

Geçirdiği Onarımlar

O. C. Tuncer (1978) türbenin etrafının evlerle sarılı olduğunu aktarmıştır (s. 148). Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından basit onarımı yapılmış, çevresindeki ev ve kulübelerin bir kısmı yıkılarak yapı meydana çıkarılmıştır.

4.8 Han Camisi (Emir Cemalettin Tanrıvermiş) Kümbeti

Konum

Kayseri merkezinde Döner Kümbet ile Alaca Kümbet arasında, Talas caddesi üzerinde, Han Camisi'nin güneydoğusunda yer almaktadır.

Banisi

Kitabede banisiyle ilgili bir bilgi bulunmasa da, saçak altında yer alan kitabeye göre "Cemaleddin Tanrıvermiş (Tanrıvermiş) bin Davud" adına yaptırılmıştır (Çayırdağ, 1984, s.499).

Mimarı

Mimarı belli değildir.

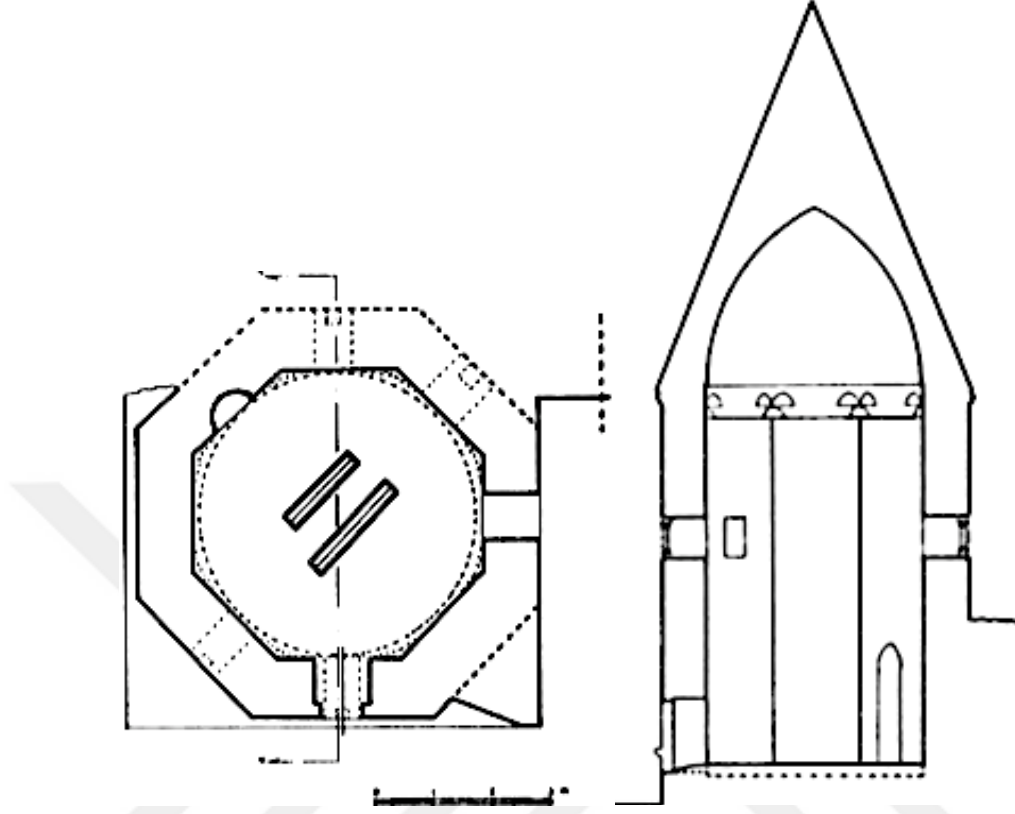
Yapım Tarihi

Kitabesine göre kümbet 1188-1189 (H584) yılları arasında inşa edilmiştir (Çakmakoglu Kuru, 1998, s.296; Çayırdağ, 1984, s.499; Önkal, 1996, s.36).

Mimari Özellikler

Han Kümbeti, kare kaide üzerinde yükselen sekizgen planlı, içten kubbe, dıştan piramidal külahla örtülü iki katlı bir yapıdır (Şekil 4.29). Sekizgen iç mekan sivrice

bir kubbe ile örtülmekte, dört kenarda bulunan dikey dikdörtgen mazgal pencerelerle aydınlanmaktadır.

Şekil 4.29Han Camisi Kümbeti plan ve kesit(Önkal, 1996)

Mimari Süsleme

Dış cephede korniş altını çepeçevre dolaşan celi sülüs yazılı bir kitabe kuşağı bulunmaktadır (Şekil 4.30). Mazgal pencerelerin üstü ikiz kemer şeklinde tıraşlanmış, ortasına devşirme tek parça mermer sütun yerleştirilmiştir. Sütunun kaide kısmı üst üste iki sıra bilezik, başlık kısmı akantus yaprakları şeklindedir (Dursun, 2009, s.15) (Şekil 4.31)

Şekil 4.30Han Camisi Kümbeti korniş altı kitabe kuşağı(Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri'nden)

Şekil 4.31Han Camisi Kümbetiikiz pencereler

Yapı Malzemesi

Han Kümbeti'nde de birçok Kayseri eserinde olduğu gibi kesme taş kullanılmıştır (Şekil 4.32). Onarımda yenilenen kısımlarda gesi taşı kullanılmıştır (Şener, 2000, s.55).

Şekil 4.32 Han Camisi Kümbeti genel görünüş

Geçirdiği Onarımlar

1974 yılında burayı inceleyen O. C. Tuncer, cenazelik katının olup olmadığının anlaşılması için 1,5 m kadar bir çevre kazısı yapılması gerektiğinden bahsetmiştir (Tuncer, 1976, s.148). 1976 yılının yazında yapılan hafriyat sonucu cenazelik katı ortaya çıkarılmıştır (Önkal, 1996, s.35). Sonraki yıllarda yapılan kısmi onarımlarda piramidal külah tamamen, duvarlar ise kısmen yenilenmiş ve onarılmıştır.

1976'dan önce yapının doğu kenarındaki girişi önce molozla, daha sonra kesme taşduvarla örülerek kapatılmıştır. Kuzeydoğu yönünde, kaidenin bir taş sırası aşağısından başlayan sade açıklık bir süre giriş olarak kullanılmış, sonraki onarımlarda burası da demir parmaklıkla kapatılmıştır. Günümüzde giriş olarak bitişikteki, türbedar odası olduğu düşünülen ek yapının batı kenarındaki açıklık kullanılmaktadır (Dursun, 2009, s.14).

4.9 Alaca Kümbet

Konum

Kayseri şehir merkezinde Hunat Hatun Külliyesi'nin güneyinde, Talas caddesi üzerinde, Yoğunburç'un karşısındadır.

Banisi

Batı cephesinde bulunan, günümüzde büyük kısmı zarar görmüş kitabeye göre türbenin banisi "Emir Cemaleddin bin Muhammed"dir (Erkiletlioğlu, 2001, s.19).

Mimarı

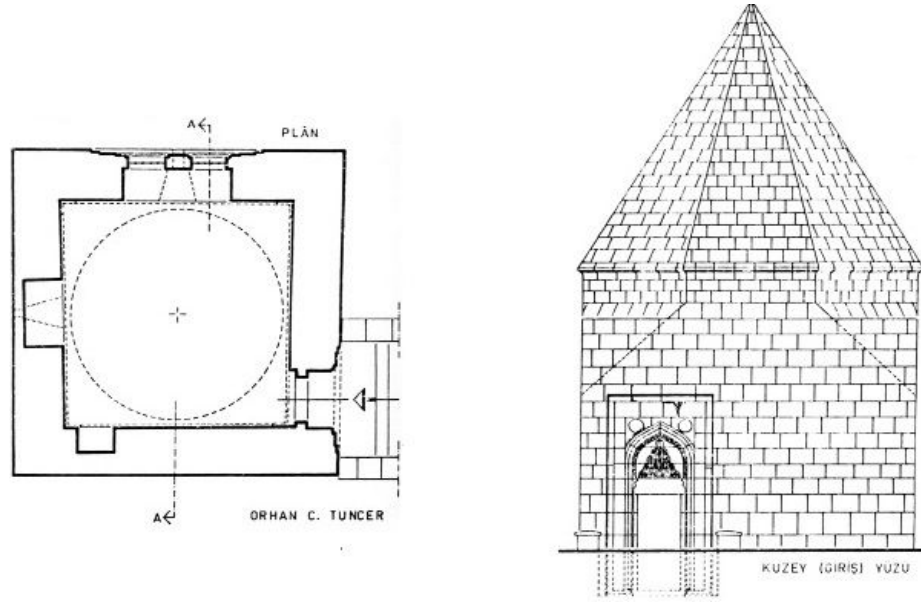
Mimarı belli değildir.

Yapım Tarihi

Batı cephesindeki kitabede 587 tarihi yer almaktadır. Birler hanesi tamamen zarar gördüğü için tam tarih okunamamaktadır. Yapının 1184-1193 tarihleri arasında inşa edildiği kabul edilmektedir (Çayırdağ, 1984, s.504; Erkiletlioğlu, 2001, s.19, Özbek, 2015, s.92).

Mimari Özellikler

Kaidesi bulunmayan ve günümüzde yol seviyesinin 1.20 m. aşağısında bulunan kümbet; kübik gövdesinin, üst kısımlarda pahlanmasıyla oluşan sekizgen kasnağı üzerinde yükselen içten kubbe dıştan sekiz köşeli piramidal külah ile örtülmektedir (Önkal, 1996, s.291). Kuzey cephe üzerinde doğu kenarına yakın bir giriş açıklığı bulunmaktadır. Kare planlı iç mekanın giriş hariç üç kenarına farklı ölçülerde nişler yerleştirilmiştir (Şekil 4.33). Güney ve batı kenarlarında dışa doğru daralıp küçülen birer pencere bulunmaktadır. Bunlar dışında batı cephede alt sıradaki, diğerlerine göre daha büyük ebatlarda olan iki düşey dikdörtgen pencere de iç mekanın aydınlanmasına katkı sağlamaktadır. Yapıda cenazelik katına dair bir iz rastlanmamıştır (Özbek, 2015, s.92).

Şekil 4.33 Alaca Kümbet plan (solda), kuzey cephe görünüş (sağda) (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Yapıda süsleme kuzey cephedeki taçkapı ve batı cephedeki pencereler etrafında yoğunlaşmaktadır.

Kuzey cephenin doğu kenarındaki giriş kapısı, iki yanında ve üstünde bulunan geometrik süslemeli geniş bordür ile çerçevelenmiştir (Şekil 4.34). İki sıra sivri kemerli bordür zeminden başlayıp kapıyı ve beş sıra mukarnaslı kavsarayı kuşatmaktadır. Kemer ve dikdörtgen bordürün arasındaki üçgen alanlarda iki adet rozet bulunmaktadır.

Batı cephesinin alt kısmındaki düşey yönlü iki dikdörtgen pencere, bunların üzerinde bulunan küçük kare pencere ve onun hemen üzerindeki kitabe; yanlardan ve üstten, geometrik bezemeli iki sıra bordürle çerçevelenmiştir (Şekil 4.35). İçteki daha geniş olan geometrik bezemeli bordürün hemen altında denk gelen, günümüzde büyük çoğunluğu yok olmuş, tek satırlık, sülüs yazılı kitabede türbenin yapıldığı tarih ve banisi yazılmaktadır (Çayırdağ, 1984, s.504; Erkiletlioğlu, 2001, s.19). Batı cephenin daha üst kısmında, sivri kemerle çerçevelenmiş orta sütunlu çift gözlü düşey yönde dikdörtgen mazgal pencere dikdörtgen niş içerisine alınmıştır.

Şekil 4.34 Alaca Kümbet kuzey cephesi taçkapı

Şekil 4.35 Alaca Kümbet batı cephesi görünüş

Yapı Malzemesi

Yapıda yalnızca kesme taş kullanılmıştır (Şekil 4.36) Duvarlarda ve üst örtüde kül/volkan tüfü kullanılmıştır (Şener, 2000, s.82).

Geçirdiği Onarımlar

Yapının kuzey yöne bakan giriş kapısı ve güney yöne bakan alt taraftaki ikiz pencereleri tamamen yenilenmiştir.Külahın büyük kısmı ve beden duvarlarındaki bazı kısımlar Kayseri'ye özgü gesi taşı ile onarılmıştır (Şener, 2000, s.82).

Şekil 4.36 Alaca Kümbetgenel görünüş

4.10 Kayseri Anonim Kumbet I

Konum

Kayseri şehir merkezinde, Sahabiye Mahallesinde, Yıldırım Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Banisi

Banisi belli değildir.

Mimarı

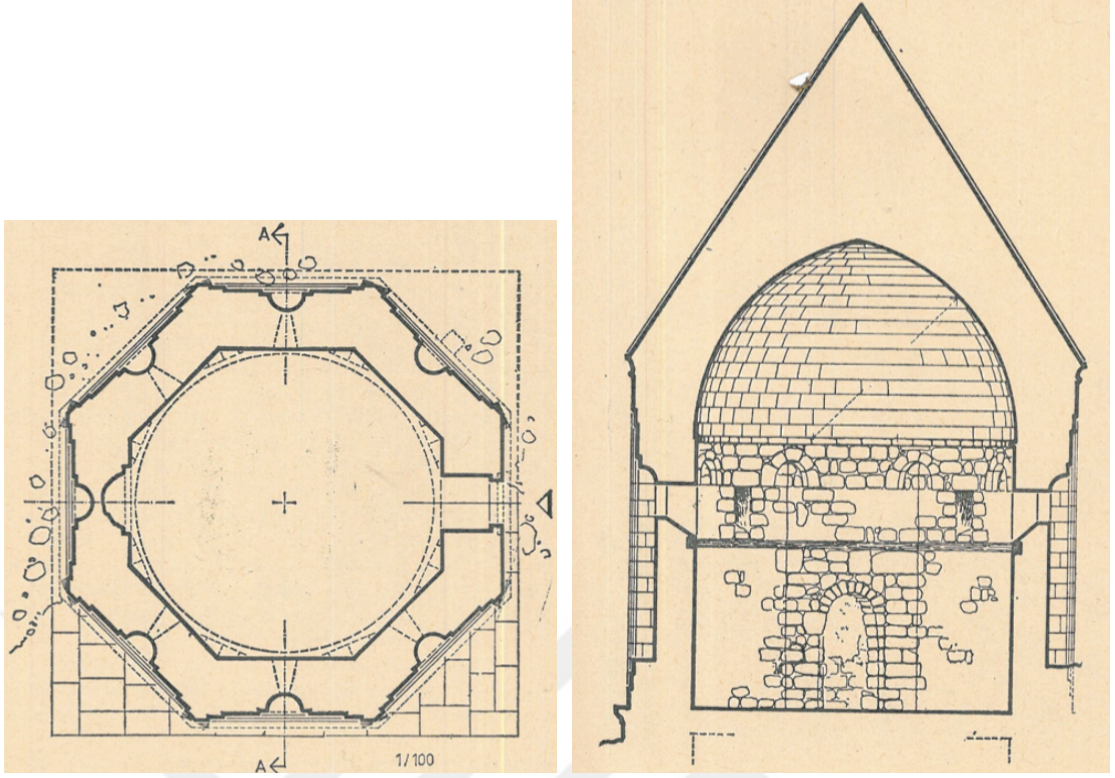
Mimarı belli değildir.

Yapım Tarihi

Yapıda inşa kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mimari özellikleri ve yakın benzerleri esas alınarak 12.yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başları arasına tarihlendirilmiştir (Kuru, 1998, s.319; Önkal, 1996, s.56; Tuncer, 1986, s.135).

Mimari Özellikler

Karekaide üzerinde yükselen sekizgen gövdeyi sivri piramidal külah örtmektedir. Dışta piramidal olan külah içte kubbe şeklindedir. İki katlı yapının üst katına giriş kuzey cephedeki açıklıktan sağlanmaktadır. İç mekan doğu ve batı olmak üzere iki ana yöne ve üç ara yöne açılan beş mazgal pencere ile aydınlanmaktadır (Şekil 4.37). Yüksekte açılmış bu dar uzun dikdörtgen pencereler dışa doğru daralarak küçülmektedir (Önkal, 1996, s.54). Girişin hemen karşısında güney cephede mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap geçirdiği onarımlarla neredeyse tamamen yenilendiği için, günümüzde aslından oldukça uzaktır (Dursun, 2009, s.25). İçeride sanduka bulunmamaktadır. Kubbeye geçiş her köşede sivri kemerli tromplarla sağlanmaktadır (Önkal, 1996, s.54). Cenazelik katı günümüzde tamamen toprak altında kalmıştır.

Şekil 4.37 Anonim Kumbet I rölöve projesi plan ve kesit (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Genel anlamda sade inşa edilmiş yapıda yazı, geometrik ya da bitkisel bezeme bulunmamaktadır.

Gövdenin sekiz cephesi de iç içe iki yarım daire kemerle şekillendirilmiştir. Giriş hariç tüm cephelerde bu kemerlerin ortasında yarım daire kesitli, yarım kubbecikli nişler yer almaktadır. Mazgal pencerelerin bulunduğu cephelerde bu nişlerin içinde, üst kısmında açıklık bulunmaktadır. Kuzeyde, kapı kirişi üzerinde taşkın kemerli niş bulunmaktadır. Yapıyı çepeçevre dolaşan konkav şekilli saçaktaki süslemeler oyma tekniği ile yapılmıştır (Dursun, 2009, s.25) (Şekil 4.38).

Şekil 4.38 Anonim Kümbet İgenel görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri'nden)

Yapı Malzemesi

Yapının tamamı kesme taştan inşa edilmiştir. Kaidede bazalt, kubbede volkan tüfü kullanılmıştır (Şener, 2000, s.98).

Geçirdiği Onarımlar

Yıkılan külâhı ve zarar gören taş kaplamaları 1980'li yıllarda gerçekleşen restorasyonla yenilenmiştir (Önkâl, 1996, s.56). Onarımlar sonucu yenilenen bölgelerde Kayseri'ye özgü gesi taşı kullanılmıştır (Şener, 2000, s.98). Onarımlar sırasında saçaktaki süslemenin büyük çoğunluğunun yerine süslemesiz taşlar yerleştirilmiştir (Dursun, 2009, s.25).

4.11 Kayseri Anonim Kumbet II

Konum

Kayseri şehir merkezinde, Sahabiye Mahallesinde, Yıldırım Caddesi üzerinde yer almaktadır. İkizi olarak adlandırılan Anonim Kumbet I'nın 200 m. doğusunda yer almaktadır.

Banisi

Banisi belli değildir.

Mimarı

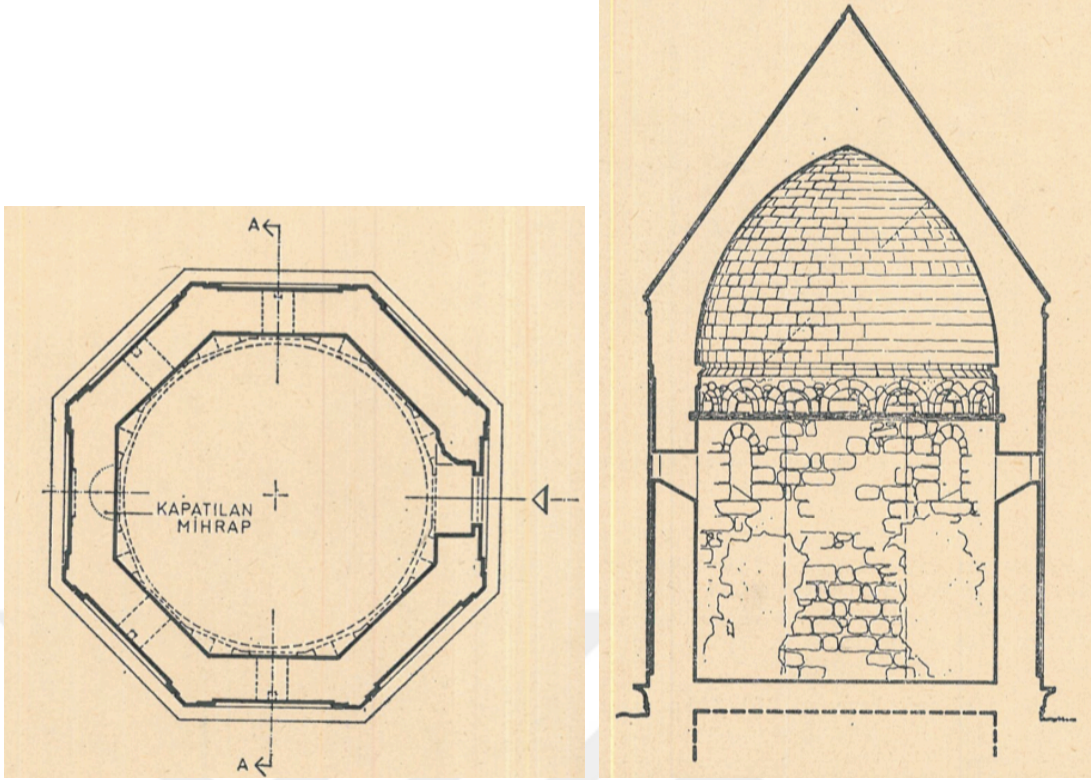
Mimarı belli değildir.

Yapım Tarihi

Yapıda inşa kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mimari özellikleri ve yakın benzerleri esas alınarak 12. yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı arasına tarihlendirilmiştir (Kuru, 1998, s.319; Önkol, 1996, s.59; Tuncer, 1986, s.138).

Mimari Özellikler

Sekizgen kaide üzerinde yükselen sekizgen gövdeyi dışta sivri piramidal külah örtmektedir. Dışta piramidal olan külah içte kubbe şeklindedir (Şekil 39). İki katlı yapının üst katına giriş kuzey cephedeki açıklıktan sağlanmaktadır. Sekizgen planlı iç mekanda güney cephede taş örülerek kapatılmış bir mihrap nişi bulunmaktadır. Mekan doğu, güneydoğu, batı ve güneybatı cephelerine yerleştirilmiş ikiz mazgal pencerelerle aydınlanmaktadır. Yüksekte açılmış kemerli dar açıklıklar dışarıya doğru genişlemektedir. İç mekanda sanduka bulunmamaktadır. Kubbeye geçiş sekiz köşedeki sekiz trompla sağlanmıştır (Önkol, 1996, s.57). Yapının cenazelik katı tamamen toprak altında kalmıştır.

Şekil 4.39 Anonim Kumbet II röleve projesi plan ve kesit (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Yapıda sade görünüme karşın; bitkisel, geometrik ve yazı olmak üzere üç çeşit bezeme türü bulunmaktadır.

Gövdenin cepheleri iç içe iki yarım daire kemerle şekillendirilmiştir. Mazgal pencereler, bulundukları kenarlardaki kemerlerin içinde iki gözlü ve ince uzun halde belirlemektedirler (Önkal, 1996, s.57) (Şekil 4.40). Güney cephede iç içe üç yarım daire kemer ve bunun ortasında dikdörtgen bir çerçeve içine yerleştirilmiş kemerli niş bulunduğu görülmektedir. Bu nişin bir benzeri kuzey kapı kirişi üzerinde bulunmaktadır. Hakkı Önkal bu nişlerin kitabe için hazırlanan hücreler olabileceğini öne sürmüştür (Önkal, 1996, s.57).

Yapıyı dolaşan konkav şekilli süslemeli saçağın altında, düz satırlı zemin oyma tekniği kullanılarak sülüs yazılı kuşak meydana getirilmiştir (Dursun, 2009, s.28) (Şekil 4.41). Yazıların arasında kalan boşluklar palmet, rumi ve lotus motifleri ile doldurulmuştur. Sağlam kalan güneybatı cephesindeki sütunda yapraklı bitkisel motif görülmektedir (Şekil 4.42).

Şekil 4.40Anonim Kumbet II genel görünüş (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri'nden)

Şekil 4.41Anonim Kumbet II saçak ve saçak altı yazı kuşağı (Dursun, 2009)

Şekil 4.42Anonim Kümbet II güney batı cephe pencere detayı (Dursun, 2009)

Yapı Malzemesi

Yapının tamamı taştan inşa edilmiştir.Malzeme olarak volkan, kül tufu ve bazalt, kullanılmıştır (Şener, 2000, s.129).

Geçirdiği Onarımlar

Yapının yıkılan külahı, kapı kirişi ve söveleri yenilenmiş;çürüyen kaplamaları değiştirilmiştir.Onarımlar sonucu yenilenen kısımlarda Kayseri'ye özgü gesi taşı kullanılmıştır (Şener, 2000, s.129).

4.12 Hacı Çavlı Kümbeti

Konum

Kayseri şehir merkezinde, Sahabiye Mahallesinde Anonim II Kümbeti'nin doğusunda yer almaktadır. Üç Kümbetlerden Doğudaki olarak da adlandırılmaktadır (Tuncer, 1992, s.11).

Banisi

Banisi belli değildir.

Mimarı

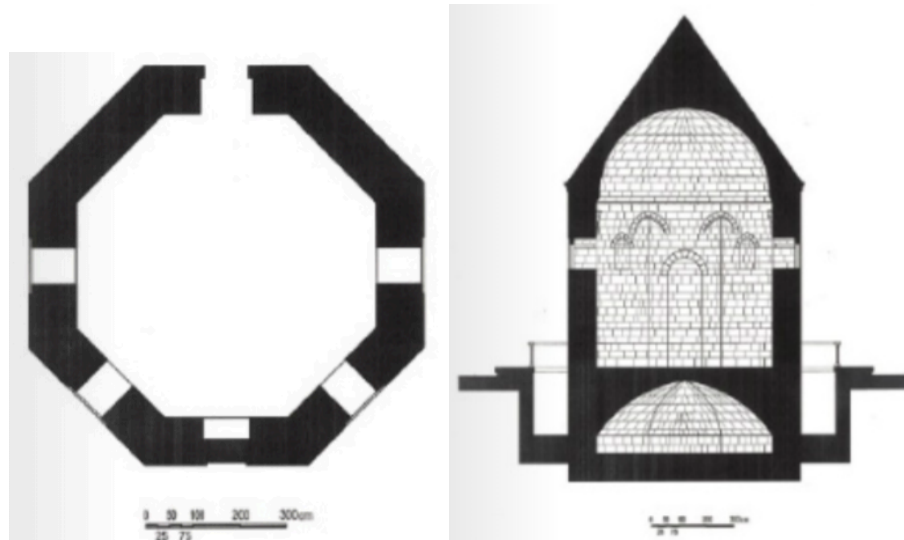
Mimarı belli değildir.

Yapım Tarihi

Yapıda inşa kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Mimari özellikleri ve yakın benzerleri esas alınarak 12.yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başı arasına tarihlendirilmiştir (Çayırdağ, 2001, s.146; Çakmakoglu Kuru, 1998, s.311)

Mimari Özellikler

Sekizgen kaide üzerinde yükselen sekizgen gövdeli kümbet içten kubbe dıştan sivri piramidal külah ile örtülüdür (Şekil 4.43). Hem cenazelik hem ziyaretgah katlarının giriş açıklığı kuzey cephede bulunmaktadır. Üst katın sade dikdörtgen giriş kapısı üzerinde yarım daire kemerli alınlık yer almaktadır (Şekil 4.44) Kümbetin kible duvarında kesme taştan, hafif sivri kemerli yarım daire planlı mihrap nişi yer almaktadır (Aydın, 2006, s.396). İç mekan doğu, batı, güneydoğu ve güneybatı cepheleri ortasına açılmış; dıştan ikiz kemerli, içten sivri kemerli tek dikdörtgen biçiminde görünen pencereler ile aydınlanmaktadır (Aydın, 2013, s.992). Sekizgen planlı cenazelik katının üstü tonoz ile örtülmektedir.

Şekil 4.43Hacip Çavlı Kümbeti planve kesit(Kayseri Ansiklopedisi'nden)

Şekil 4.44Hacip Çavlı Kümbeti ikiz pencereler (solda), kapı üzeri alınlık (sağda)

Mimari Süsleme

Yapı genel olarak sade bir görünüme sahiptir. Kûlahın hemen altında, saçak üzerinde yapıyı dolaşan Ayet’el Kürsi sülüs yazı kuşağı, düz satırlı zemin oyma tekniği ile yapılmıştır (Şekil 4.45). Bunun dışında güney cephenin ortasında, karışık kompozisyon çerçeve içerisine alınmış, türbede yatan kişi hakkında¹ bilgi veren, küfeki taşından üç satırlık kitabe bulunmaktadır (Dursun, 2009, s.31) (Şekil 4.46).

Şekil 4.45 Hacip Çavlı Kümbeti saçaktaki yazı kuşağı (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri’nden)

¹Kitabede “Haza meşhedil merhum Hacip Çavlı bin Abdülmelik Gazi” ifadesi yer almaktadır.

Şekil 4.46 Hacı Çavlı Kümbeti güney duvar üzerindeki kitabe (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri’nden)

Yapı Malzemesi

Yapının tamamı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Horasan harcı kullanılan kümbetin derz araları belirgindir (Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 2006, s.396).

Geçirdiği Onarımlar

Günümüze büyük onarımlar geçirerek gelmiş olan yapının beden taş kaplamaları değiştirilmiş, piramidal külahı, kapı kirişi ve söveleri yenilenmiştir. Onarımlar sonucu yenilenen kısımlarda Kayseri’ye özgü gesi taşı kullanılmıştır (Dursun, 2009, s.30).

4.13 Sitte Melik (Şahin Şah) Kümbeti

Konum

Sivas ilinin Divriği ilçesinde Şemsi Bezirgan mahallesinde yer almaktadır.

Banisi

İki ayrı kitabede yapının banisi olarak Seyfe’-d-din Şahinşah bin Süleyman’ın adı geçmektedir (Sakaoğlu, 1971, s.393). Mengücekoğulları’nın Divriği kolundan Şahinşah bin Süleyman 1174-1196 (H570-592) yılları arasında saltanat sürmüştür.

Döneminde Divriği önemli bir merkez haline gelmiş ve şehirde imar faaliyetleri artmıştır (Önkal, 1996, s.41; Sakaoğlu, 1971, s.393; Tuncer, 1978, s.226).

Mimarı

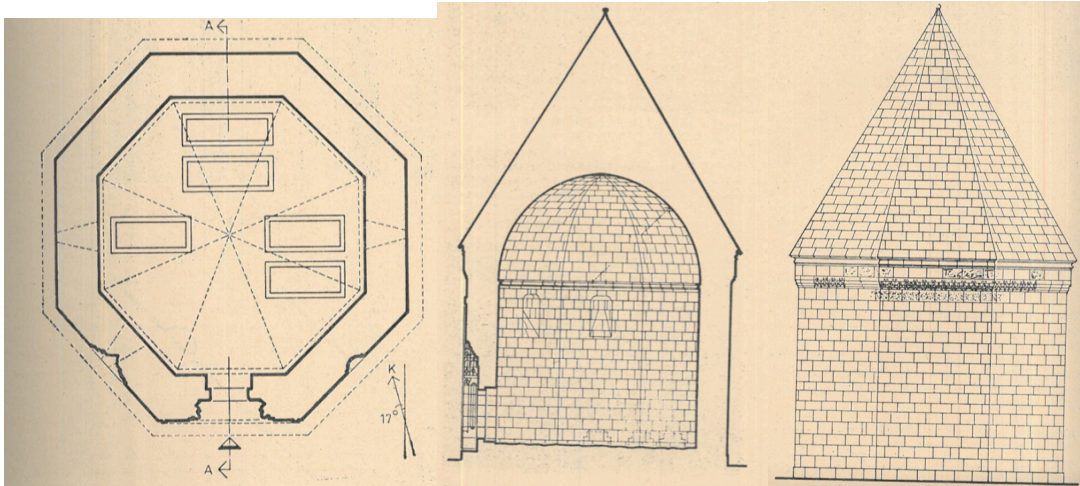
Girişin sağında olan kitabede mimar/usta adı olarak Meragalı Behram oğlu Ahmet Tutbeg (Tut-Bey) geçmektedir (Sakaoğlu, 1971, s.394).

Yapım Tarihi

Korniş altını çepeçevre dolaşan ve bir kısmı günümüze ulaşmamış olan kitabeye göre 1194 (H590 yılının birinci ayında) yılında Şahinşah'ın vefatından iki yıl önce yapı tamamlanmıştır (Sakaoğlu, 1971, s.393).

Mimari Özellikler

İçte ve dışta sekizgen planlı yapı, içten kubbe dıştan sekizgen piramidal külahla örtülmektedir (Şekil 4.47).Giriş açıklığı güney cephede bulunan yapı tek katlıdır, cenazelik katı bulunmamaktadır.Doğu, batı ve güneybatı cephelerinde, külaha yakın üst kısımlarda küçük mazgal pencereler görülmektedir.İçerde üstleri Bursa kemeriyle sonlanan mazgal pencereler dışarıya doğru daralmaktadır. İç mekanın üst örtüsü köşeleri belirginleştirilmiş konik bir kubbedir (Önkal, 1996, s.38-39).

Şekil 4.47Sitte Melik Kümbeti rölöve projesi plan (solda), kesit (ortada), kuzey cephe görünüş (sağda) (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Saçak silmesi üç ayrı bezeme şeridinden oluşmaktadır.Külahın altındaki ilk parça kitabe, onun altındaki mukarnas, en alttaki de geometrik geçmeli bir kuşaktır (Şekil 4.48).

Şekil 4.48Sitte Melik Kümbeti saçak silmesi bezeme şeridi

Sitte Melik Türbesi'nde bezeme girişin bulunduğu güney cephe ve onun sağ ve solundaki cephelerde toplanmıştır.

Güney cephede bezemeler girişin etrafında yoğunlaşmıştır (Şekil 4.49). Girişin iki yanında sade sütuncelere oturan hücre tavanı dört sıra mukarnas dolguludur. Kapı söveleri ve lento taşı birbirini kesen sekizgen motiflerle süslenmiştir.İçine kapı açıklığının yerleştiği nişin hücre tavanı kemerinin, üstüne küçük dikdörtgen çerçeve içinde yapım tarihini içeren kitabe ve iki köşesine birer rozet konulmuştur.Dikdörtgen kitabenin üstünde kıvrım dal ve rumi bezemelerini kapsayan sülüs yazı bandı görülmektedir (Şahinoğlu, 1977, s.28). Bu kompozisyonun tamamını, saçak silmesindeki şeride kadar çevreleyen girintili-çıkıntılı, sivri köşeli bir silme kuşatmaktadır. S. Ögel, giriş nişini çevreleyen geometrik silmenin inşa kitabesiyle birleşerek birbirine karışmasının, kitabenin zerafetini bozduğunu ileri sürmüştür (1966, s.7).

Şekil 4.49Sitte Melik Kümbeti güney cephe

Giriş cephesinin sağ ve solundaki cephelerin ortasına, zeminin biraz yukarısından başlayan, yarım daire kesitli dar uzun nişler yerleştirilmiştir. Girişin sağındaki niş mukarnas kuşağa kadar uzanmakta olup, istiridye kabuğu şeklinde bir hücre tavanıyla sonlanmakta ve geometrik geçmeli bir çerçeve ile kuşatılmaktadır (Önkal, 1996, s. 38). Girişin sol cephesindeki niş, tepedeki mazgal pencereden dolayı daha kısa tutulmuş ve iki silme ile çerçevelenmiştir (Şekil 4.50).G. Öney yapının genelinde yassı kabartmaların ve tekstil karakterindeki bezemelerin dikkat çektiğini belirtmiştir (Öney, 1978, s.14).

Şekil 4.50Sitte Melik Kümbeti cephe nişi

Yapı Malzemesi

Yapının tamamında krem rengi kalker taş malzeme kullanılmıştır.

Geçirdiği Onarımlar

Yapı farklı zamanlarda basit tamirler görmüş olup, en son 2006'da V.G.M. tarafından onarılmıştır (Kındıǧlı, 2009, s.76). Yıkılan külahı yenilenmiş, çürüyen taş kaplamalar değiştirilmiş, etrafı temizlenip açılarak alçak bir duvarla sınırlandırılmıştır (Önkall, 1996, s.40). Günümüzde kitabelerle birlikte süslemenin de büyük kısmı korunmuştur.

4.14 Emir Kemarettin Kümbeti

Konum

Sivas ilinin Divriǧi ilçesinde Çarşı mahallesinde yer almaktadır.

Banisi

Giriş üzerinde bulunan iki kitabeden alttakinde banisinin türbede yatan kişi, yani Emir Hacıp Kamedreddin olduğu yazılmaktadır (Şengöl, 1990, s.15; Sakaoǧlu, 1971, s.401).

Mimarı

Mimarı belli değildir.

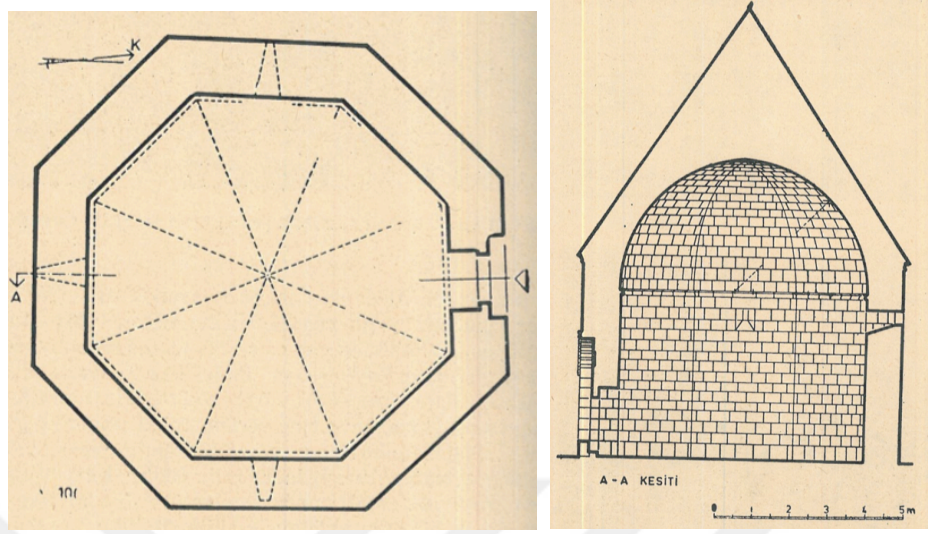
Yapım Tarihi

Giriş üzerinde bulunan iki kitabeden üstteki inşa kitabesidir.Buna göre yapı 1196 (H592) yılında yapılmıştır (Sakaoǧlu, 1971, s.401).

Mimari Özellikler

İçte ve dışta sekizgen planlı yapı, içten kubbe dıştan sekizgen piramidal külahla örtölmektedir (Şekil 4.51).Giriş açıklıǧı kuzey cephede bulunan yapı tek katlıdır, cenazelik katı bulunmamaktadır. Girişin bulunduğu kuzey cephe hariç ana yönlerde, dışa doğru daralan sade, küçük mazgal pencereler bulunmaktadır. İç

mekanın üst örtüsü, Sitte Melik'teki gibi, köşeleri belirginleştirilmiş konik bir kubbedir (Önkal, 1996, s.43).

Şekil 4.51Emir Kemarettin Kümbeti rolöve projesi plan ve kesit (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Kuzey cephede bulunan on dilimli kemer kademeli olarak girişi sınırlandırmaktadır.Kemer alınlığının ortasında, dikdörtgen çerçeve içinde, nesih hatla yazılmış iki satırlıkkıtabe bulunmaktadır (Şekil 4.52).

Şekil 4.52Emir Kemarettin Kümbeti genel görünüş (solda), giriş kimeri (sağda)

Gövdeden külaha geçişte kaval silmeler kullanılmıştır. Girişin bulunduğu kuzey cephe ve onun sağ ve solundaki cephelerin korniş altındaki iki taş sırası üzerinde

değişik boylarda yarım küre kesitli oyuklar bulunmaktadır. Doğu ve batı kenarında bu oyuklardan daha az sayıda olduğu fark edilmektedir. Bu oyukların zamanında firuze renkli çini çanaklarının yuvası olduğu düşünülmektedir (Demiriz, 1973, s.179; Yetkin, 1972, s.24-25) (Şekil 4.53).

Şekil 4.53Emir Kemarettin Kümbeti korniş altı çanaklar

Yapı Malzemesi

Yapının tamamında kalker taş malzeme kullanılmıştır.

Geçirdiği Onarımlar

Yapı en son 2006'da V.G.M. tarafından onarılmıştır. Külâh ve gövdesinde çürüyen taş kaplamalar değiştirilmiş, iç mekan zemini taşla kaplanmıştır.

4.15 Melik (Mengücek) Gazi Kümbeti

Konum

Erzincan'ın Kemah ilçesinin girişinde, Fırat Nehri'nin bir kolu olan Karasu Nehri'nin batı yamacında, kayalık bir düzlükte yer almaktadır.

Banisi

Günümüzde yapıda inşa ve bani kitabesi bulunmamaktadır. Ali Kemalî'den aktarılan bilgiler doğrultusunda yapının, Selçuk Şah tarafından, Mengücek Gazi adına yaptırıldığı düşünülmektedir (Bayburtluoğlu, 1993, s.68). Hakkı Önkâl ise esas kitabeden okunabilen kelimelerin bir emire değil; şeyhe işaret ettiğini,

dolayısıyla banisinin Selçuk Şah olma ihtimalinin düşük olduğunu belirtmiştir (Önkal, 2006, s.357).

Mimarı

Sanatçı kitabesi olduğu düşünülen, kısmen tahrip olmuş kitabeyi Ali Kemali “Ömer bin İbrahim el-Taberi’nin eseri” şeklinde okumuştur (Önkal, 1996, s.50-51).

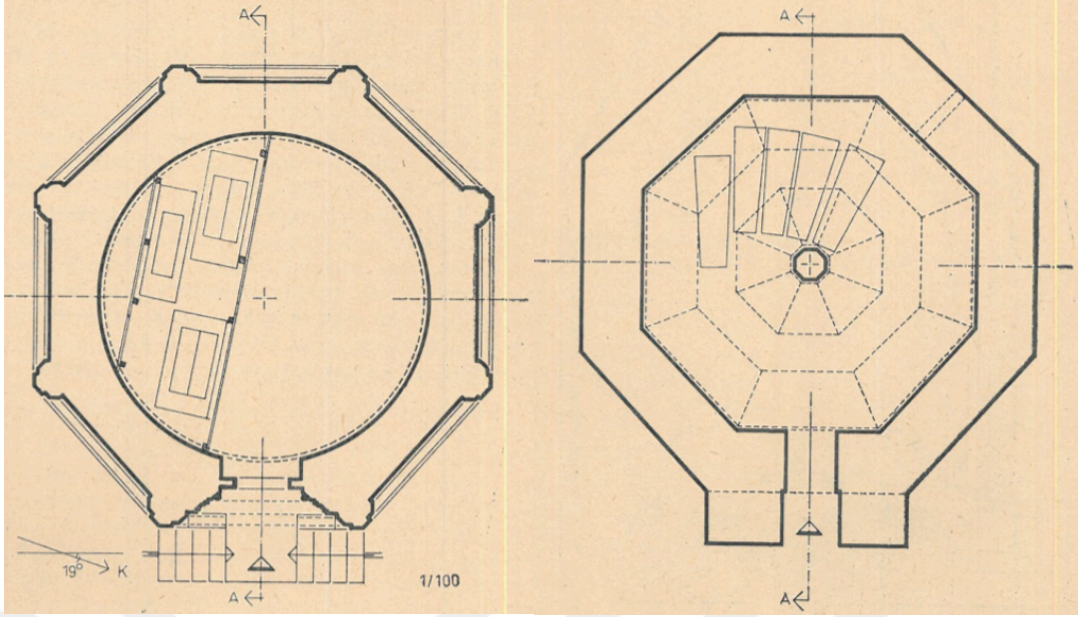
Yapım Tarihi

Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen ve Mengücekli emirine mal edilen türbe, 12.Yüzyıl Azerbaycan anıt mezar geleneğinin Anadolu’daki önemli temsilcilerinden biridir (Kuban, 2001, s.230; Önkal, 2006, s.356).Mimari üslup ve malzemeye dayanarak yapılan çıkarımlar, yapıyı diğer tuğladan yapılmış erken devir kümbetleri gibi 12.yüzyıl sonu ya da 13.yüzyıl başına tarihlendirir (Aslanapa, s.156; Bakırer, s.236; Kuban, s.230; Önkal, 1996, s.52-53; Parla, 2010, s.276; Tuncer, 1978, s.110).

Mimari Özellikler

Melik Gazi Kümbeti’nde sekizgen kaide üzerinde yükselen sekiz kenarlı gövdeyi sivri bir külah örtmektedir.Dışta piramidal olan külah içte basık yarım kubbe şeklindedir. Daire biçiminde plana sahip üst kat iç mekana giriş yapının doğu kenarındaki açıklıktan sağlanmaktadır (Şekil 4.54). Giriş kapısı dışında iç mekanı aydınlatacak herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. İç mekanda, girişin solunda boydan boya ahşap bir sanduka uzanmaktadır (Önkal, 1996, s.47-48).

Cenazelik katına giriş üst kata çıkan çift yönlü merdiven sahanlığının altındaki kapıdan sağlanmaktadır. Sivri beşik tonozlu bir geçitle girilen cenazelik katı, tuğla örgülü sekizgen orta ayağa dayandırılmaktadır.Bu orta ayağın yanına Mengücek Gazi’ye ait olduğu düşünülen mumyanın bulunduğu sanduka yerleştirilmiştir.Cenazelik bölümü, kuzeybatı tonozunun başlangıcına açılmış, cepheden kare biçiminde algılanan mazgal pencereyle aydınlanmaktadır (Parla, 2010, s.273).

Şekil 4.54 Melik Mengücek Gazi Kumbeti üst kat planı (solda) alt kat planı (sağda) (Tuncer, 1986)

Mimari Süsleme

Yapıda giriş cephesi dışındaki yedi cephe, düz tuğla sıraları ile doldurulmuş ve düşeyde dikdörtgen çerçevelerle hareketlendirilmiştir (Şekil 4.55). Kuzeydoğu cephesindeki çerçeve üzerinde sanatkar kitabesi olduğu düşünülen, kesme tuğladan yapılmış kufi hat kitabe; kuzey cephedeki çerçeve üzerinde ise bani kitabesi olduğu düşünülen, nesih hat ile yazılmış kitabe bulunmaktadır (Önkal, 1996, s.50-51). Dikdörtgen çerçeve içine alınmış bu iki kitabe kısmen zarar görmüştür.

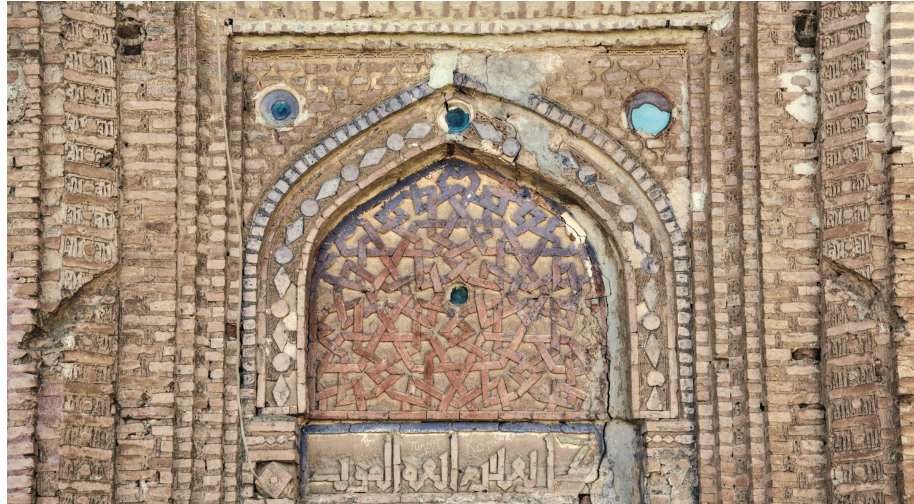
Mimari süsleme yoğun olarak giriş cephesinde toplanmıştır. Giriş açıklığı üzerinde kirişte kesme tuğladan, kabartmalı kufi kitabe bulunmaktadır. İki yanında zar başlıklı tuğla sütunçeler dışa taşkın, yüksek sivri kemerle kuşatılmıştır. Kemer yüzeyi ince kesme şeritlerin çeşitli şekillerde yerleştirilmesiyle meydana gelen girift geometrik örgüyle süslenmiştir (Bakırer, 1972a, s.196). Giriş ve kemer, kademeli silmelerle dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmıştır. Çerçeve ile kemer kavisinin arasındaki üçgen alanların ortasında, kemer tam tepesinde ve kemer yüzeyi kompozisyonunun ortasında firuze çini çanaklar bulunmaktadır (Önkal, 1996, s.47). Kemer alınlığı daire ve baklava dilimleriyle bezelidir. Çerçeve şeridinin derz bezeme kompozisyonu harç üzerine kalıpla basılarak oluşturulmuştur.

Kompozisyonun parçaları; bazıları tek, bazıları iç içe iki daire ve bunların iki yanında çok sayıda çivi motifi şeklindedir (Bakırer, 1981, s.237-238) (Şekil 4.56).

Kubbe eteği altında rumilerle süslenmiş kalem işi şerit, yapıyı içte çepeçevre dolaşmaktadır. Kubbe göbeğine nebati motiflerle süslü daire çerçeve içinde ihlas suresi yazılmıştır (Önkal, 1996, s.47).

Şekil 4.55 Melik Gazi Kumbeti genel görünüş

Şekil 4.56 Melik Gazi Kumbeti giriş cephesi bezemeleri

Yapı Malzemesi

Yapının duvarları içte ve dışta tuğla kaplamadır.Tuğlalar kireç alçı ile derzlenmiştir. Temelde ve sekizgen kaidenin alt kısmındaki iki sırada kesme taş kullanılmıştır. Cenazelik katının duvarları tonoz başlangıcına kadar kaba yontma taşla örülmüştür (Parla, 2010, s.272). Yapı içerisindeki kireç sıvanın daha geç bir tarihte yapıldığı tahmin edilmektedir (Önkal, 1996, s.49).

Geçirdiği Onarımlar

Cenazelikten dış mekana çıkışı sağlayan iki yönlü, beşer basamaklı merdiven yapıya sonradan eklenmiştir. Yapının aslında tuğla olduğu tahmin edilen külâhının yerinde bugün bakır piramidal levha bulunmaktadır (Önkal, 1996, s.50).Gövde üzerindeki tuğla kaplamalar da farklı dönemlerde kısmi onarımlar geçirmiştir.

4.16 Behram Şah Kümbeti

Konum

Erzincan Kemah'ta Mengücek Gazi Kümbeti'nin birkaç metre güneyinde bulunmaktadır.

Banisi

Banisi belli değildir.

Mimarı

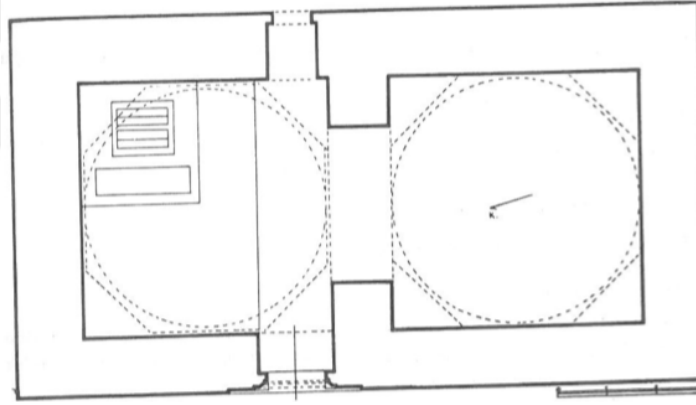
Mimarı belli değildir.

Yapım Tarihi

Yapıda inşa kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir.İran ve Azerbaycan'daki üslubun izlerinin burada görülmesi ve hemen yanındaki Melik Mengücek Gazi Kümbeti ile süsleme açısından da büyük benzerlik göstermesi üzerine yapının 12.yüzyıl sonları ile 13.yüzyıl başları arasında bir döneme tarihlendirilmesi uygun görülmüştür (Önkal, 1996, s.346-347).

Mimari Özellikler

Bir mezar yapısı olduğu tartışmalı olan bina halk arasında kümbet olarak benimsenmiş ve Behram Şah'a mal edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiş, tek katlı ve dikdörtgen planlı bir yapıdır (Şekil 4.57). Kuzey cephenin ortasındaki açıklıktan iç mekana girilmektedir. Bunun dışında güney cephede de günümüzde pencere işlevi gören bir giriş açıklığı bulunmaktadır. İç mekan kare ve dikdörtgen planlı iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kare planlı mekana açılmaktadır. Bu mekanın güney köşesinde yan yana üç sanduka bulunmaktadır (Önköl, 1996, s.344). Salonun batısında geniş ve yüksek sivri kemerle geçilen dikdörtgen planlı mekan yer almaktadır. İki mekanda da kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Dikdörtgen planlı mekan, kare mekanın güney cephesindeki pencere açıklığından gelen dolaylı ışıkla aydınlanmaktadır. Burada sanduka bulunmamaktadır.

Şekil 4.57 Behram Şah Kümbeti plan (Önköl, 1996)

Mimari Süsleme

Yapıda kuzey cephesindeki taçkapı dışında bezeme görülmez. Kapı açıklığı tuğladan sivri kemerle sonlandırılmıştır (Şekil 4.58). Kemerin hemen üzerinde, farklı boyutlardaki sekizgenlerin kesişmesiyle meydana gelmiş geniş bir geometrik bezeme kuşağı bulunmaktadır. Bu desenlerin ortasında, günümüzde var olmayan firuze çini dolgulu, hemen yanındaki Mengücek Gazi'dekine benzer, çanaklar bulunmaktadır (Ünal, 1968, s.163). Bu geniş kuşağın üzerinde daha basık ikinci bir kuşak yer almaktadır. Dikdörtgen şekilli, tuğla istifli bu kuşak Ali Kemalî'ye göre kufi bir kitabenin kalıntılarıdır (Alikemali, 1932, s.243). Girişin sivri kemerinin iki

yanındaki üçgen satırlar kırık tuğlalarla, silmelerin günümüze kalan kısımları tuğla mozaik karelerin istiflenmesiyle süslenmiştir.

Yapı Malzemesi

Yapının dış duvarları düzgün kesme taş kaplama, içte kireçle sıvalı moloz taştır. Kireçle sıvalı iki kubbe, giriş kısmı ve güneydeki pencere kemerinde tuğla kullanılmıştır (Önkal, 1996, s.345).Gövde çinko kaplı iki yıldız külahla örtülüdür (Şekil 4.58).

Geçirdiği Onarımlar

Kümbet büyük bir onarım geçirmiştir. Dış duvarları neredeyse tamamen yenilenmiştir. Hakkı Önkal esas kaplamadan kalan taşların sayısının onu geçmeyeceğini öne sürmüştür (1996, s.345).

Şekil 4.58Behram Şah Kümbeti genel görünüş

4.17 Mama Hatun Kümbeti

Konum

Erzurum Erzincan arasında, kervan yolu üzerinde, Erzincan'ın ilçesi Tercan'ın merkezinde bulunmaktadır.

Banisi

Kümbetin banisini bildiren herhangi bir kitabesi yoktur.Ancak yapı asırlardır Mama Hatun'a maledilmektedir (Önkal, 1996, s.441).Evliya Çelebi Seyahatname'sinde de Tercan'ın eski adı Mama Hatun olarak geçmekte, kümbetten de aynı isimle bahsedilmektedir (1970, s.71).

Mimarı

Giriş nişinin sağ yanından başlayan sülüs kitabede eserin mimarı olarak Ahlat'lı Ebu'n-Nema bin Mufaddalü'l Ahvel ismi geçmektedir (Beygu, 1936, s.358; Yetkin, 1956, s.75).

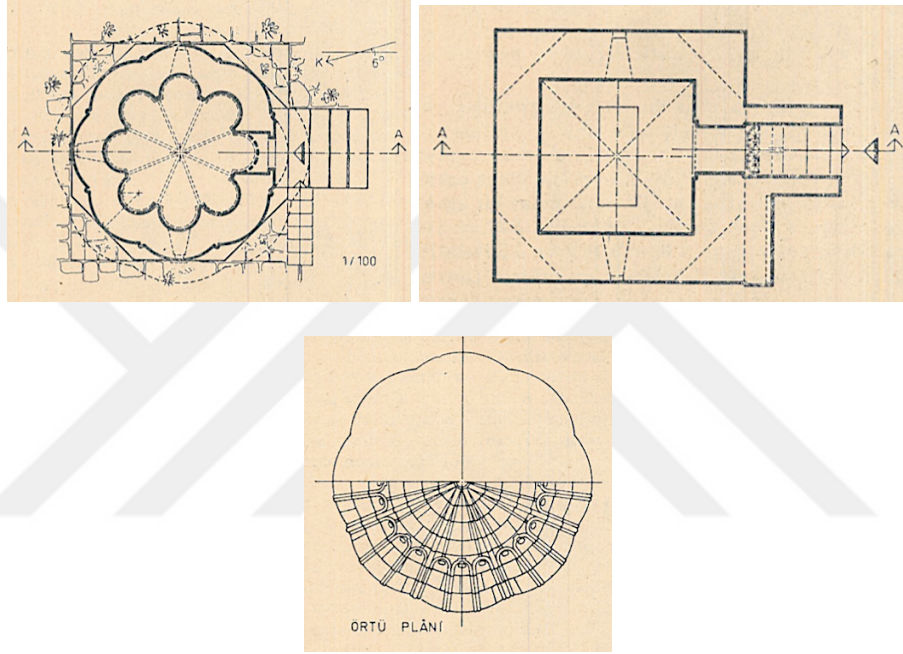
Yapım Tarihi

Mama Hatun Kümbeti, tarihlendirilmesi en çok tartışılan yapılardan biridir (Aslanapa, 2005, s.161; Arık, 1969, s.91; Beygu, 1936, s.261; Karamağaralı, 1965, s. 94; Kuban, 1965, s.152; Tuncer, 1978, s.118; Yetkin, 1956, s.75). Kümbetin 12.yy. sonları ile 13. yy başları arasında bir dönemde yaptırıldığı düşünülmektedir. 1191-1201 yılları arasında Erzurum Meliki olan Mama Hatun'un ne zaman öldüğü bilinmemektedir (Sümer, 1971, s.418).Bani ve tinşa kitabesi bulunmayan yapının muhtemelen Mama Hatun hayattayken, melikliği döneminde yapıldığı düşünülmektedir (Önkal, 2006, s.361; Tuncer, 1978, s.118).

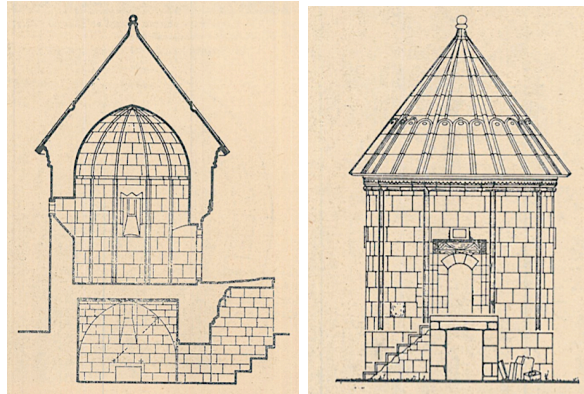
Mimari Özellikler

Mama Hatun Kümbeti bağımsız inşa edilmiş, birbirinden farklı iki yapıdan meydana gelmektedir.Ortadaki esas mezar yapısı, köşeleri pahlanmış kare planlı kaide üzerine oturan, sekiz yuvarlak dilimli silindirik gövdenin aynı tarzda dilimli külahla örtülmüş olduğu iki katlı bir yapıdır.İçerisinde sonradan konulmuş bir sandukanın bulunduğu cenaze katı çapraz tonoz örtülü ve kare planlıdır

(Denknealtant, 2003, s.549) (Şekil 4.59). Cenaze katına güney yönde merdiven sahanlığının altındaki beş basamakla inilmektedir. Bu kat doğu ve batı yönlerinde açılan iki mazgal pencere ile aydınlanmaktadır. Tek yönlü, yedi basamaklı merdivenle çıkılan ve yine güneyden girilen üst katta sanduka ve mihrap nişi bulunmamaktadır. Yapının içi de dilimli olarak düzenlenmiş olup, bu dilimlerin kaval silmeleri kubbe ortasında birleşmektedir (Özkan, 2016, s.135-136) (Şekil 4.60). İç mekan giriş dışındaki üç ana yöne açılmış mazgal pencerelerle aydınlanmaktadır.

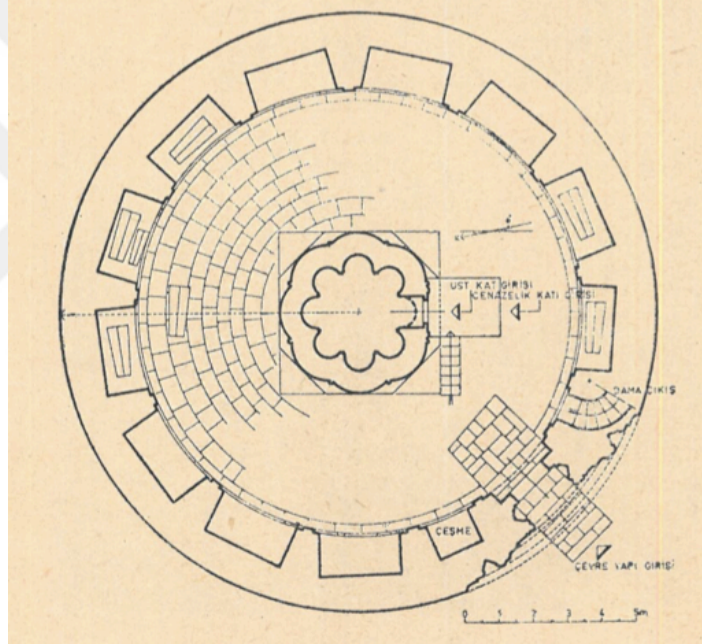

Şekil 4.59 Mama Hatun Kümbeti üst kat plan (sol üstte), cenazelik katı plan (sağ üstte), örtü planı (altta) (Tuncer, 1986)

Şekil 4.60 Mama Hatun Kümbeti kesit (solda), giriş cephesi görünüş (Tuncer, 1986)

Ana mezar yapısının çevresini dairesel planlı ikinci bir yapı kuşatmaktadır (Şekil 4.61). Dışarıdan düz, silindirik, kuşatma duvarı görünümünde olan bu yapı içeride sivri kemerli, beşik tonoz örtülü 13 adet nişin sıralandığı bir iç avlu görünümündedir (Gürbüz, 2002, s.151) (Şekil 4.62). Kibleye yönelik olan nişlerin beş tanesinde, Mama Hatun'un yakınlarına ait olduğu düşünülen altı adet sanduka yer almaktadır (Gürbüz, 2002, s.151; Özkan, 2016, s.152). Bu nişlerden güneybatı yönündeki taç kapının solunda kalanın içinde çeşme, sağında kalanın içinde ise surun yukarısına çıkan merdiven bulunmaktadır. Sur içte kubbe eteği tarzında kavisli örülmüş iki taş sırası ile sonlanmaktadır (Önkal, 1996, s.438). Çeşmeden akan suyun, avlu zemini ile kuşatma duvarının birleştiği yerde, bugün çıkış noktası kapatılmış bir olukla dışarıya atıldığı düşünülmektedir (Özkan, 2016, s.130).

Şekil 4.61 Mama Hatun Kümbeti vaziyet planı (Tuncer, 1986)

Yapı Anadolu'da ünik bir tipin temsilcisi olduğu için kaynağı hakkında tartışmalar süregelmektedir (Önkal, 1996, s. 439). D. Kuban, Ani'deki Surp Pirkiç Kilisesi (1035-1036) gibi yapıları örnek göstererek Mama Hatun'un yerli ustaların etkisiyle yapılmış, dış kaynaklı bir yapı tipi olduğunu ileri sürmüştür (Kuban, 2002, s.228-229). O. Arık yapının girişteki dar yüksek nişleri ve aykırı biçimlenişini Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın geleneklerinin devamı olarak gördüğünü belirtmiştir (Arık,1969, s.92). S. K. Yetkin Kubbetü's Süleybiye ve Kubbet'üs Sahra'yı örnek göstererek yapının İslam kaynaklı olduğunu öne sürmüştür (Yetkin, 1957,

s.75).Maveraünnehir’de, Aral Gölü’nün doğusunda yapılan kazılarda bulunan M.Ö. 6- 4 yüzyıllar arasına tarihlenen ve Hun’lara ait olduğu düşünülen eski mezar anıtlarının Mama Hatun Kümbeti ile benzerliği de dikkat çekmektedir (Aslanapa, 2005, s.161; Tuncer, 1978, s.118).

Şekil 4.62Mama Hatun Kümbeti genel görünüş

Mimari Süsleme

Ortakdaki esas mezar yapısında üst kat girişin basık kemerli kapısını çevreleyen dikdörtgen bordürde palmet motiflerinden oluşan ince birkuşak yer almaktadır (Şekil 4.63) Mukarnaslı girişe sahip tek cenazelik örneğini de bu yapı da görmekteyiz (Özkan, 2016, s.136).

Süslemenin büyük bölümü surdaki taçkapıda toplanmıştır (Şekil 4.64). 8,50 m yüksekliğe ve 4,6 m genişliğe sahip olan taçkapının ortasında 2 x 1,35 m ölçülerinde esas kapı açıklığı yerleştirilmiştir (Özkan, 2016, s.135). Taçkapı rumi, palmet motifleri ve geometrik şekillerle bezenmiş mukarnas hücre tavanına sahiptir. Mukarnas başlıklı sütuncelerin üstünde daire içine alınan beş köşeli yıldız şeklinde düzenlenen kompozisyonlar kufi hat ile yazılmış Allah, Muhammed ve İslam’ın ilk dört halifesinin isimlerini içermektedir (Özkan, 2016, s.131). Taşkın sivri kemerde yine kufi hatla yazılmış Besmele ve İhlas Suresi bulunmaktadır.Köşelerdeki boş alanlara iki adet rozet yerleştirilmiştir (Şekil 4.65) Hücre tavanının alt kısmında, basık kemerin hemen üstünde çiçekli kufi kitabe yer

almaktadır. Bu kitabe hizasında iki yan niş üzerinde yine bitkisel zemine işlenmiş kitabelerde mimarın ismi geçmektedir. Taçkapının iki yanında üçgen kesitli iki uzun sivri kemerli niş yer almaktadır. Bu kemerlerin iç ve dış yüze bakan kenarlarını sekizgenlerin kesişimiyle oluşan dörtlü düğüm motifleri süslemektedir (Denknebant, 2003, s.549). Giriş kompozisyonunu çerçeveleyen dikdörtgen bordürde geometrik bezeme kullanılmıştır.

Yapı Malzemesi

Yapının tamamında sarıya yakın renkte “tercan taşı” denilen düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır (Gürbüz, 2002, s.154).

Geçirdiği Onarımlar

2000 öncesinde V.G.M. tarafından yapılan onarımda avludaki asıl kümbet yapısı korunmuş, dış surlarda bozulan kısımların çoğu yenilenmiş ve yerlerine işlemesiz parçalar konulmuştur (Önkal, 1996, s.440-441). En son yüklenici firmadan kaynaklanan sorunlar nedeniyle yarım kalan Mama Hatun Külliyesi (Kervansaray, Hamam, Cami, Türbe) restorasyonu 2018 yılında yeniden başlatılmıştır.

Şekil 4.63 Mama Hatun Kümbeti mezar yapısı

Şekil 4.64 Mama Hatun Kümbeti çevre duvarı taçkapı

Şekil 4.65 Mama Hatun Kümbeti çevre duvarı taçkapı detayı

Türkler 1071'de Anadolu'ya geldiklerinde, Avrupa'dan gelen Haçlı ordularıyla, Doğu Roma İmparatorluğu'yla, zaman zaman da kendi aralarında mücadele etmişlerdir. 12.yüzyılda Türkiye Selçukluları ve hakimiyetindeki beylikler siyasi ve kültürel varlıklarını ortaya koyarken iskan ve yapım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Anadolu'daki ilk Türk İslam mezar yapıları bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Türkler'in milattan öncesine dayanan gömü geleneği, İslam sonrasında çeşitlenerek devam etmiştir.İlk İslam türbesi olan Kubbet'üs Süleybiye (862) sonrası Müslümanlara ait anıt mezarlar daha çok Türkler'in yaşadığı coğrafyalarda görülmüştür.Mezar yapısı kavramı İslam anlayışı ile tam olarak örtüşmese de, Müslüman olan Türkler köklü ölü gömme adetlerini yeni dinlerine uyarlayarak, mezar yapıları inşa etmeye devam etmişler ve bu alanda çeşitliliğin artmasına katkıda bulunmuşlardır.Kurganlar, barklar vestupalar; kümbet formunun gelişimine alt yapıoluşturduğu öne sürülen yapılardır.Biçim olarak Türk çadırına benzediği düşünülenkümbetler, işlev anlamında kurganların karşılığı olarak kabul görmektedir. Karahanlılar ve Büyük Selçuklular dönemlerinde zenginleşmeye başlayan kümbet mimarisi, 11.ve 12. yüzyıllarda Horasan'dan Azerbaycan'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada çok sayıda çeşitli örnekler vermiştir.

12. yüzyıl, Anadolu'da Türk İslam mimarisi açısından erken bir dönemdir. Bu dönemden günümüze ulaşan mezar yapılarının sayısı azdır ve büyük bir bölümünün tarihlendirilmesi tahminlere dayanmaktadır.Günümüze büyük oranda aslını koruyarak ulaşmış örnekler içerisinde, 12.yüzyıla ait olduğu kesin bilinen türbe sayısı dördttür. Bunlardan ilkiAnadolu'da kesin tarihi bilinen en eski türbe olan Niksar'daki Hacı Çıkrık Türbesi (1182); ikincisi Kayseri merkezdeki Han Camisi Kümbeti (1188); diğer ikisi ise Divriği'den Sitte Melik (1194) ve Emir Kemarettin (1196) kümbetleridir.Tez kapsamına alınan diğer 13 türbe ise, kesin tarihleri bilinmemekle birlikte, tipolojik özelliklerine bağlı olarak ve yapılan

karşılaştırmalar sonucunda, araştırmacılar tarafından 12.yüzyıl sonu ile 13. yüzyıl başlarına tarihlendirilmişlerdir. Emir Saltuk Kümbeti'nin de kesin tarihi bilinmemekle beraber kimi kaynaklarda, üslup özellikleri dikkate alındığında, Anadolu'da yapılan ilk türbe olarak kabul edilmektedir. 12. yüzyıla tarihlendirilen türbelere en çok Kayseri'de rastlanmaktadır. Kayseri şehirmerkezindeki örneklerin tümü Anadolu Selçukluları'na mal edilmektedir (Tablo 5.1).

İncelenen 17 türbeden 11'i sekizgen gövdelidir (Tablo 5.2). Bunun dışında Konya'daki II.Kılıç Arslan Türbesi sultanlara mahsus on kenarlı tek Selçuklu dönemi mezar yapısıdır. Kayseri Pazarören köyündeki Melik Gazi Türbesi ve Kayseri merkezdeki Alaca Kümbet kare planlı, Erzincan Kemah'taki Behramşah Türbesi dikdörtgen planlıdır. Niksar'daki Hacı Çıkırık Türbesi oldukça farklı mimari özelliklere sahip olup, iki kapalı hacim arasına yerleştirilen bir eyvan içinde yer almaktadır. Son olarak Tercan'daki Mama Hatun Türbesi de plan tipi ve bir çok özelliği bakımından münferittir.

Cenazelik katı, mumyalı cesedin kurgan içinde korunması geleneğinin bir devamı olarak kabul edilmektedir. İncelenen 17 mezar yapısından 8'i yalnızca giriş (ziyaret/mescit) katına sahipken, 9'u aynı zamanda cenazelik katına da sahiptir (Tablo 5.3).

Anadolu'daki erken dönem türbeler ana biçimleri itibariyle kendilerinden önceki Türk devletlerinde (Karahanlı, Büyük Selçuklu) geliştirilen örneklerin devamı olarak görülse de bir takım yeni ve farklı özelliklere sahiptirler. İran ve Azerbaycan'daki yaygın tuğla geleneğinin aksine, yerel malzeme olan kesme taş hızla yaygınlaşarak, çoğu mezar yapısının ana malzemesini oluşturmuştur. İncelenen 17 yapıdan 13'ü tamamen taşkullanılarak inşa edilmiştir (Tablo 5.4). Tamamı tuğla malzemedan inşa edilen mezar yapılarından biri Kemah'taki Melik Mengücek Gazi Kümbeti, diğeri ise Kayseri Pazarören köyündeki Melik Gazi Türbesidir. Özellikle Pazarören'deki örnek Azerbaycan Meraga'daki Kümbet-i Surh ile büyük benzerlik göstermektedir. Bekar Sultan Türbesi, II. Kılıç Arslan Türbesi ve Behram Şah Kümbeti'nde taş ve tuğla malzeme bir arada kullanılmıştır.

Yapı boyutları Büyük Selçuklu ile kıyaslandığında gözle görülür şekilde küçülmüştür. İran ve Azerbaycan'daki anıtsal boyutlara ulaşan mezar yapılarına kıyasla Anadolu'dakilerin daha mütevazı boyutlarda yapıldıkları görülür.

Yapı girişleri daha çok kuzey yöne açılmaktadır (Tablo 5.5). Yalnızca Behram Şah Kümbeti'nin kuzey ve güneyde olmak üzere iki kapısı vardır ve güneydeki kapı dışında mekanı aydınlatacak pencere bulunmamaktadır. Giriş katı penceresiz olan diğer kümbet yine Erzincan Kemah'ta Behram Şah'ın hemen yanındaki Melik Mengücek Gazi Kümbeti'dir.

Aksaray'daki Bekar Sultan Türbesi'nin saçak altında kalın tuğla mukarnaslı bir kuşak dolaşmaktadır. Sitte Melik Kümbeti'nde ise gövdenin üst kısmındaki yazı kuşağının altında, daha ince bir mukarnas kuşak dolaşmaktadır. Sitte Melik ve Mama Hatun Kümbetlerinin kapıları üzerinde ve Behram Şah Kümbeti'nde içte kubbeye geçişte mukarnas görülmektedir.

Anadolu öncesi kümbetlerde mihrap görülmezken, Anadolu'da 12.yüzyılda yapılan mezar yapılarının 7'sinin de giriş kat duvarında taştan yapılmış, daire kemerli mihrap nişi bulunmaktadır.

İncelenen 17 yapı arasında, Hacı Çıkrık Türbesi hariç hepsi çift cidarlıdır. Hacı Çıkrık Türbesi üç yanı kapalı, önü açık ve sivri beşik tonozla örtülü eyvan niteliğinde bir yapı olmasıyla diğer yapılardan ayrılmaktadır. Kalan 16 mezar yapısının tümünde iç örtü kubbe şeklindedir. Dış örtülerine baktığımızda 13 tanesinin farklı eğim ve yüksekliklerde sekizgen piramidal külahla örtülü olduğunu görüyoruz. Bunlar dışında; Emir Saltuk Kümbeti konik, Sultan II. Kılıç Arslan Türbesi ongen piramidal, Tercan Mama Hatun Kümbeti sekiz dilimli külahla örtülüdür.

Genel olarak sade yapılan 12.yüzyıl Türk İslam mezar yapılarında az da olsa bezeme görülmektedir. Süsleme çoğunlukla gövdenin yukarısında silmede, kapı ve çerçevesinde görülmektedir. İlk örneklerden itibaren kapı ve saçak pervazlarında bezeme olarak yazı kuşakları görülmektedir. Özellikle Kayseri kümbetlerinde yazı kuşağı ve kitabeler daha sık görülür. Farklı şekillerde düzenlenmiş geometrik süslemeler gövde ve taç kapılarda yer almaktadır. Balık sırtı tuğla süsleme sadece Kayseri Pazarören köyü Melik Gazi Türbesi'nde görülmektedir. Sivas Divriği'deki

Emir Kemarettin Kümbeti'nde korniş altında, Erzincan Kemah'taki Melik (Mengücek) Gazi Kümbeti'nde giriş üstündeki kemerde içinde firuze çini olduğu düşünülen çanaklar bulunmaktadır.

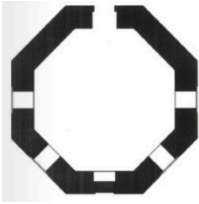
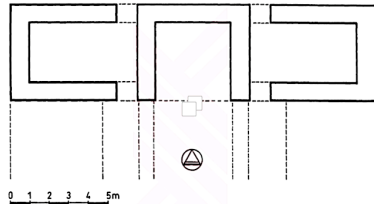
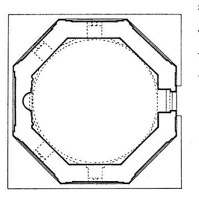
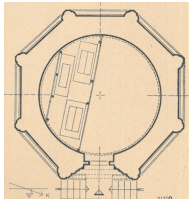
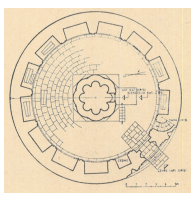
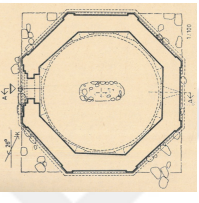
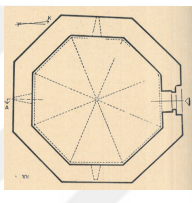
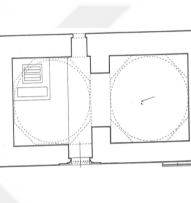
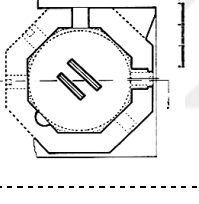
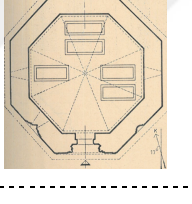
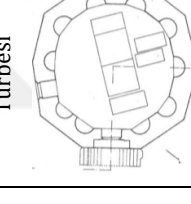
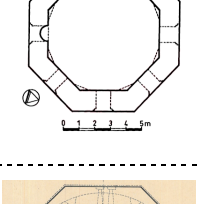
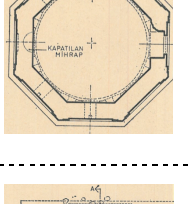
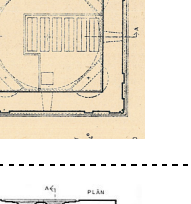
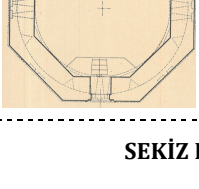
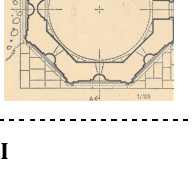
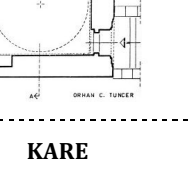
Külahta süslemeleri açısından öne çıkan Tercan Mama Hatun Kümbeti'nin sekiz dilimli, tamamı eğri taş plaklarla kaplı, eteği gövdedeki dilimlere uygun olarak düzenlenen bir saçak silmesiyle son bulan külahıyla Anadolu'da tektir. Sultan II. Kılıç Arslan Türbesi'nin asıl örtüsünün sırlı tuğla bezeme olduğu bilinmektedir. Bu yapı aynı zamanda Anadolu'daki taştan yapılma tuğla külahlı tek yapıdır. Emir Saltuk Kümbeti'nin gövdesinin üst kısmındaki kademeli kornişte yer alan halat bezeme bölgeye özgü ve az rastlanan bir süslemedir. Yine aynı yapının yuvarlak kasnak üzerindeki hücre tavanlarında Türklerin 12 hayvanlı takvimindeki hayvan figürleri yer almaktadır. Bu özelliğiyle, 12.yüzyıl Anadolu'sunda bilinen tek örnektir.

Sonuç olarak; tez kapsamında ele alınan 17 mezar yapısının planlarının çoğunlukla sekizgen olduğu; cephe süslemelerinde ağırlıklı olarak yazı kuşağı ve geometrik bezemenin tercih edildiği; biri dışında hepsinin içte kubbe, dıştan konik çatı ile örtülü olduğu; tümünde taş malzemenin kullanıldığı; neredeyse yarısında cenazelik katı bulunduğu söylenebilir. Yerleşim merkezleri dışında, daha büyük ve anıtsal boyutlarda inşa edilen Anadolu öncesi örneklerden farklı olarak, Anadolu'daki örnekler daha mütevazı ve algılanabilir boyutlardaki peyzaj öğeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge ve devrin imkanlarına göre bir takım farklılıklar gösteren anıt mezar mimarisinin Türk kültüründeki varlığının kesintisiz olarak devam ettiği gözlemlenmiştir.

Tablo 5.1 Tez kapsamındaki yapıların Anadolu'daki konumu, yapım tarihi ve siyasi dönemi

Yapı Adı	Siyasi Dönem	Bulunduğu Yer	Yapım Tarihi
Emir Saltuk Kümbeti	Saltuklular (1071-1202)	Erzurum	12.yy?
Hacı Çıkrık Türbesi	Danışmendliler (1071-1178)	Tokat	1182
Kulak Türbesi	Danışmendliler (1071-1178)	Tokat	12.yy
Sultan II. Kılıç Arslan	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Konya	12.yy
Bekar Sultan Türbesi	Danışmendliler (1071-1178)	Aksaray	12.yy?
Melik Gazi Türbesi	Danışmendliler (1071-1178)	Kayseri	12.yy
Hasbek Kadı Kümbeti	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Kayseri	12.yy
Han Camii Kümbeti	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Kayseri	1188
Alaca Kümbet	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Kayseri	12.yy?
Anonim Kümbet I	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Kayseri	12.yy?
Anonim Kümbet II	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Kayseri	12.yy?
Hacip Çavlı Kümbeti	Türkiye Selçukluları (1075-1308)	Kayseri	12.yy?
Sitte Melik Kümbeti	Mengücekliler (1080-1228)	Sivas	1194
Emir Kemarettin Kümbeti	Mengücekliler (1080-1228)	Sivas	1196
Melik Gazi Kümbeti	Mengücekliler (1080-1228)	Erzincan	12.yy
Behram Şah Kümbeti	Mengücekliler (1080-1228)	Erzincan	12.yy
Mama Hatun Kümbeti	Saltuklular (1071-1202)	Erzincan	12.yy?

Tablo 5.2 Tez kapsamındaki yapıların plan tipleri

Hacı Çavlı Kümbeti		EYVAN TİPİ	Hacı Çıkıncı Türbesi			
Hasbek Kadı Kümbeti		Melik M. Gazi K.		SEKİZ DİLİMLİ	Mama Hatun Kümbeti	
Bekar Sultan Türbesi		Emir Kenarettin K.		DİKDÖRTGEN	Behram Şah Kümbeti	
Han Camisi K.		Sitte Melik K.		ON KENARLI	II. Kılıç Arslan Türbesi	
Kulak Türbesi		Anonim Kümbet II		Melik Gazi Türbesi		
Emir Saltuk K.		Anonim Kümbet I		Alaca Kümbet		
SEKİZ KENARLI				KARE		

Tablo 5.3 Tez kapsamındaki yapıların mumyalık bulundurma durumu

Yapının Adı	Tek Katlı	İki Katlı
Emir Saltuk Kümbeti		X
Hacı Çıkrık Türbesi	X	
Kulak Türbesi	X	
Sultan II. Kılıç Arslan Türbesi	X	
Bekar Sultan Türbesi	X	
Melik Gazi Türbesi		X
Hasbek Kadı Kümbeti		X
Han Camisi Kümbeti		X
Alaca Kümbet	X	
Anonim Kümbet I		X
Anonim Kümbet II		X
Hacip Çavlı Kümbeti		X
Sitte Melik Kümbeti	X	
Emir Kemarettin Kümbeti	X	
Melik Gazi Kümbeti		X
Behram Şah Kümbeti	X	
Mama Hatun Kümbeti		X
TOPLAM	17	9

Tablo 5.4 Tez kapsamındaki yapıların malzeme kullanımı

Yapının Adı	Tuğla	Taş	Tuğla+Taş
Emir Saltuk Kümbeti		X	
Hacı Çıkırık Türbesi		X	
Kulak Türbesi		X	
Sultan II. Kılıç Arslan Türbesi			X
Bekar Sultan Türbesi			X
Melik Gazi Türbesi	X		
Hasbek Kadı Kümbeti		X	
Han Camisi Kümbeti		X	
Alaca Kümbet		X	
Anonim Kümbet I		X	
Anonim Kümbet II		X	
Hacip Çavlı Kümbeti		X	
Sitte Melik Kümbeti		X	
Emir Kemarettin Kümbeti		X	
Melik Gazi Kümbeti	X		
Behram Şah Kümbeti			X
Mama Hatun Kümbeti		X	
TOPLAM	17 YAPI	2	12
		3	

Tablo 5.5 Tez kapsamındaki yapıların yapı elemanları

YAPI ELEMANLARI								
Yapının Adı	Kapı		Pencere		Mukarnas	Mihrap	Merdiven	Çatı
	Alt Kat	Üst Kat	Alt Kat	Üst Kat				
Emir Saltuk Kümbeti		K		X			X	KK
Hacı Çıkrık Türbesi		G						BT
Kulak Türbesi		KB		X				P
Sultan II. Kılıç Arslan	KD	KD		X		X	X	P
Bekar Sultan Türbesi		B		X	X			P
Melik Gazi Türbesi	G	G	X	X	X		X	P
Hasbek Kadı Kümbeti	K	K		X		X	?	P
Han Camisi Kümbeti	?	KD		X		X	?	P
Alaca Kümbet		K		X		X		P
Anonim Kümbet I	K	K		X		X	?	P
Anonim Kümbet II	K	K		X		X	?	P
Hacip Çavlı Kümbeti	K	K		X		X	X	P
Sitte Melik Kümbeti		G		X	X			P
Emir Kemarettin Kümbeti		K		X				P
Melik (Mengücek) Gazi	D	D	X				X	P
Behram Şah Kümbeti		K,G			X			YK
Mama Hatun Kümbeti	G	G	X	X	X		X	SD
K: Kuzey G: Güney D:Doğu B:Batı KB:Kuzeybatı KD:KuzeydoğuKK:Konik KülâhBT:Beşik Tonoz P:Piramidal KülâhYK:Yıldız Külâh SD:Sekiz Dilimli Külâh								

- Akdamar, A. (2008), *Uygarlıklar Merkezi Niksar*, Tokat: Niksar Belediyesi Yayınları.
- Akok, M. ve Özgüç, T. (1954). "Melik Gazi Türbesi ve Kalesi", *Belleten*, XVIII, s.141-170.
- Aksüt, A. K. (1932). *Erzincan. Tarihî, coğrafî, içtimaî, etnografî, idarî, ihşaî tetkikat tecrübesi*.İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Akurgal, E. (1998). *Türkiye'nin Kültür Sorunları (ve Anadolu Uygarlıklarının Dünya Tarihindeki Önemi)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akyürek, E. (2007). Bizans Uygarlığı Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-8: Bizans Dönemi/Marmara Bölgesi*.İstanbul: Ege Yayınları.
- Anonim Kümbet I, <http://www.selcuklumarasi.com/>, 6 Temmuz, 2019
- Anonim Kümbet II, <http://www.selcuklumarasi.com/>, 6 Temmuz, 2019
- Arık, M. O. (1969), "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri" *Anadolu (Anatolia)*, XI, Ankara.
- Aslanapa, O. (1990). *Türk Sanatı: Başlangıcından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, R. (2013), Hacı Çavlı Kümbeti, *Kayseri Ansiklopedisi*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ayönü, Y. (2014). Myriokephalon Savaşı'nın Bizans İmparatorluğu Açısından Ne İfade Ettiğine Dair Bazı Düşünceler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi: Sosyal Bilimler Dergisi (Isparta Bölgesinin Tarihi Coğrafyası ve Myriokephalon Savaşı Sempozyumu Özel Sayısı)*.
- Bahar, H. (2013), *Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü: Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Bakırer, Ö. (1981), *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı I-II*, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Bayburtluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*. İstanbul: Bozkurt Basımevi.
- Cantay, T. (1976). *Danışmendli Mimari Eserleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. (Yayınlanmamış) Lisans Tezi. İstanbul.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çakmakoglu Kuru, A. (1998). *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'deki Türk Devri Mimarisi*. Ankara: İlköz Matbaası.

- Çal, H. (1989). *Niksar'da Türk Devri Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çayırdağ, M. (2001), *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi.
- Çoruhlu, Y. (1999), *Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan kümbet ve türbeye geçiş*, Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, İstanbul.
- Çoruhlu, Y. (2000), *Türk İslam Sanatı'nın ABC'si*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Demiriz, Y. (1973). "Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik, Çanaklar", *Sanat Tarihi Yıllığı*, V, İstanbul.
- Demirkent, I. (2004). *Haçlı Seferleri*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Denkinalbant, A. (2003). *Mama Hatun Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.27 içinde (s.549-550)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Diyarbakirli N. (1972), *Hun Sanatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dursun, Ş. (2009), *Anadolu Selçukluları Dönemi Kayseri Türbelerinde Taş Süslemeciliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Erdal, Z. (2014), *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Van.
- Erkiletlioğlu, H. (2001), *Kayseri Kitabeleri*, Kayseri: Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yayınları
- Esin, E. (1962). "The Seljuks in Asia Minor" Adlı Eserin Tenkid. *Vakıflar Dergisi*, 5, 275-281.
- Evliya Çelebi (1970), *Seyahatname (Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman)*, İstanbul: Kardeş Matbaası.
- Güler, M. (2005). *12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. (Yayımlanmamış) Doktora Tezi. İstanbul.
- Gündoğan, E. (2015), *Kayseri Pınarbaşı İlçesindeki Türk Dönemi Mimari Anıtları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans tezi. Kayseri.
- Gürbüz, O. (2002). *Saltuklular*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Basılmamış) Doktora Tezi, Erzurum.
- Harmankaya, S. (1996). *Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme. TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Haseki, M. (1977). *Plastik Açısından Türk Mezar Taşları*. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi: Yüksek Heykel Bölümü Esas Atölyeler Kursüsü. Doktora Tezi. İstanbul

- Ilıcalı, R.H. (1999), *Anadolu Türk Sanatında Danışmendli Eserlerinin Yeri ve Önemi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- İplikçioğlu, B. (1991). *Anadolu. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.3* içinde (s. 109-110). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karahan, A. (1976). *Tarihi Eserleriyle Niksar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpuz, H. (2009). *Anadolu Selçuklu Uygarlığı, şehirler – yapılar ve beklentiler*. Anadolu Selçuklu Şehirleri ve Uygarlığı Sempozyumu, Konya.
- Kaya, S. (2010). Süleymanşah II. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.38* içinde (s. 105-108). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kemah Melik Mengücek Gazi türbesi, <https://www.sanatinyolculugu.com/>, 20 Temmuz, 2019
- Kındıgılı, M. L. (2009). *Divriği ve Çevresindeki Kültür Varlıkları*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.(Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.
- Konyalı, İ. H. (1960).*Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul: Ercan Matbaası.
- Konyalı, İ. H. (1964).*Konya Tarihi*.Konya: Yeni Kitap Basımevi.
- Kuban, D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (1965). *Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Kubbetü's Süleybiye, <https://www.sanatinyolculugu.com/>, 15 Mayıs, 2019
- Melik Gazi Kümbeti, <http://www.selcuklumirasi.com/>, 5 Mayıs, 2019
- Merçil, E. (2017). *Büyük Selçuklu Devleti*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Mülayim, S (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler: Selçuk Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Odabaş Uslu, A. (1997), *Tarihi Süreç İçerisinde Anadolu Mezarlıkları ve Çağdaş Bir Yaklaşımla Ankara Kenti İçin Örnek Bir Mezarlık Planlaması Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,Doktora Tezi, Ankara.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. (1978). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Önkal, H. (1999). *Selçuklu – Osmanlı Sultanları ve Türbeleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Önkal, H. (2006). Türbeler. Bilici, K. ve Peker, A. U. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat) 2* içinde (s. 351-365). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özarlan, H. E.(2007). *Mezarlıkların Peyzaj Planlanma ve Tasarımı Açısından İncelenmesi: İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Özkan, H. (2002). Saltuklu Mimarisi. Çiçek, K., Güzel, H. C., Koca, S. (Ed.), *Türkler 8* içinde (s. 72-80). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Parla, C. (2010), "Kemah Mengücek Gazi Kümbeti'ne İkonografik Yaklaşım", *Erdem Dergisi*, 58: 269-290.
- Pazırık Kurganı, <https://okuryazarim.com/>, 27 Nisan, 2019
- Sakaoğlu, N. (1971). *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, İstanbul: Milliyet Yayınları
- Seçgin, N. (1997), *Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul
- Sevim, A., Yücel, Y. (1990). *Türkiye Tarihi I*. İstanbul: Sabah Gazatesi.
- Sümer, F. (1971). "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi III 1971 Malazgirt Zaferi Özel Sayısı 900. Yıl*, Ankara, Güven Matbaası, 391-433.
- Sümer, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.36* içinde (s. 380-384). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahinoğlu, M. (1977). *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı*. İstanbul: Türk Eğitim Vakfı Yayınları.
- Şener, Y. S. (2000), *Kayseri İl Merkezindeki Selçuklu Türbelerinde Mevcut Korunma Durumlarının Tespiti*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara
- Şengül, A. (1990). *Divriği'de Anadolu Selçuklu Mezar Anıtları ve Hamamları*, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış) Lisans Tezi, Erzurum.
- Ünal, Rahmi Hüseyin (1968), *Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville D'Erzurum et de sa Région*, Paris, Bibliothèque Archéologique et Historique de L'Institut Français D'Archéologie D'Istanbul.
- Yazar, T. (1999). *Çadır-Bark-Türbe*. Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu. İstanbul
- Yetkin, S. K. (1956). "Mama Hatun Türbesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, 1: 75-81.
- Tanrıverdi, Ş. (2018), *Türklerde Mezar Mimarisinin Anadolu Selçuklu Dönemi Konya Kümbetleri Üzerinden Tipolojik İrdelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Tuncel, M. (1991). Anadolu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C.3* içinde (s. 106-109). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Tuncer, O.C. (1978), "Anadolu'nun İlk Dört Kumandanı ve Yaptırdığı Yapıların Özellikleri", *Vakıflar Dergisi XII*, Ankara
- Tuncer, O. C. (1986). *Anadolu Kümbetleri I: Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası.
- Turan, O. (1988). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türkmen, K. (2011), "Anadolu'da Büyük Selçuklu Etkisi Gösteren Yapılar", *IV. Uluslararası Türkoloji Kongresi*, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1927), *Kitabeler, C. I*. İstanbul: Maarif Vekaleti Yayınevi.
- Yılmaz, Y. B. (2017), *Orta Asya Türk Sanatının Anadolu'ya Aktarılması Nahçıvan'ın Rolü ve Etkisi*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum
- Yinanç, M. H. (1963), "Danışmendliler", *M.E.B. İslam Ansiklopedisi, C:III* (S.471), İstanbul.

Tezden Üretilmiş Yayınlar

İletişim Bilgisi: sariogluse@gmail.com

Konferans Bildirileri

1. Sarıoğlu, Ş. (2019) “Büyük Selçuklu Dönemi Kümbetleri”, 1. Mimarlık ve Şehircilik Sempozyumu, Yıldız Teknik Üniversitesi, 28-29 Mart 2019, İstanbul

